

ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ

Political Life

2 – 2022

Тема номеру: "Наукові рефлексії війни"

Редакційна політика

«Політичне життя» – загальнополітичний, навчальний, науковий, науково-популярний журнал, присвячений дослідженням у сфері соціально-політичного та соціогуманітарного наукового знання. Тематика поданих статей має відповідати актуальним проблемам соціально-політичної реальності та сучасного політичного дискурсу. Практичне значення авторських статей має бути спрямоване на дослідження та рекомендації, які розкривають – світові, загальнонаціональні та регіональні політичні процеси; актуальні проблеми міжнародних відносин, суспільних комунікацій та регіональних студій; шляхи вдосконалення державного управління та місцевого самоврядування.

Публікація статей в межах зареєстрованого обсягу журналу є безкоштовною.

Журнал «Політичне життя» включено до категорії «Б» переліку фахових видань з політичних наук згідно наказу МОН України № 886 від 02.07.2020 р.

Журнал індексується у міжнародній наукометричній базі даних Index Copernicus:
<https://journals.indexcopernicus.com/search/details?id=46655>.

*Журнал «Політичне життя» №2, 2022 р. публікується за рішенням Вченої Ради
Донецького національного університету імені Василя Стуса.
Протокол № 15 від 26.05.2022 р.*

Редакційна колегія:

Нагорняк Т. Л., д. політ. н., професор,
Донецький національний університет імені Василя Стуса (*головний редактор*)

Польовий М. А., д. політ. н., професор,
Донецький національний університет імені Василя Стуса (*заступник головного редактора*)

Осмоловська А. О., д. філос. з політ. н.,
Донецький національний університет імені Василя Стуса (*відповідальний секретар*)

Брусиловська О. І., д. політ. н., професор, Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова

Іваницька О. П., д. і. н., професор, Донецький національний університет імені Василя Стуса

Лендєл М. О., д. політ. н., професор, Ужгородський національний університет

Мацшишина І. В., к. політ. н., доцент Донецький національний університет імені Василя Стуса

Мелеганіч Г. І., к. політ. н., доцент, Ужгородський національний університет

Осін В. В., к. політ. н., доцент, Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»

Примуш М. В., д. політ. н., професор, Донецький національний університет імені Василя Стуса

Синовець П. А., к. політ. н., доцент, Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова

Чальцева О. М., д. політ. н., доцент, Донецький національний університет імені Василя Стуса

Andrei Taranu, Prof., dr., v-ce dean of the Faculty of Political Science, National School of Political Science and Administration in Bucharest (Romania)

Arkadiusz Modrzejewski, Prof. UG, dr hab., Department of Political Science, University of Gdansk (Poland), Донецький національний університет імені Василя Стуса

Daniela La Foresta, Prof., dr., Department of Political Science, Naples Federico II University (Italy)

Lucia Mokra, doc. JUDr., PhDr., PhD., dean of Faculty of Social and Economic Sciences, Comenius University in Bratislava (Slovakia)

Rafał Raczyński, dr., assistant professor at the Department of History and Political Science, Pomeranian University in Slupsk (Poland)

Tatiana Papiashvili, dr hab., International Black Sea University in Tbilisi (Georgia)

DOI 10.31558/2519-2949.2022.2

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації КВ 22504-12404ПР від 27.01.2017

З М І С Т

НАУКОВІ РЕФЛЕКСІЇ ВІЙНИ

<i>Іваницька О. П.</i> СОЛІДАРНІСТЬ СВІТОВОЇ СПІЛЬНОТИ З УКРАЇНОЮ У ВІЙНІ ПРОТИ РФ	4
<i>Ivanov M. S.</i> NATIONAL SECURITY AND SEPARATIST POTENTIAL OF THE DECENTRALIZATION PROCESS NOWADAYS IN UKRAINE	9
<i>Маццишина І. В.</i> НОМО SACER ТА ВИКЛИК СУБ'ЄКТНОСТІ «ВОРОГА» В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ.....	15
<i>Наталіна Н. О.</i> ВІЙНА В УКРАЇНІ КРИЗЬ ПРИЗМУ БЕЗСУБ'ЄКТНОСТІ ПОЛІТИКИ.....	23
<i>Поліщук І. О.</i> ГЕОПОЛІТИЧНІ ОЗНАКИ НОВОГО СВІТОВОГО ПОРЯДКУ	30
<i>Примуш М. В., Осмолівська А. О.</i> ІНФОРМАЦІЙНИЙ ВИМІР ПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ: ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ТА ПРАКТИЧНЕ ВТІЛЕННЯ.....	36
<i>Стебліна Н. О.</i> АНАЛІЗ ЕМОЦІЙНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО ЦИФРОВОГО ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ ПІД ЧАС ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ РФ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ НАЙБІЛЬШ ПОПУЛЯРНИХ ТЕЛЕГРАМ-КАНАЛІВ)	43
<i>Тишкун Ю. Я., Троцько Д. А.</i> РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА В ПРИЗМІ СУЧАСНИХ КРИТИЧНИХ ТЕОРІЙ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН.....	48
<i>Чальцева О. М.</i> КАТЕГОРІЯ «КОЛАБОРАЦІОНІЗМ» ЯК БАГАТОКОМПОНЕНТНИЙ НАРАТИВ В УМОВАХ ВІЙНИ	56
<i>Швець К. А.</i> СВІТОВІ МОДЕЛІ УПРАВЛІННЯ ПОСТКОНФЛІКТНИМИ ТЕРИТОРІЯМИ. ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ	61

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

<i>Долженков О. О.</i> МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПОРІВНЯЛЬНОГО АНАЛІЗУ ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ ТА ПРОЦЕСІВ	70
<i>Хлівнюк Т. П.</i> МОДЕРНІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ ШЛЯХОМ ЦИФРОВІЗАЦІЇ В УМОВАХ СТАРІННЯ НАСЕЛЕННЯ	78

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

<i>Павлюх М. В.</i> ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ УКРАЇНСЬКОГО ЖІНОЦТВА НА ШПАЛЬТАХ КОЛОМІЙСЬКИХ ЧАСОПИСІВ «ЖІНОЧА ВОЛЯ» І «СВІТ МОЛОДІ»	86
<i>Радіо М.</i> ІНСТРУМЕНТАРІЙ АГІТАЦІЇ В СОЦІАЛЬНИХ МЕДІА (З ДОСВІДУ КАМПАНІЙ УКРАЇНИ ТА ПОЛЬЩІ У 2019 Р.)	91
ВИМОГИ ДО АВТОРСЬКИХ ОРИГІНАЛІВ СТАТЕЙ	97

НАУКОВІ РЕФЛЕКСІЇ ВІЙНИ

DOI 10.31558/2519-2949.2022.2.1

УДК 327:355.48(470+571:477)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5512-1542>

Іваницька О. П., Донецький національний університет імені Василя Стуса

СОЛІДАРНІСТЬ СВІТОВОЇ СПІЛЬНОТИ З УКРАЇНОЮ У ВІЙНІ ПРОТИ РФ

У статті йдеться про виникнення, розвиток та піднесення добровольчого руху солідарності світової спільноти з Україною у війні проти Російської Федерації, про форми та механізми підтримки, допомоги та безпосередньої участі громадян з різних країн на боці Збройних Сил України на фронтах широкомасштабної російсько-української війни. Пропонуються переконливі приклади дій добровольців на боці тих народів, які вели національно-визвольні війни за свою державну незалежність, у минулих століттях і на різних континентах. Наголошується на тому, що російсько-українська війна – це війна цивілізаційна, за світовий демократичний устрій, за права людини, за свободу та прогрес людства. Саме тому весь демократичний світ відгукнувся і виявляє всебічну солідарність з звитяжним українським народом у його боротьбі за територіальну цілісність та суверенітет своєї держави. Розповідається про створення структурного підрозділу з воїнів-інтернаціоналістів, його чисельність, права та державні заходи з підтримки діяльності іноземних добровольців на території України під час війни 2014-2022 років. У статті простежуються історичні паралелі щодо особливостей та специфіки участі добровольців-інтернаціоналістів у національно-визвольних та громадянських війнах інших країн. Діяльність міжнародних волонтерських з'єднань в іспанському громадянському конфлікті 1936-1939 років за кількістю учасників, розмахом, резонансом та чисельністю загиблих вважається вершиною добровольчого руху ХХ сторіччя. Авторка наводить конкретні приклади формування іспанських інтернаціональних бригад під егідою Комуністичного Інтернаціоналу, їх звитяжної боротьби на боці Другої іспанської республіки, використання Радянським Союзом воїнів-інтернаціоналістів з метою «советизації» Іспанії. В статті акцентується увага на нагальній необхідності комплексного правового оформлення статусу іноземних добровольців в Україні.

Ключові слова: солідарність, Україна, Президент України, «Інтернаціональний легіон територіальної оборони України», іноземці-інтернаціоналісти.

Світова історія дає нам приклади звитяжної боротьби іноземних добровольців на боці тих народів, які вели національно-визвольні війни за свою державну незалежність. Згадаємо Американську революцію, тобто війну за незалежність США у 1775-1783 роках. Разом з американцями пліч-о-пліч воювали німецькі, канадські та польські та інші добровольці. Очільником польських волонтерів був славетний Тадеуш Костюшко, який прославився в Америці як блискучий інженер та фортифікатор. Саме він спроектував ключову американську військову фортецю – Вест-Пойнт.

Чи інший приклад вже ХХ століття. Громадянська війна 1936-1939 років в Іспанії. Не будемо торкатися проблематики того, що тодішня Іспанія перетворилася напередодні Другої світової війни у полігон найбрутальніших у Європі форм політичної, ідеологічної і збройної боротьби. У свідомості широкого читачького загалу на пострадянських теренах інтернаціональні бригади в Іспанії, які формувалися як у таборі республіканців, так і франкістів, стали символом високого духу, солідарності та підтримки з боку багатьох людей світу. Безумовно, чимало іноземців їхали на Піренеї добровільно, за покликом серця. Проте Сталін та його посіпаки використали інтербригадівців у своїх планах «советизації» Іспанії і доля багатьох із них драматична.

Українці у свій час боронили разом з чеченцями, очолювані славетним генералом Дудаєвим, незалежність Ічкерії.

Сьогодні – Україна, яка веде запеклу війну за свою незалежність проти російського агресора, проти Путіна, ганебного спадкоємця «вусатого вождя». Російсько-українська війна – це війна цивілізаційна. Це війна за світовий демократичний устрій, за права людини, за свободу та прогрес людства. І не дивно, що весь демократичний світ відгукнувся і виявляє всебічну солідарність з нами.

В.О.Зеленський, Президент України, у відповідному зверненні заявив, що українцям вистачає мужності боронити свою Батьківщину, боронити Європу, захищати цивілізаційні цінності. Водночас він зазначив, що це – не просто вторгнення Росії в Україну. Це початок війни проти Європи, елементарних прав людини та всіх правил співжиття на континенті. Президент України звернувся до всіх громадян іноземних держав, які є друзями України, усіх, хто хоче приєднатися до захисту безпеки в Європі та світі, приїхати і стати пліч-о-пліч з українцями проти російського агресора. «Будь-хто, хто хоче приєднатися до захисту України, Європи та світу, може прийти...».

Він оголосив також про створення окремого підрозділу – українського «Інтернаціонального легіону територіальної оборони України», який нараховує наразі понад 16 тисяч легіонерів. Український уряд розробив процедуру та механізми в'їзду іноземців-інтернаціоналістів в Україну для боротьби з російським агресором.

Солідарні з нами і чеченці, які не продалися Росії і перебувають нині в екзилі. Їхній лідер Ахмед Закаєв заявив, що поза межами Чечні проживає 350 тис. чеченців. Він також запропонував Україні укласти угоду про військову співпрацю, завдяки якій чеченські добровольці Європи та самої України воюватимуть проти російського загарбника.

Уряди Данії, Латвії і Великої Британії підтримали, парламентарі Латвії одноголосно проголосували за те, щоб їхні громадяни, які висловили своє бажання, могли воювати в Україні проти російських окупантів.

Про те саме заявили три тисячі американців, учасників війни в Іраку, 200 добровольців з Нігерії. Чи не будуть шоковані «російські визволителі» смуглими бандерівцями-нігерійцями? Відправила своїх добровольців і Японія. Колишні британські королівські морські піхотинці приїхали в Україну, щоб боротися разом з українцями проти російського імперіалізму.

За словами командира грузинських добровольців Мамуки Мамулашвілі, кілька десятків грузинів воюють цій війні проти Росії. Вони називають себе «Грузинським легіоном». Побратим Мамулашвілі полковник у відставці Давид Макішвілі вважає, що їхній досвід потрібен українській армії та добровольчим батальйонам: «Я зустрічав бійців з Фінляндії, Норвегії, Данії, Польщі». Доброволець із Хорватії звернувся до росіян: «Ви, підераси, не вмієте воювати, ви втікаєте з поля бою. Ви тільки знаєте вбивати цивільних людей, стріляти «градами», артилерією по школах, дитячих садочках, вбивати дітей».

Добровольці з Ізраїлю, який мають бойовий досвід як учасники арабо-ізраїльських воєн, вже прибули до України. У територіальній обороні беруть участь понад 200 білорусів. Українці з французького Іноземного легіону у повній бойовій екіпіровці зможуть захищати Батьківщину. Канадський армійський ветеран, колишній пожежник, який попросив залишитись анонімним, сказав, що продає свій мотоцикл за 11 тис. дол., щоб оплатити поїздку в Україну на війну проти Росії.

The Independent розповідає, що група іноземних громадян, яка в'їхала в Україну, щоб воювати і захищати її, приголомшена наслідками бомбардувань російською авіацією та крилатими ракетами українських міст та селищ, загибеллю мирних людей і дітей. Це ж британське видання повідомляє, що проти Росії в Україні воюють вже десятки і сотні іноземців, що в Україну прибувають колишні солдати, рятувальники і звичайні цивільні особи з Нідерландів, Великої Британії, Канади, США, для яких Україна запровадила безвізовий в'їзд.

Дописувачі пишуть, що добре було б, коли б уряди спорядили своїх добровольців, які їдуть воювати а українській землі проти Росії, ще системами «Патріот», літаками F-15, F-35 тощо.

Деякі російські ЗМІ називають іноземних добровольців «найманцями НАТО». Проте, за словами Сергія Згуреця, військового експерта, це не найманці, тому що за свою службу вони не отримують грошей. Вони воюють за інтереси України, Європи та за ідею свободи і демократії, за вільний світ. Безперечно, існує нагальна проблема, за висловом Валентина Бадрака, голови Центру досліджень армії, конверсії та роззброєння, розробки законопроектів про правовий статус іноземних добровольців в Україні.

Отже, ми не єдині, весь прогресивний світ з нами у цій жертвній битві з російським ворогом за незалежність України, за волю і свободу Європи та всієї планети.

Варто нагадати нашим читачам, що чимало статистичних, візуальних та інформаційних матеріалів стосовно іноземних добровольців та їхньої участі на боці України у війні проти імперіалістичної ерефії залишаються конфіденційними. Адже не всі уряди зарубіжних країн підтримують участь своїх громадян в українській національно-визвольній війні. Можемо проілюструвати динаміку статистичних даних щодо іноземних добровольців: на початку березня 2022 року. За різними даними, чисельність «Інтернаціонального легіону територіальної оборони України» сягнула 20 – 40 тис. осіб [1]. Вони представляють 52 країни світу. За даними Львівської облдержадміністрації, щодня прибуває до України до 100 добровольців [2]. Станом на 7-15 березня, згідно *порталу Lviv.ua*, зголосилися допомагати Україні добровольці з 80 країн. Це – Польща, Швеція. Данія. Німеччина, Фінляндія, Великобританія. США, Латвія, Литва, Японія, Нідерланди, Сирія, Лаос, Індонезія і багато інших [3]. Дані про розподіл добровольців за країнами, а також про те, хто вже прибув до України, є засекреченими.

Очільник українського МЗС Д. Кулеба висловився 6 березня так: «Мобілізація вільних людей світу просто вражає. На сьогодні до нас прямують досвідчені ветерани та добровольці з 52 країн світу. Це їхнє бажання. Ми їх не наймаємо, ми їх нічим не стимулюємо. Це їхня готовність воювати на боці добра».

Закордонні ЗМІ пишуть, що іноземці привозять із собою в Україну новітні ручні і переносні системи ППО. Чимало із них мають бойовий досвід поводження і використання цієї новітньої техніки і в яких є дуже велика потреба у наших ЗСУ. Німецький політолог Андреас Умланд стверджує, що іноземні добровольці можуть зіграти ключову роль у захисті України, особливо ті, хто має навички застосування джавелінів та стінгерів. Ми пам'ятаємо, яку визначну роль відіграли стінгери у боротьбі афганських повстанців у війні проти потужної радянської імперії, яка програла цю ганебну війну. І така само доля чекає нині ерефію в Україні.

Перші підрозділи іноземних добровольців вже мужньо воюють проти російського агресора на околицях Києва. Ми вже писали про велике бажання 350 – тисячної чеченської діаспори захищати Україну. Чеченець Руслан Арсаєв, який воює у добровольчому батальйоні на боці Києва, каже, що приїхав в Україну через путіна, який перетворив його батьківщину на сталінську росію.

Для двох іспанців (вкрай лівих поглядів) Анхеля Давілли-Ріваса та Рафі Муньоса Переса участь у боротьбі українського народу за свою незалежність – це можливість віддати борг росії за підтримку СРСР республіканців у громадянській війні та за жертви, яких зазнали інтернаціоналісти на теренах Іспанії. Як відомо, росія оголосила себе спадкоємницею радянської імперії під назвою Радянський Союз. Нагадаю нашим читачам, що громадянська війна в Іспанії, тобто війна між лівими (республіканцями) та правими (франкістами) силами, почалася в 1936 році і тривала до 1939 року. Чимало іноземців за покликом серця приїхали в Іспанію, щоб підтримати Іспанську республіку, яка асоціювалась з демократією та свободою. Насправді, Москва використала інтербригадівців в іспанській громадянській війні для реалізації на іспанських теренах ідеї світової соціалістичної революції.

Новітні дослідження засвідчують, що 21 липня 1936 року, на четвертий день після повстання іспанських військових, у Москві відбулося спільне засідання Комінтерну та Профінтерну, на якому обговорювалося питання про події в Іспанії. Після цього на допомогу іспанським комуністам було висаджено цілий десант активістів і керівників інших компартій. Серед них були члени Виконкому Комінтерну Франц Далем, Андре Марті, Пальміро Тольятті, керівні функціонери багатьох компартій: від ІКП – Вітторіо Відалі, Луїджі Лонго, Джузеппе Вітторіо, Джанкаоло Пайетта; від ФКП – Франсуа Бійу, Анрі Жанен, П'єр Робер, Франсуа Вітторі; від КП Австрії – Манфред Штерн; від БКП – Рубен Аврамов, Райко Дамянов, Карло Луканов; від КП Великобританії – Пітер Карріган, Ральф Фокс; від КП Угорщини – Янош Гал, Мате Залка; від КПП – Ганс Баймлер, Ганс Кале, Артур Беккер. У різний час в Іспанії побували Моріс Торез, Жак Дюкло, Гаррі Полліт, Уільям Галлахер, Тім Бак, Вальтер Ульбріхт, Ян Шверма та інші.

На заході радників Комінтерну розглядали як “червону аристократію”, як армію “світової революції”, що прагнула встановити в Іспанії “сталінський режим”, як агентуру НКВС, що контролювала кожен крок “напівграмотної іспанської компартії”, яка перетворилася у слухняне знаряддя радянської зовнішньої політики. Багато посланців Комінтерну не знали і не хотіли знати іспанської дійсності, народних традицій і звичаїв, слабо орієнтувалися у співвідношенні політичних сил, автоматично переносили власний досвід на іспанський ґрунт, підміняли КПІ, місцеві парторганізації.

Ідея іспанських інтербригад належить Морісу Торезу – генсеку ФКП, а втілення її в життя – Комінтерну за вказівкою Сталіна. 26 липня 1936 року у Празі відбулося засідання виконкому

Комінтерну, на якому було прийнято рішення про виділення 1 млрд. доларів на формування добровільних бригад для допомоги Іспанській республіці. Головне вербувальне бюро знаходилося у Парижі, очолював його Йосип Броз Тіто, майбутній югославський “Сталін”. Він налагодив виготовлення фальшивих паспортів, організував “підпільну залізницю” для транспортування добровольців до іспанського кордону, а звідти – до головної бази інтербригад у Альбасете в горах Ла-Манчі. У Європі часів “великої депресії” було досить незайнятих людей для комплектування бригад – безробітних, утікачів з фашистських держав, бунтівних інтелігентів. Кожен з них потрапляв у поле зору спецслужб і агентів НКВС. У всіх центрах набору були емісари НКВС, які вивчали біографії майбутніх вояків, відсіювали неблагонадійних. Інтербригади підпорядковувалися не командуванню регулярної армії Іспанської республіки, а політуправлінню Комінтерну на чолі з Андре Марті. Командирські кадри для цих бригад готувалися в СРСР [4, р. 515; 5, р. 32-34, 40; 6, с. 20-21; 7, с.19].

У сміливості та завзятті інтербригадівців годі сумніватися. Проте вони жили в жаклих умовах під гнітом лютої дисципліни; за найменший переступ винного страчували. Андре Марті, ревно виконуючи наказ Комінтерну, вишукував серед іноземних добровольців прихильників троцькізму. За його наказом було страчено 500 членів інтернаціональних бригад. Це про нього пише Є. Хемінгуей, який також брав участь в іспанській громадянській війні на боці республіки: “Цей старий стільки народу вигубив, більше, ніж чумна пошесть”[8, с.431]. Загалом кількість страчених у республіканській зоні своїх же республіканців за так звану троцькістську діяльність становить, за різними даними, 80 тисяч осіб [9, с. 22.; 10, р.1464].

Ось за що серед іншого воюють іспанці добровольці в Україні і за Україну.

За даними посольства України в США, заявки про вступ до «Інтернаціонального легіону територіальної оборони України» подали понад три тисячі американців, які, напевно, знають історію Американської революції та участь в ній іноземних добровольців. Згадаємо француза маркіза де Лафаета, який отримавши першу звістку про війну американців за незалежність, сказав: «...Моє серце мобілізоване». Допомога французького аристократа не обмежилась моральною підтримкою. Він на власні кошти відрядив до США кораблі з амуніцією та 15 французькими офіцерами. Високо цінуючи його відданість ідеалам свободи та незалежності, Континентальний Конгрес США призначив маркіза на посаду начальника штабу повстанців, надавши йому військове звання генерал-майора. Лафает був справжнім героєм Американської революції, а після повернення на Батьківщину став одним із провідних діячів Великої французької революції.

Ось конкретна історія трьох американців, які називають себе професійними солдатами-волонтерами, і які приїхали на захист України. Вони придбали собі нове мілітарі-спорядження, шоломи. Американська спільнота їх підтримала, зібравши 20 тис. дол. на амуніцію та квитки на літак до України. Один із них, Метью Паркер, сказав наступне: «Якщо не зупинити війну зараз, вона ширитиметься далі, можливо, на Грузію, під загрозою країни Балтії. Крок за кроком війна може перекинутися в Європу. Хтозна, куди путіну захочеться «розширювати кордони».

До речі, на нашу особисту думку, ознакою міжнародної солідарності було б і те, щоб наші країни-сусіди та інші країни скористалися шансом розв’язати свої територіальні проблеми з путінською ерефією. Йдеться про те, що Молдова могла б розв’язати придністровську проблему, Грузія – абхазьку та південноосетинську, Японія – проблему Куріл тощо.

Україна високо цінує зв’язку іноземних добровольців. Вже здійснено перші кроки: вони можуть отримати українське громадянство, військові квитки є посвідками на проживання. Багато ще прийдеться нам зробити, щоб гідно оцінити діяльність іноземних добровольців. Ми це обов’язково зробимо після Перемоги, яка не за горами. Слава Україні! Героям слава!

Бібліографічний список:

1. Світ. 2022. 9 березня
2. За даними Львівської облдержадміністрації (березень 2022 року)
3. Портал Lviv.ua
4. Jackson Gabriel. The Spanish Republic and Civil War.1931-1939. Princeton: Princeton University Press, 1972. 577 р.
5. Ayucar Ruiz Angel. El partido comunista. 37 años de clandestinidad. Madrid: Editorial San Martin, 1976. 477 р.
6. Мещеряков М.Т. Коммунистическая партия Испании и Коминтерн // Новая и новейшая история. 1991. №5. С.10-26
7. Мещеряков М.Т. Судьба интербригад в Испании. По новым документам // Новая и новейшая история. 1993. №5. С.18-41.

8. Хемінгуей Е. По кому б'є дзвін. – Київ: Либідь, 1969. 496 с.
9. Кобо Хуан. Мифы и аналогии. Заметки о гражданской войне в Испании. // ЛГ-Досье, 1992. №5. с. 22-23.
10. Escudero Garcia Jose Maria. Historia politica de las dos Españas. Tomo 3. Madrid: Editorial nacional, 1976. 2052 p.

References:

1. Світ. 2022. 9 березня
2. За даними Львівської облдержадміністрації (березень 2022 року)
3. Портал Lviv.ua
4. Jackson Gabriel. The Spanish Republic and Civil War.1931-1939. Princeton: Princeton University Press, 1972. 577 p.
5. Ayucar Ruiz Angel. El partido comunista. 37 años de clandestinidad. Madrid: Editorial San Martin, 1976. 477 p.
6. Мещеряков М.Т. Коммунистическая партия Испании и Коминтерн // Новая и новейшая история. 1991. № 5. С.10-26
7. Мещеряков М.Т. Судьба интербригад в Испании. По новым документам // Новая и новейшая история. 1993. № 5. С.18-41.
8. Хемінгуей Е. По кому б'є дзвін. – Київ: Либідь, 1969. 496 с.
9. Кобо Хуан. Мифы и аналогии. Заметки о гражданской войне в Испании. // ЛГ-Досье, 1992. №5. с. 22-23.
10. Escudero Garcia Jose Maria. Historia politica de las dos Españas. Tomo 3. Madrid: Editorial nacional, 1976. 2052 p.

Ivanytska O.P. Solidarity of the World Community with Ukraine in its War against Russian Federation

The paper dwells on the emergence, development and increase of volunteerism and the world community solidarity with Ukraine in its war against RF; on the forms and mechanisms of support, aid and direct participation of citizens from different countries on the side of Ukrainian armed forces on the front lines of the large-scale Russian-Ukrainian war. The article provides convincing examples of the volunteer activity on the side of the nation's fighting national liberation wars for their state sovereignty in the past centuries and in different continents. It is emphasized that the Russian-Ukrainian war is a war of civilizations fought for the world democracy, human rights, freedom and progress of mankind. That is the reason why all the democratic world has responded to the challenge and demonstrates full solidarity with the valiant Ukrainian people in their fight for the sovereignty and territorial integrity of their state. The article contains background on the creation of the structural unit composed of foreign fighters, its strength, rights, as well as state measures to support the foreign volunteers' activity on the Ukrainian territory during the war of 2014-2022. The paper draws historical parallels on the features and specifics of the participation of internationalist volunteers in the national liberation and civil wars of other countries. The activities of international volunteer groups in the Spanish Civil Conflict of 1936-1939 are considered to be the culmination of the twentieth-century volunteer movement in terms of the number of participants, the scale, the resonance and the death toll. The author cites specific examples of the formation of Spanish international brigades under the auspices of the Communist International, their victorious struggle on the side of the Second Spanish Republic, and the use of internationalist soldiers by the Soviet Union to "Sovietize" Spain. The author emphasizes the urgent need for comprehensive legal registration of the status of foreign volunteers in Ukraine.

Keywords: *solidarity, Ukraine, President of Ukraine, Foreign Legion of the Territorial Defence of Ukraine, foreign fighters/volunteers.*

DOI 10.31558/2519-2949.2022.2.2

УДК 351.746.1:352.071.55/.6](477)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2742-7288>

Ivanov M. S., Petro Mohyla Blacksea National University

NATIONAL SECURITY AND SEPARATIST POTENTIAL OF THE DECENTRALIZATION PROCESS NOWADAYS IN UKRAINE

The article substantiates the importance of studying a number of factors that are decisively capable of influencing the preservation of the territorial integrity of our country. Nowadays Ukrainian society in the current stage of its own independent state development has faced a huge impact of the partial state territory annexation, which requires thorough understanding of what led to these events and the identification of effective and preventing means of this kind of phenomena.

The article supports the need to reassess priorities in the course of the decentralization strategy implementation, taking into account the minimization of possible potential threats of separatism in the specific regions of our country. The author draws the attention to the conditions that can form and strengthen the separatist potential in the course of administrative reform and modernization of the territorial administration system.

In addition, the article deals with the issues of overcoming contradictions in the existing system of administration aimed at reducing incentives for the separatist potential accumulation in the process of reformation which should build and broaden the system of local self-government in modern Ukrainian society. The author pays attention to the possible threats to the realization of the separatist potential for Ukrainian national security and territorial integrity.

The article sets forth a number of factors that can stimulate separatist tendencies in the course of the national strategy implementation of the public administration system decentralization. The author emphasizes the need to overcome the excessive politicization of the territorial administration bodies activities, and the necessity to use wider legal mechanisms in problem solving of interaction between central and local governments.

The attention is focused on the need to implement measures which can contribute to balancing the levels of economic development of the regions and to minimizing external influence on this process. In addition, the importance of developing means of institutional control over the activities of territorial units by state bodies is substantiated.

Keywords: *national security, decentralization, regional separatism, political process, separatist potential, local government, territorial authorities, territorial communities, political parties.*

Problem Definition. Nowadays modern Ukrainian society has a number of challenges related to ensuring stable conditions for its own development. These challenges are primarily reflected in the threats to the territorial integrity of the modern Ukrainian state. Unfortunately, today, part of the Ukrainian territory is occupied and that poses serious threats to the national state security and significantly affects the smooth development of all social life areas.

Specifically these circumstances highlight the need to study various external and internal factors that can affect the territorial integrity of our state, which is an essential aspect of ensuring the national security of Ukraine in general. In this regard, the issue of public administration system reformation, which implies significant decentralization, is becoming increasingly important.

Recent Research and Publications Analysis. It is worth noting that in the modern scientific literature huge attention is paid to implementation measures aimed at decentralizing the system of public administration in our country. Among such studies there are publications of A.Baimuratov, M.Bryzitsky, V.Burega, G.Wozniak, M.Kruglashov, M.Rysinyuk. A significant amount of the materials which are related to the process of reforming the Ukrainian public administration system are posted on the main informational portal "Decentralization".

In addition, a number of publications written by Ukrainian scholars are devoted to the analysis of the causes and identification of favorable conditions for the manifestations of separatism in modern Ukraine and its threats to national security. They include the researches made by M.Besarab, M.Okladna, O.Sharan, H.Yuskiv. Separately, it should be noted that there are analytical materials published by the National Institute for Strategic Studies on potential threats to national security from possible manifestations of regional separatism in Ukraine [8].

At the same time, there is an obvious need to rethink and study deeper some specific areas of the decentralization process, taking into account possible negative reactions of society to the excessive politicization of local government. This article aims to draw attention of the scientific community to a number of factors which can form the separatist potential of the current decentralization strategy and public administration restructuring in Ukraine.

The purpose of this article is to identify the factors of possible threats to the territorial integrity of our state in the course of public administration decentralization implementation. Achieving this goal involves solving the problem of identifying measures to improve national security by reducing the separatist potential of the means aimed at public administration system decentralization.

Results and Discussion. Ukrainian society embarked on the path of the entire public administration system reformation and now seeks to obtain effective mechanisms for solving the problems which accompany the process of building a democratic political system, market economy and cultural and spiritual life.

According to the Government Portal of the Executive Bodies of Ukraine, the goal of decentralization reform is “to form effective local self-government and territorial organization of authority to form and maintain a full living environment for citizens, to provide high-quality and affordable public services, to establish institutions of direct democracy, to reconcile interests of state and territorial communities» [9].

We can already see some achievements on this path, which confirm that the chosen way of reforming the public administration system in our country is absolutely correct. As A.Kruglashov and V.Burega note in their study "In general, decentralization in the first stage of its implementation contributed to the fact that citizens now have more opportunities to influence the changes in their community" [5, p.71].

In particular, today we have already managed to consolidate at the constitutional level the democratic foundations for the formation of all public administration institutions using electoral mechanisms adopted by the most developed countries of the world. In addition, the political system of modern Ukrainian society is based on the principle of power separation, the main part in this system belongs to collectivist political institutions.

At the same time, a significant part of state building and civil society development issues are in the process of improvement and overcoming the existing contradictions. Thus, the current situation in society requires, among other things, refining the system of territorial governance, improving the interaction efficiency of the constituent parts of central and territorial government institutions system.

Nowadays in this area there are still many contradictions which do not enable effective governance of the individual territories and of the country as a whole.

The issue of redistribution of powers between central and territorial bodies in particular is extremely sensitive. This aspect is the main content of the steps to decentralize the public administration system in our country.

The current doctrine of management decentralization goes beyond the management of such important areas as education and health. In fact, the issue of transferring a significant part of the powers of the central government to non-state territorial formations, which are local governments in the form of territorial communities and their governing bodies, is on the agenda.

The purpose of such redistribution is to increase the level of involvement of citizens in the direct problems solution at the local level and to optimize the usage of public resources to ensure their own management tasks.

The very fact that the modern Ukrainian state uses a republican form of government automatically presupposes, in solving the most important issues of Ukrainian society, reliance on the general public, which should be able to consolidate all issues of its own progressive development.

Today we can see some progress in improving the financial capacity of local governments, increasing the effectiveness of addressing certain socio-economic and infrastructural issues by them.

In general, we can state that an important achievement of decentralization reform is the growth of opportunities for community members to influence the quality of their own lives through participation in the implementation of the public budget and other channels of coordination of territorial priorities.

At the same time, it is necessary to pay attention to some threats and dangers which imply specific steps in this direction. Among them, the most dangerous are the issues of accumulation of a certain regional separatist potential, which is objectively present in the content of the decentralization process and the formation of a local self-government system.

As H.Yuskiv notes, "separatism always arises at the interface between of centripetal and centrifugal tendencies – when there is a contradiction between the desire of the Center to retain power and the desire of the region to defend the existing and to gain new rights" [12, p.121].

This content, in our practice, among other things, is associated with the destruction of the management vertical from the central government to the regions. Today, chairmen and councils of territorial communities do not have subordination to state bodies. They maintain contact with government agencies at the informal level. Practice shows that today government officials can influence the behavior of heads of local governments, mainly through state law enforcement agencies.

At the same time, it should be noted that the current imperfection of the legislative regulation of many aspects of the interaction between central and local governments, often leads to the fact that both local heads and deputies have the opportunity to openly ignore the decisions of central authorities.

The possibility not to follow the decisions of central institutions arouses the desire of leaders of territorial communities to 'autonomize' as much as possible and to isolate themselves from "unnecessary" influence.

There are multiple samples of such behavior. Among these examples, we can see the large-scale confrontation of individual leaders of large and powerful territorial communities with the central and territorial bodies of government. With enormous financial resources and community support, some of them openly pursue 'their own policies' in the areas of economic regulation, health care, culture and education.

The same examples illustrate the significant limitations of central government institutions' ability to influence this kind of behavior. With the possible arrival of activists with open separatist sentiments in the management of the united territorial communities, the threats of large-scale regional conflict are growing many times over.

An important factor in the formation of regional separatism in the context of decentralization is, to a large extent, excessive politicization of local government. It is carried out by involving political institutions both in the process of election procedures in the governing bodies of territorial communities formation, and in the substantive activities of the governing institutions of the united territorial communities.

The current election legislation in the formation of elected bodies of local self-government at the level of cities and oblasts implies the direct participation of Ukrainian political parties in this process. This means that citizens need party affiliation to run in local elections, as lists of candidates for election are formed exclusively by regional political parties (representatives). Thus, the space is artificially ideologized, which in essence should not be of a political nature.

If we take a closer look at the content, tasks and nature of local authorities' self-government, it will become clear that it is exclusively related to an economic direction that has no political meaning. The division of city councils into fractions according to political orientations inevitably leads to unnatural political confrontation in the sphere where it cannot and should not exist.

The focus of elected representatives on single party priority often pushes the interests of local communities into the background. Being in opposition to each other, representatives of party fractions do not defend the interests of their constituents and the territorial community, but mainly party priorities. Thus, the necessary decisions for residents of territorial communities are not made based on party considerations throughout the term of elected deputies.

Ultimately, the existing politicization can be the basis for identifying the centrifugal aspirations that can be realized by the representatives of individual political parties in the regions where their representatives are the majority.

A certain separatist potential lies at the level of consolidation of the most influential leaders of territorial communities. An example of this is the precedent for the formation of the Proposal political party, often referred to as the Mayors' Party. Today we have no reason to discuss activities of such organizations in a certain direction, but we can discuss a certain centrifugal potential, which can be manifested in a fierce political struggle.

Today, the issues of creating municipal bodies to maintain public order and protect city council officials are being discussed quite actively. In some regions of Ukraine, such organizations have been established, registered and started their activities. It is important to understand that the initiative to create them is a response to the inability of state law enforcement agencies to fully address the issue of public order. This means that territorial authorities can break the state monopoly on ensuring legally defined public order.

It is obvious that such manifestations, in addition to a number of positive elements that allow the use of the best experience of local communities, have a certain resource to increase the weight of the regional elite.

However, under certain conditions the growing influence of regional leaders may objectively pose certain threats to the growth of separatist sentiments in certain regions of our state. Thus, such development, in the appropriate situation, may pose a real threat to national security due to the obvious threats to the autonomy of certain territorial formations.

Moreover, the regional separatist potential is caused by certain historical features of the development of specific territories of the modern Ukrainian state, which today have noticeable regional differences in their ethno-cultural dimension. In this regard, M.Bessarab notes that "for the emergence and successful spread of separatist sentiments in any country requires the presence and coincidence of objective historical circumstances, causes and favorable factors" [2, p.315].

Today external propaganda of political forces which are not friendly to Ukraine tries to use these historical features of the development of Ukrainian lands, spreading among Ukrainian citizens the idea of 'one nation', restoring the 'historical unity' of foreign countries with certain regions of Ukraine, returning them to the 'Slavic family'.

This factor is complemented by the perspectives for regions to achieve different levels of economic development. In this regard, G.Wozniak notes that 'under conditions of financial and economic instability (crisis), the goals of state and regional (local) government in the implementation of fiscal policy may have different priorities, which means that the policy of budgetary security equalization is ineffective as a result of strengthening the differentiation of regional development.' [4, p.255].

In addition, O.Kukhlenko, R.Fedoriak, S.Nevmerzhytska in their study note that 'it is important to draw attention to the already existing disparity in the levels of development of the Ukrainian regions, due to both objective geographical and social-economic factors and a number of subjective socio-political factors and global threats' [6, p. 253-257].

It is also impossible to ignore another side of the issue of external influences on the situation in the country in general and in the particular regions. The results of these external influences can already be observed in the East of our country and in the Crimea.

Conclusions. Summarizing all the above, it is worth mentioning that all these factors oblige us to be very careful about governmental reforms in our country as well as about further decentralization progress of public administration.

In order to minimize the risks of growing regional separatist potential in the conditions of decentralization, it is necessary to take steps which will ensure institutional control over the activities of territorial bodies. In particular, the modernization of territorial state bodies should be implemented immediately.

It is extremely important to introduce the institution of prefects as plenipotentiaries of the state in the regions, empowering them to represent national interests in the local communities.

It is essential to develop a step by step mechanism for their interaction with local governments which will enable effective control over local self-government bodies without imposing tasks not relevant to them. To this end, it is also necessary to clearly share legislative power between state and self-governing territorial bodies.

Some researchers of the decentralization process in Ukraine, in this regard, point out that "... external and internal challenges which Ukraine faces, require the formation of a new regional policy that meets modern needs of regional and territorial communities and is based on the best domestic and world theories and practices" [10, p.135].

As a result, all the above mentioned steps will reduce the risks of separatist manifestations and threats to the territorial integrity of our state.

References:

1. Baimuratov M. Detsentralizatsiia ta kompetentsiia mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini. Viche. 2015. № 12. S. 14-17.
2. Basarab M. Hlobalizatsiini tendentsii: novi stymuly dlia separatyizmu. Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. – 2011. Vyp. 5. S. 275–286.
3. Bryzitskyi M. Ryzyky detsentralizatsii. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/11589> (data zvernennia: 12.01.2022).
4. Vozniak H. V. Perevahy ta ryzyky biudzhetnoi detsentralizatsii: teoretyko-metodolohichni aspekty. Problemy ekonomiky. 2015. № 2. S. 253-257.

5. Kruhlashov A., Bureha V. Zdobutky i trudnoshchi v realizatsii detsentralizatsii vlady v Ukraini. Aspekty publichnoho upravlinnia. 2021. Tom 9. № 2. S. 68 – 76.
6. Kukhlenko O.V., Fedoriak R. M., Nevmerzhytska S.M. Problemy detsentralizatsii vlady u mezhakh rehionalnoi polityky Ukrainy. 2017. № 2. S. 253-257.
7. Okladna M. H. Separatyzm i yoho vplyv na funktsionuvannya Yevropeiskoho Soiuzu ta yoho derzhav-chleniv URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/14064/1/Okladna_90-97.pdf (data zvernennia: 28.01.2022).
8. Potentsialni zahrozy rehionalnogo separatyizmu v Ukraini. Analitychna zapyska. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/potencialni-zagrozi-regionalnogo-separatyizmu-v-ukraini> (data zvernennia: 10.02.2022).
9. Reforma detsentralizatsii/ Yedynyi veb-portal orhaniv vykonavchoi vlady Ukrainy. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/efektivne-vryaduvannya/reforma-decentralizatsiyi> (data zvernennia: 11.12.2021).
10. Rusyniuk M.M. Problemy ta nedoliky detsentralizatsii publichnoho upravlinnia ta administruvannya. Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Serii: Derzhavne upravlinnia. 2018. Tom 29. №1. S. 135 – 138
11. Sharan O. Pozyttsiia Yevropeiskoho Soiuzu shchodo ukrainsko-rosiiskoho konfliktu. Ukraina – Yevropeyskyi Soiuz: vid partnerstva do asotsiatsii: Ukrainskyi Shchorichnyk z Yevropeyskykh Intehratsiinykh Studii. 2019. Vyp. 2. S. 335 – 344.
12. Yuskiv Kh. V. Ideolohichna baza suchasnoho separatyizmu. Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. 2015. Vyp.18. S. 118 – 123.

Бібліографічний список:

1. Баймуратов М. Децентралізація та компетенція місцевого самоврядування в Україні. Віче. 2015. № 12. С. 14-17.
2. Басараб М. Глобалізаційні тенденції: нові стимули для сепаратизму. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2011. Вип. 5. С. 275–286.
3. Бризіцький М. Ризики децентралізації. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/11589> (дата звернення: 12.01.2022).
4. Возняк Г. В. Переваги та ризики бюджетної децентралізації: теоретико-методологічні аспекти. Проблеми економіки. 2015. № 2. С. 253-257.
5. Круглашов А., Бурега В. Здобутки і труднощі в реалізації децентралізації влади в Україні. Аспекти публічного управління. 2021. Том 9. №2. С. 68 – 76.
6. Кухленко О.В., Федоряк Р. М., Невмержицька С.М. Проблеми децентралізації влади у межах регіональної політики України. 2017. № 2. С. 253-257.
7. Okladna M. G. Separatizm i yoho vplyv na funktsionuvannya Evropeyskogo Soiuzu ta yoho derzhav-chleniv URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/14064/1/Okladna_90-97.pdf (дата звернення: 28.01.2022).
8. Потенціальні загрози регіонального сепаратизму в Україні. Аналітична записка. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/potencialni-zagrozi-regionalnogo-separatyizmu-v-ukraini> (дата звернення: 10.02.2022).
9. Реформа децентралізації/ Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/efektivne-vryaduvannya/reforma-decentralizatsiyi> (дата звернення: 11.12.2021).
10. Русинюк М.М. Проблеми та недоліки децентралізації публічного управління та адміністрування. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Державне управління. 2018. Том 29. №1. С. 135 – 138.
11. Шаран О. Позиція Європейського Союзу щодо українсько-російського конфлікту. Україна – Європейський Союз: від партнерства до асоціації: Український Щорічник з Європейських Інтеграційних Студій. 2019. Вип. 2. С. 335 – 344.
12. Юськів Х. В. Ідеологічна база сучасного сепаратизму. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. 2015. Вип.18. С. 118 – 123.

Іванов М. С. Національна безпека та сепаратистський потенціал процесу децентралізації в сучасній Україні

У статті обґрунтовується важливість дослідження низки чинників, які вирішальним чином здатні впливати на збереження територіальної цілісності нашої країни. Сучасне українське суспільство на сучасному етапі розбудови власної незалежної держави зіткнулося з масштабними наслідками анексії частини державної території, що вимагає глибокого осмислення її причин та виявлення ефективних засобів протидії проявам такого роду явищ.

У зв'язку з цим, в статті обґрунтовується необхідність переоцінки пріоритетів в ході реалізації стратегії децентралізації з урахуванням мінімізації можливих потенційних загроз прояву сепаратизму в окремих регіонах нашої країни. При цьому актуалізується увага щодо умов,

які здатні формувати та зміцнювати сепаратистський потенціал в ході адміністративної реформи та модернізації системи територіального управління.

Також, розглядаються питання подолання суперечностей в існуючій системі адміністрування з метою зниження стимулів до накопичення сепаратистського потенціалу в процесі проведення реформи спрямованої на розбудову системи місцевого самоврядування в сучасному українському суспільстві. Приділена увага питанням можливих загроз реалізації сепаратистського потенціалу для національної безпеки та територіальної цілісності сучасної України.

Звертається увага на ряд чинників, які можуть стимулювати сепаратистські тенденції в ході реалізації національної стратегії по децентралізації системи публічного управління. Вказується на необхідність подолання надмірної політизації діяльності органів територіального управління, більш широкого застосування правових механізмів у вирішенні проблем взаємодії центральних та місцевих органів управління.

Висловлюються зауваження щодо необхідності здійснення заходів, які можуть сприяти збалансуванню рівнів економічного розвитку регіонів та мінімізувати зовнішні впливи на цей процес. Крім цього, обґрунтовується важливість вироблення засобів інституційного контролю за діяльністю територіальних одиниць з боку державних органів.

Ключові слова: національна безпека, децентралізація, регіональний сепаратизм, політичний процес, сепаратистський потенціал, місцеве самоврядування, територіальні органи влади, територіальні громади, політичні партії

НОМО SACER ТА ВИКЛИК СУБ'ЄКТНОСТІ «ВОРОГА» В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Висунуто гіпотезу, що використання різноманітних архетипів демонізації ворога (на прикладі російських військових), створює множинність символічних просторів. Це не тільки вносить свої корективи у суб'єктність реального ворога під час перенесення з міфологічного простору у простір політичного, а й призводить до концептуальної обфускації ворога. Практика перенесення запозичених елементів з одного простору в інший може призвести до зниження відповідальності ворога за свої злочини. Транспонування міфологічного суб'єкта з одного світу в інший утворює іншу матрицю смислів, що впливає на політичну реальність. Символічні структури є константами, через що встановлюються знання, щоб передати іншим. Коли ворога сприймають як міфологічного суб'єкта, і ставлення до нього може бути як до уявного суб'єкта. Виникає ризик спотвореного розуміння його політичної поведінки, політичної суб'єктності та політичної відповідальності.

Політична свідомість забезпечує взаємодію політичних суб'єктів. Це проявляється в особливостях та характеристиках учасників політичної взаємодії. Домінування міфологічних персонажів надає політичній реальності постмодерністське розуміння парадоксальності. Коли ворог позиціонується як «орк», є ризик втрати причинно-наслідкового зв'язку його політичних дій. Оскільки він є представником міфологічного світу, в той час як його злочини та жертви знаходяться у реальному світі.

Коли відбувається війна на експорт, ворог навмисно витісняє правовий порядок життя на окупованій території. Жертви опиняються у стані «оголеного життя», яке Д. Агамбен визначає як об'єкт влади. Під час утворення умов оголеного життя цінність людини піддається сумніву, тому статус громадянина вилучається із соціальних та правових законів. Він перетворюється на homo sacer, якого можна знищити без провини та відповідальності. Людина-sacer стає сакральною у розумінні позбавлення її життя, а для самого ворога така сакральність полягає у спасінні інших. Під час Другої світової війни нацисти євреїв та ромів піддавали денационалізації, а потім відправляли до таборів смерті. Сьогодні російська влада оголосила Україні т.зв. «денацифікацію», а російські військові утворюють фільтраційні табори та знищують українців як націю. І таку політику «оголеного життя» проводять в Україні не міфічні персонажі «орки», а реальні люди. Які й мають нести відповідальність за цей злочин.

Ключові слова: війна, військові, ворог, орки, homo sacer.

«Ворог – це персоніфікація нашого власного питання»

К.Шмітт.

Тема сприйняття ворога може розглядатися через кілька напрямів аналізу: як ми сприймаємо ворога; як ворог сприймає нас; як сприймають нас як ворогів треті сторони війни; як сприймають наших ворогів треті сторони війни тощо. Кожний напрям аналізу може вказувати на різні аспекти ідентифікації ворога та самоідентифікації себе по відношенню до ворога. Одразу хочу відкинути фрейм «визволителя», який намагається донести російська влада виправдовуючи військову агресію в Україну. Якщо спочатку війни такий образ розповсюджувався з метою морального виправдання т.зв. «військової операції» та заради підтримки на окупованих територіях, то через три місяця він був розрахований, в першу чергу, для внутрішньої російської аудиторії заради моральної підтримки російської агресії. «Визволитель» немає права вбивати, гвалтувати, катувати, мародери на чужій території, в той час, як зафіксовані тисячі злочинів вбивств мирного населення України.

Тема ставлення до українців з боку третіх сторін російсько-української війни теж не є предметом аналізу, оскільки потребує детального аналізу по кожній країні окремо. Тут сферами дослідження

мають бути не тільки офіційні заяви політичної еліти, а й реальне дотримання економічних санкцій, культурний простір, допомога біженцям, військова підтримка України, що може бути окремим напрямом предметних наукових розвідок.

Я зупинюсь лише на одному питанні дослідження: як ми сприймаємо зовнішнього ворога. Хто «він» по відношенню до «нас»? Які кордони визначення ворога? Чи може зміна кордонів означення зовнішнього «ворога» бути небезпечною для українців? *Метою статті* є дослідження феномену суб'єктності зовнішнього ворога для українців у дискурсі російсько-української війни. Серед теоретичних робіт, які є актуальними у цьому питанні можна виділити дослідження К. Поппера «Відкрите суспільство та його вороги», Ю. Габермаса «Включення іншого», К. Шмітта «До питання політичного», роботи С. Жижека, П. Слотердайка, Ф. Ніцше, Д. Агамбена. Структура аналізу буде включати простір медіадискурсу як простір формування «ворога», два підходи у сприйнятті зовнішнього «ворога», а також проблематику феномену *homo sacer* у дискурсі цієї війни.

Про медіадискурс як простір репрезентації «ворога». Будь який дискурс має свою систему обумовлень, спікерів та аудиторію, на яку направлені наративи. Медіадискурс має свій системний фактор і під час війни він безумовно пов'язаний з дискурсом влади. Політичні актори встановлюють порядок денний, який утворює дискурс в інших системах соціального простору. Якщо для влади важливим є домінування у медійному просторі, то для самих медіа – є охоплення та активність аудиторії, де сама влада складає вагому частину цієї аудиторії. В залежності від типу політичного режиму, процедура контролю над медіадискурсом може бути жорсткою (тоталітарний та авторитарний режим – цензура, замовчування, табу) або м'якою (демократичний режим – напівправа).

Сучасний медіадискурс умовно можна розділити на дві сфери: офіційний та неофіційний. Якщо офіційна сфера залежить від ліцензійних угод як право на трансляцію інформації, то неофіційна сфера спирається на суб'єктивне висловлення власної точки зору. Неофіційний медіадискурс не завжди є незалежним від влади, оскільки блогери, як лідери думок, мають достатній вплив на формування сучасного колективного способу мислення. Тому блогосферу влада намагається контролювати засобами заохочення або тиском персонально до кожного блогера. Розвиток блогосфери у соціальній мережі перетворив і самих політиків на блогерів, де з'явився власний альтернативний майданчик як можливість висловити суб'єктивну точку зору за межами офіційних спікерських повноважень.

Медіадискурс є зброєю конструювання образу ворога. Якщо офіційні засоби інформації спираються на стандарти журналістики намагаються політкоректно репрезентувати ворога на своїх платформах, то неофіційні канали інформації використовують різноманітні форми ставлення до нього.

Хто такий «ворог»? Як пише Г.Лассвелл у своїй класичній роботі «Техніка пропаганди у світовій війні» ворогом може бути не лише нахабний суб'єкт. Він підлий і корисний. «Ворог веде брехливу пропаганду. Ця тема є особливо важливою. Непривабливі повідомлення про союзників, воєначальників, стан справ на фронті та бюрократії неодмінно прориватимуться через цензуру або навіть сипатимуться на бастіони як з рогу достатку. Отже, між небезпечними новинами та згубними реакціями мають бути зведені як фізичні, так і психологічні бар'єри. Психологічним бар'єром такого роду є підозра, що несприятлива новина – швидше за все, хитромудрий зразок ворожої пропаганди. Якщо це припущення вдасться міцно впровадити у суспільну свідомість, то цим створюється потужна зброя проти роз'єднаності та паразитичних настроїв» (Lasswell, 1938: 110).

Сучасний дослідник Крістіан Уїлк досліджуючи поняття ворога, вказує на його чотири ознаки: «По-перше, вони відрізняються за формою своєї організації. По-друге, вороги розрізняються щодо їхньої етичної дистанції від уявних “нас”. По-третє, ворожі організації відрізняються тим, як, на нашу думку, вони розподіляють членство. І, нарешті, вороги розрізняються щодо процесу, який використовується для ідентифікації їх: деякі вороги взаємно впізнають один одного; тоді як інші вороги підлягають односторонньому визначенню» (Wilke, 2007: 54).

Пітер Слотердайк досліджуючи макросфери суспільства зосереджує свою увагу на персоніфікації ворога. Він вказує на те, що всі тісно інтегровані групи (як архаїчні, так і сучасні), не можуть існувати без ворогів. «Вони не здатні існувати без ворогів та жертв і тому, заради необхідної внутрішньої стабілізації продукують аутогенний стрес, вимушені постійно повторювати брехню про своїх ворогів. Одночасно це вказує на те, що вони й не можуть існувати без Бога та богів, оскільки у відповідності з такою дедукцією боги спочатку є як цапи відбували, які набули нумінозні та зловісні риси» (Sloterdijk, V.2: 183). Досліджуючи суспільство як наявність сфер, П.Слотердайк аналізує історію розвитку, що проходить через стійкий стан системи (мікросфера),

глобалізацію (макросфера), технічний прогрес (відсутність сфер). Розвиток науки, де антропоцентризм перетворив людину на привілюваний центр всесвіту, призвів до відмови потреби у сферах. Сфера, як цілісність, поєднує світський та теологічний світи. Вона спирається на парність (дуальність) як умову цілісного існування людини. І навіть коли відбулася відмова від сфери, дуальність залишається. С. Жижек з посиланням на П. Слотердайка дає характеристику образу Ближнього з наявністю «вивороту» як «неймовірного Іншого як Ворога». Такий абсолютний «ворог» у збірному вигляді є сукупністю чужих суджень, які можуть перетинатися, і бажану «тотожність» іпостасей може бути не досягнуто (Жижек, 2010: 47,49).

Слово «ворог» походить від латинського слова *inimicus* і розуміється як «поганий друг (*inimicus*). Саме поняття «ворог» має як персональне значення, так і групове, якщо мова йде про загрозу. Тому цей термін виконує соціальну функцію, що під час колективної загрози викликає інтенсивну емоційну реакцію обурення. Звідси і ставлення до ворога під час війни відбувається крізь призму власного протиставлення до нього. Через відношення до ворога постає питання про нас самих, про що Карл Шмітт ще писав: «Я повинен зіткнутися з ним – битися – щоб встановити свою власну міру пропорції, мої власні межі, моє власне “Я” [гештальт]» (Schmitt, 2002: 87). Тому ворог стоїть окремо від «мене», а так він має бути окремим від «нас», якщо виникає загроза колективному існуванню. Перефразовуючи Карла Шмітта, який говорив, що ворог є політичним рішенням (Schmitt, 1996: 26–28), можна говорити, що для України зовнішній ворог став уособленням Росії ще з моменту 20 лютого 2014 р., а з 24 лютого 2022 р. повномасштабним ворогом, коли Росія почала агресію на всю територію України. Виявилось, що війна не тільки здатна оголювати рамки злочинності військових, вона створила множинність означень категорії зовнішнього «ворога» та ставлення до нього.

Ставлення до ворога. Стюарт Міллє припускає наявність довіри та етичного рівня взаємодії з ворогом. «Правила звичайної міжнародної моралі передбачають взаємність. Але варвари не будуть відповідати взаємністю. З ними не можна покладатися на дотримання будь-яких правил. Їх розум не здатний до таких великих зусиль» (Mill, 1984: 118). Взаємність вимагає довіри, а відсутність довіри призводить до поводження з ворогом як з загрозливим *об'єктом*, а не як с суб'єктом або учасником військових взаємодій. Тому, ставлення до ворога може бути як з елементом поваги до нього, так і з презирством. Лінією формування самого ставлення є наявність дотримання правил поведінки у війні.

У зв'язку з цим актуальним є твір Есхіла «Перси», який побудований на історичному сюжеті поразки перського царя Ксеркса I з грецьким флотом. Есхіл описує перемогу греків з позиції персів, які програли. Давньогрецький драматург зображає ворога, який має почуття:

«І жінки, зчинивши крик та зойк,
Мов шалені, рватимуть
Тонко зітканий одяг на собі.
Перські жони – в журбі:
Сльози ллють за мужами любими,
Що в бій пішли, бійці суворі,
Жон залишивши одних
На подружнім ложі». (Есхіл)

Ворог наділяється мужніми якостями: прославлений лучник Імей, благородний боєць, досвідчений Состан, відважні сини, нездоланні в бою тощо.

З ними-лучники вправні, кінні війська,
Ті, що й видом своїм навести можуть жах,
Ті, що в битвних жакні
І рішучістю, й силою духу.
... Є в них жила сріблоносна – гордість їхньої землі.
... Мужі там є, стійкіші, ніж твердині всі.
... Перське воїнство – незламне,
Сильний духом перський люд (Есхіл).

Характеризуючи з повагою ворогів-персів, Есхіл вказує на саму причину війни. За трагедією – це «боги» та «доля», що є наслідком протистояння предків. Але й вони засуджують персів: суворий Зевс та тінь померлого батька Ксеркса Дарія вказують на зухвальство персів: «В своєму щасті на чуже позаздрившись. Утратите, захланні, весь достаток свій» (Есхіл). Есхіл сам приймав участь

у греко-перських війнах, тому він намагався зобразити події очима обох сторін, але більше у своєму творі висвітлив війну очима своїх ворогів, персів. Його філософія історії спирається на територіальний розподіл, за яким (на думку самого Есхіла) історичною долею та богами персам було призначене панування в Азії, а грекам – в Європі. Перси не мали ніякого права переступати межі Азії; і якщо вони переступили, це було їх трагічною зухвалістю (*hybris*), темною і злочинною, а греки захищали свою самостійність завдяки своїй мудрій «доброчесності» (*sophrosyne*). Ідеал рівноправності за етичними нормами з ворогом, якого визнають та поважають в бою, встановлював взаємні рівні відносини між греками та персами. Тому ворог суб'єктизований. Він має ім'я, займає своє місце у ціннісному світі греків і його присутність ідентифікує грецький народ як справедливе суспільство, яке захищає свої землі.

Ще один приклад, «Женевська конвенція про поводження з військовополоненими» у поточній редакції 2006 р. (Женевська конвенція, 2006). Створена у 1949 р. на основі міжнародних договорів, які забезпечують захист жертв війни, ця конвенція має два Додаткові Протоколи, що стосуються захисту жертв міжнародних збройних конфліктів та захисту жертв збройних конфліктів міжнародного характеру. Сьогодні правил конвенції дотримуються понад 190 країн світу, в тому числі і Росія, яка свідомо ігнорує гуманітарні норми. Це масовий обстріл цивільних об'єктів (порушення статті 52 про об'єкти, що не є воєнними об'єктами, не можуть бути предметом нападу); гвалтування та вбивство цивільних громадян України (стаття 3 вказує, що з особами, які не беруть участі в активних бойових діях, слід поводитись гуманно та без будь-якої ворожої дискримінації); захоплення Чорнобильської атомної електростанції (ЧАЕС), Запорізької атомної електростанції (ЗАЕС), обстріли Одеського припортового заводу (ОПЗ) у м. Южний (де виробляється аміачна селітра) (стаття 32 про заборону застосування будь-яких заходів, що можуть завдати фізичних страждань або призвести до знищення осіб). Така поведінка сусідньої країни, яка протягом століть декларувала тезу про братні народи, спільну історію, культуру та релігійну віру, але водночас маркувала українців як «неонацистів», державу Україну як «failed state», сформувала і певне ставлення українців до Росії як до країни-ворога під час військової агресії. І безумовно, мова про повагу до такого ворога на рівні Есхіла з боку українців не може бути.

Водночас проблематика може бути в іншому: в означенні ворога серед колективного ставлення. Якщо офіційна інформація українських інтернет видань подається здебільшого крізь означення «російські окупаційні війська», то неофіційна інформація маркує російських солдат більш емоційно. Окупанти, орки, мародери, фашисти, свинособаки, асвабадітелі, вбивці – так маркується ворог і так сприймають російських військових в Україні самі українці. Наприклад, достатньо відома група на телеграм каналі «Фашик Донецький» (80865 підписників) від 12.04.2022 пише: «Орки страждають від власної тупості. Збираємо в @mordor_frodo все актуальне: як тріщить по швах їхня пропаганда; як до них доходить, що насправді відбувається; як орки потерпають від санкцій та нової реальності – відео та фото від очевидців» (Фашик Донецький. Орки страждають від власної тупості). Або телеграм канал «Вертикаль» (108598 підписників): «ВСУ уничтожили более 50 орков, которые соорудили блокпост на трассе Лисичанск-Бахмут. Некоторые тела рашистов разорваны на куски и разбросаны по кустам» (Вертикаль. ВСУ уничтожили...). Харківський телеграм канал «Труха» (1928026 підписників) використовує маркування ворогів як «орки», так і «свинособаки». «“Мы пришли, теперь будет порядок”». В Дымерке Киевской области нашли методичку орков. В ней поясняется, как общаться с населением временно оккупированных территорий» (Труха. «Мы пришли, теперь будет порядок»). Або «Приключения свинособак в Украине: карта русских мародеров. Журналисты “Медиазоны” выяснили, что всего за три месяца войны от границы с Украиной орки отправили домой 58 тонн посылок. С подробной картой мародеров можно ознакомиться» (Труха. Приключения свинособак в Украине).

Суб'єктивація ворога (до поняття «орки»). Слово «orc» походить зі староанглійської мови, де означає велетень чи демон. Відомим слово «орки» встало завдяки жанру фентезі та відомому письменнику Дж. Р. Р. Толкіну. Він цим словом називає демонологічних істот, які належать до іншого світу. Для позначення цих істот письменник використав дві номінації: спочатку – у творі «Хоббіт, туди і назад» – номінацію «goblin» («гоблін»), пізніше – у трилогії «Володар кілець» – номінацію «orc» («орк»). Це міфологічні зловісні істоти, мрія яких знищити людство та світ людей. Як пише Андрій Куцик, Толкін використовує християнську міфологію та поширений мотив боротьби між добром та злом, як між Христом та Антихристом. Антихриста «йменували Темним Володарем, Ворогом. Мелькор, як і Сатана, покликаний усе породжене Творцем зруйнувати, спотворити. Мелькор, як і Диявол, є уособленням зла, ворожої руйнівної сили» (Куцик, 2021: 142). Мелькор був

створений Богом, а потім зрадив його. Разом з палими янголами, він почав будувати свій світ та налаштовувати його проти людей. Орки теж були спотвореними янголами – ельфами, яких Мелькор викрадав і за допомогою тортур та чорної магії перетворював на власну армію. Їх природа – це страх перед Мелькором й ненависть до нього. Вони не люблять світло та комфортно себе почувають у темну пору доби, живуть у печерах та підземеллях, схильні до вандалізму, проте люблять створювати складні інженерні механізми тортур. У них завжди союзники тимчасові, а сама влада спирається на вождізм, що тримається на страху, залякуванні та силі. Люблять використовувати емблеми, кольори, мають свою мову (суміш мов різних народів). Після екранізації роману «Володар кілець» архетип орків увійшов у масову культуру, а під час війни з Росією в українському медіаполі російські загарбники стали уособленням цих міфічних персонажів. В чому тут є ризик?

Влада Росії свідомо нарощує серед своїх громадян феномен ресентименту до української нації. Ресентимент (фр. *ressentiment* /rəsɑ̃timɑ̃/ «обурення, злопам'ятність, озлоблення») – почуття ворожості до того, що суб'єкт вважає причиною своїх невдач («ворога»), безсила заздрість, «тяжке усвідомлення марності спроб підвищити свій статус в житті або в суспільстві». Ф. Ніцше вперше ввів цей термін і у своїй праці «До генеалогії моралі» філософ пише про людину *ressentiment*: «вона вигадує "злого ворога", "злого" як основне поняття, виходячи з якого і як післяобраз і антипод якого вона вигадує і "доброї" – саму себе» (Nietzsche, 2007: 11). Російська пропаганда створила викривлений образ українців, образ «ворога», щоб не тільки позбутися почуття провини за власні невдачі. Відчуття слабкості або неповноцінності, а також заздрості стосовно до українців призвело до впевненості в те, що українців, як націю, можна вбивати.

04 квітня 2022, одразу після оприлюднення фактів насильницького знищення мирного населення у м. Буча, російський політтехнолог Тимофій Сергійцев на держресурсі РІА «Новости» надрукував статтю «Що Росія має зробити з Україною». Цей ресурс російською владою обмежений для перегляду в Україні, тому можна вважати, що основною аудиторією цього тексту мають бути росіяни. Ця стаття, яку можна вважати маніфестом знищення України, чітко розставляє акценти офіційного ставлення росіян до українців, оскільки оприлюднення на державному інформаційному ресурсі в сучасних умовах для російських журналістів відбувається під жорсткою цензурою. У статті вказується, «що крім верхівки, винною є і значна частина народної маси, яка є пасивними нацистами, посібниками нацистів. Вони підтримували нацистську владу та потурали їй». Тому, «подальша денацифікація цієї маси населення полягає у перевихованні, яке досягається ідеологічними репресіями (придушенням) нацистських установок та жорсткій цензурі: не тільки у політичній сфері, але обов'язково також у сфері культури та освіти» (скрін тут: Суспільне. Культура, 2022). Автор статті відкрито наголошує, що «денацифікація неминує має бути і деукраїнізацією», тому, що Україна «неможлива у формі національної держави».

І в той час, коли наше колективне мислення через неофіційні медіаресурси сприймає російських загарбників, як міфічних орків, російська влада через власну пропаганду та війну навмисно встановлює статус для українців як «*homo sacer*». Термін «*homo sacer*» використовує у своїй роботі Джорджо Агамбен «*Homo sacer. Суверенна влада та оголене життя*». Спираючись на аналіз біополітики Мішеля Фуко, Агамбен досліджує приховану присутність людини, життя якої залежить від влади. Використовуючи ще один термін «*la nuda vita*» (оголене життя), вчений вказує на політику витіснення людини за межі політичного та правового порядку. Її парадокс полягає в тому, що «*homo sacer*» – людина, яка не може бути принесеною в жертву, але яку можна просто вбити і не нести за це відповідальність. Тому влада навмисно утворює систему, як колективне «оголене життя», заради контролю над життям людини. Політика т.зв. «денацифікації» росіянами по відношенню до української нації як привід для вторгнення на територію України, навмисно нав'язує статус «*homo sacer*» українцям, заради «оголення життя». Обстріли, бомбардування, вимушена міграція створюють хаотичність географічного простору території України, щоб встановити концентраційний табір та позбавити будь якого права на захист, хто залишився в межах країни. І особливо в межах тимчасово окупованих територій. Проводячі політику «*la nuda vita*», російська влада декларує захист мирного населення, в той самий час як в тимчасово окупованих населених пунктах загарбники знищують мирне населення. «Незрозуміла формула стародавнього римського права, де людське життя включено в існуючий побут тільки через її заперечення (тобто через можливість без перешкод відібрати її), дала, таким чином, ключ завдяки якому зможуть розкрити свої таємниці не тільки святі тексти суверенної влади, але й коди самої політичної влади» (Agamben, 1998: 16). Стан, коли оголене життя було виключено та захоплено одночасно, вказує на політичний устрій. І сама людина перетворюється на суб'єкта та об'єкта політичного порядку

одночасно. Тому й ставлення до українців з боку російської влади можливо лише завдяки політики усунення. Визнання через заперечення (див. статтю Т.Сергійцева). Оголене життя є об'єктом насилля російської влади до українців, тому фашизм сьогодні набуває нових форм у вигляді рашизму. Коли кордони життя та смерті пересуваються завдяки прийняттю рішення Іншим (у Д. Агамбена це суверен, для нас це російські окупанти), простір перетворюється на концтабір. Де право на гуманітарний коридор, гуманітарну допомогу, наявність необхідних ресурсів для життя підпорядковується тому, хто невидимий. Хто знаходиться за лінією території концтабору та віддає накази. Якщо в умовах миру такий феномен є питанням біополітики, то в умовах війни це прерогатива окупанта. Де міста загальнолюдським цінностям не існує. Вони заперечуються разом через нав'язування оголеного життя у вигляді умовного концтабору, де людина є об'єктом, який отримує право на знищення окупантом.

Висновок. Ксенія Ларіна, киянка, у своєму дописі у ФБ написала пост «Важливо називати росіян росіянами, а путіна – путіним» (Ларіна, 2022). Вона звертається до фольклорного архетипу персоналізації зла. «Цей архетип широко зустрічається в фольклорі і інших художніх творах: згадайте того ж Біттлджуса, ім'я якого не можна казати три рази, забобони акторів стосовно Макбет, або кількість імен для диявола (частина з них існує саме як ефімізми). В культурі українських народів також присутній схожий архетип. Наприклад, гуцули, заходячи в ліс, називають змії палками, а медведів – вуйками, саме щоб не накликати на себе лиха», – пише Ксенія Ларіна. Здавна існує думка, що зло не можна називати своїм ім'ям, оскільки воно може помститися. Коли зло не має ім'я воно має сакральність, і для англомовної аудиторії незрозуміло, хто має нести відповідальність за наслідки вбивств мирного населення України («орки», «русня», «звіри», «свинособаки»). Це як і оруелівський великий брат: про нього чули, але ніхто не знає як він виглядає. Він є і його немає одночасно. *Евфемізми*, як пом'якшувальні або маскувальні слова і вислови, часто використовуються як стратегія пропагандистських текстів. Але іноді можуть спрацювати й проти несвідомого використання, що у колективній свідомості розмиває образ ворога та знижує його відповідальність за злочини.

Ворог не має бути безсуб'єктивним у реальному політичному полі. Критика європейського суспільства, до якого й спрямована книжка Д.Агамбена, в тому, що категоріальним принципом протистоянь сьогодні є не опозиція «друг – ворог», а «оголене життя – політичне існування». Вміти розпізнавати механізми утворення оголеного життя – це вміти вчасно не дозволити перетворити себе на політичний об'єкт «*homo sacer*». Така прихована матриця перетворення географії існування національної держави на концтабір знищує людину як політичного та правового суб'єкта. Тому суб'єктність ворога важлива не менше ніж власна суб'єктність.

Бібліографічний список:

1. Вертикаль. Телеграмканал, (2022). ВСУ уничтожили более 50 орков... URL: https://t.me/vert_i_call/3770 (дата звернення: 27.05.2022).
2. Есхїл, (2003). Перси. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=3019>
3. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими, (2006). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text (дата звернення: 08.05.2022).
4. Куцик А., (2021). Християнські цінності, образи та підтексти в книзі Дж. Р. Р. Толкіна «Сильмариліон». *Актуальні питання гуманітарних наук*. С. 140 – 143.
5. Ларіна К., (2022). Важливо називати росіян росіянами, а путіна – путіним. URL: <https://www.facebook.com/100004843546512/posts/1932832833554816/> (дата звернення: 08.04.2022).
6. Суспільне. Культура, (2022). Етнічні чистки: на державному російському сайті вийшла стаття «Що Росія має зробити з Україною». URL: <https://suspilne.media/225052-etnicni-cistki-na-derzavnomu-rosijskomu-sajti-vijsla-statta-so-rosia-mae-zrobiti-z-ukrainou/> (дата звернення: 27.05.2022).
7. Труха. Телеграмканал, (2022). Приклучения свинособак в Украине: карта русских мародеров. URL: <https://t.me/truexanewsua/48402> (дата звернення: 27.05.2022).
8. Труха. Телеграмканал, (2022). «Мы пришли, теперь будет порядок». URL: <https://t.me/truexanewsua/48495> (дата звернення: 27.05.2022).
9. Фашик Донецький. Телеграмканал, (2022). Орки страждають від власної тупості. URL: <https://t.me/gistaparapa/35089> (дата звернення: 27.05.2022).
10. Agamben G. (1998). *Homo Sacer. Sovereign Power and Bare Life*. 228 p.
11. Lasswell H.D. (1938). *Propaganda technique in the World War*. N.Y. : Peter Smith, 237 p.
12. Mill, J. S. (1984). *A few words on non-intervention [1859]*. In: J. Robson (Ed.), *Essays on equality, law, and education* (pp. 111–124). Toronto: University of Toronto Press.
13. Nietzsche F. (2007). *Zur Genealogie der Moral*. 160 p.
14. Sloterdijk P. (1999). *Sphären II. Globen, Makrosphärologie*. Spheres II. 1016 p.

15. Schmitt, C. (1996). In: G. Schwab (Trans.), *The concept of the political*. Chicago: University of Chicago Press. (Original work published in 1932.)
16. Schmitt, C. (2002). *Theorie des Partisanen: Zwischenbemerkungen zum Begriff des Politischen* [1963] (5th ed.). Berlin: Duncker & Humblot.
17. Wilke, C. (2007). *Law's Enemies: Enemy Concepts in US Supreme Court Decisions*. In *Studies in Law, Politics and Society*. Emerald Group Publishing Limited. P. 41 – 77.

References:

1. Vertykal. Telehrankanal, (2022). VSU unychtozhyly bolem 50 orkov... URL: https://t.me/vert_i_call/3770 (data zvernennia: 27.05.2022).
2. Eskhil, (2003). Persy. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=3019>
3. Zhenevska konventsia pro povodzhennia z viiskovopolononym, (2006). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text (data zvernennia: 08.05.2022).
4. Kutsyk A., (2021). Khrystyianski tsinnosti, obrazy ta pidteksty v knyzi Dzh. R. R. Tolkina «Sylmarylion». Aktualni pytannia humanitarnykh nauk. S. 140 – 143.
5. Larina K., (2022). Vazhlyvo nazyvaty rosiian rosiianamy, a putina – putynym. URL: <https://www.facebook.com/100004843546512/posts/1932832833554816/> (data zvernennia: 08.04.2022).
6. Suspilne. Kultura, (2022). Etnichni chystky: na derzhavnomu rosiiskomu saiti vyishla stattia «Shcho Rosiia maie zrobyty z Ukrainoiu». URL: <https://suspilne.media/225052-etnicni-cistki-na-derzhavnomu-rosijskomu-sajti-vijsla-stattia-so-rosia-mae-zrobiti-z-ukrainou/> (data zvernennia: 27.05.2022).
7. Trukha. Telehrankanal, (2022). Prykliuchenyia svynosobak v Ukrainy: karta russykykh maroderov. URL: <https://t.me/truexanewsua/48402> (data zvernennia: 27.05.2022).
8. Trukha. Telehrankanal, (2022). «Мы прыshly, teper budet poriadok». URL: <https://t.me/truexanewsua/48495> (data zvernennia: 27.05.2022).
9. Fashyk Donetskyi. Telehrankanal, (2022). Orky strazhdaiut vid vlasnoi tuposti. URL: <https://t.me/gistapapapa/35089> (data zvernennia: 27.05.2022).
10. Agamben G. (1998). *Homo Sacer. Sovereign Power and Bare Life*. 228 p.
11. Lasswell H.D. (1938). *Propaganda technique in the World War*. N.Y. : Peter Smith, 237 p.
12. Mill, J. S. (1984). *A few words on non-intervention* [1859]. In: J. Robson (Ed.), *Essays on equality, law, and education* (pp. 111–124). Toronto: University of Toronto Press.
13. Nietzsche F. (2007). *Zur Genealogie der Moral*. 160 p.
14. Sloterdijk P. (1999). *Sphären II. Globen, Makrosphärologie*. Spheres II. 1016 p.
15. Schmitt, C. (1996). In: G. Schwab (Trans.), *The concept of the political*. Chicago: University of Chicago Press. (Original work published in 1932.)
16. Schmitt, C. (2002). *Theorie des Partisanen: Zwischenbemerkungen zum Begriff des Politischen* [1963] (5th ed.). Berlin: Duncker & Humblot.
17. Wilke, C. (2007). *Law's Enemies: Enemy Concepts in US Supreme Court Decisions*. In *Studies in Law, Politics and Society*. Emerald Group Publishing Limited. P. 41 – 77.

Matsyshyna I. V. Homo Sacer and the Challenge of the Enemy's Subjectivity in the Conditions of the Russian-Ukrainian War

It is hypothesized that the use of various archetypes of demonization of the enemy (on the example of the Russian military), creates a plurality of symbolic spaces. This not only makes its adjustments to the subjectivity of the real enemy during the transfer from the mythological space to the political space, but also leads to the conceptual obfuscation of the enemy. The practice of transferring borrowed elements from one space to another can reduce the enemy's responsibility for their crimes. The transposition of a mythological subject from one world to another creates another matrix of meanings that affects political reality. Symbolic structures are constants that establish knowledge to pass on to others. When the enemy is perceived as a mythological subject, the attitude towards them can be as an imaginary subject. There is a risk of a distorted understanding of their political behavior, political subjectivity and political responsibility.

Political consciousness ensures the interaction of political actors. This is manifested in the characteristics and characteristics of the participants in political interaction. The dominance of mythological characters gives political reality a postmodernist understanding of paradox. When the enemy is positioned as an "orc", there is a risk of losing the causal link of their political actions. Because they are a representative of the mythological world, while their crimes and victims are in the real world.

If there is a war on exports, the enemy clearly shifted the legal order of life in the occupied territory. Victims become at the situation of "naked life", like D. Agamben is calling it an object of power. During the creation of the conditions of naked life, a person's value is questioned, so the status of a citizen is removed from social and legal laws. They become homo sacer who can be destroyed without guilt or

responsibility. The sacer man becomes sacred in the sense of depriving his life, and for the enemy himself such sacredness consists in saving others. During World War II, the Nazis denationalized Jews and Gipsy and then sent them to death camps. Today, the Russian authorities announced to Ukraine the so-called "Denazification", and the Russian military form filtration camps and exterminate Ukrainians as a nation. And such a policy of "naked life" is pursued in Ukraine not by mythical characters "orcs", but by real people. Who should be responsible for this crime.

Keywords: war, military, enemy, orcs, homo sacer.

ВІЙНА В УКРАЇНІ КРИЗЬ ПРИЗМУ БЕЗСУБ'ЄКТНОСТІ ПОЛІТИКИ

В межах наукового осмислення повномасштабної війни в Україні, у статті запропонований ретроспективний огляд тенденцій розвитку політичної системи Росії у порівнянні із Україною протягом останнього десятиріччя з точки зору політичної безсуб'єктності. Автор припускає, що сформований із початком війни консенсус «мовчазної більшості» у російських елітах та суспільстві викликаний тим, що агресивний напад на Україну є закономірним етапом розвитку російської політичної системи в межах нової фази неоімперського циклу. На основі синергетичної парадигми у статті розкривається поняття безсуб'єктності політики та принципу резонансних впливів, відповідно до якого керуючий вплив процесами розвитку нелінійної системи може бути ефективним тільки тоді, коли він узгоджений з внутрішніми властивостями даної системи. Згідно із висновками автора, обидві політичні системи на момент війни є безсуб'єктними за своєю суттю: політичні дії акторів відповідають внутрішньому стану систем, що сформувався в ході попередніх практик. Як доводять емпіричні дані, тренди останнього десятиріччя в Росії свідчать, що консолідація персоналістського авторитарного режиму В.Путіна відбувалася паралельно із зростанням патерналізму, пасивності суспільства та руйнуванням горизонтальних зв'язків. З іншого боку, президент України В.Зеленський відповідає запиту мережевої децентралізованої української політичної системи на лідера військового часу. За умови, що формування нового імперського циклу у сучасній Росії – це безсуб'єктний процес, навіть при реалізації сценарію зміни диктатора, російська політична система продовжить розвиток в межах цього циклу. Враховуючи недовготривалість агресивних імперських проєктів 20-го сторіччя, попри певні суб'єктні зусилля кремлівського режиму, розв'язана проти України агресивна війна може стати для Росії початком етапу занепаду в життєвому циклі неоімперського проєкту.

Ключові слова: *війна в Україні, безсуб'єктність політики, політична система, неоімперіалізм*

Наукове осмислення повномасштабної війни в Україні, розв'язаної цинічною та жорстокою агресією Росією 24 лютого 2022 р., вкрай складе для українського дослідника. Поки тривають кровопролитні бої на фронті, мирні мешканці українських міст щодня гинуть від ракетних ударів російського агресора, а на звільнених від окупантів територіях знаходять нові масові поховання, ми швидше є хронікерами, ніж дослідниками. Сьогодні ми пишемо літопис героїчного супротиву українського народу та мобілізуємо академічний фронт для боротьби із агресором. Разом з тим, всебічне дослідження повномасштабної російської агресії є важливим, щоб уже зараз почати проєктувати майбутню політичну архітектуру вільної, суверенної та незалежної Української держави після нашої спільної Перемоги.

Одним з актуальних питань, що підіймається оглядачами та дослідниками в контексті війни, є те, чи приймалося рішення про агресивне вторгнення до України одноосібно диктатором В.Путіним та чому російські еліти та суспільство об'єдналися у мовчазному консенсусі підтримки цих дій, навіть перебуваючи під важким тягарем західних санкцій та перспективою повною ізоляції. Так, дані соціологічних досліджень в Росії безпосередньо перед та після початку вторгнення до України свідчать про сформовану «мовчазну більшість»: близько 60% російських респондентів висловили у різних опитуваннях підтримку «спецоперації» в Україні. Дані російського «Левада-центр» демонструють, що рейтинг схвалення дій В.Путіна зріс з 69% у січні до 83% у березні 2022р., після початку війни [1]. Тобто мова йде не просто про пасивну громадську підтримку рішення кремлівського режиму про початок війни, а й про значну інтенсифікацію мілітаристських агресивних настроїв в російському суспільстві.

Автор припускає, що такий консенсус може бути викликаний тим, що війна в Україні стала закономірним етапом розвитку російської політичної системи в межах нової фази неоімперського

циклу. Виходячи з публічного дискурсу та конкретних дій (як-от, відновлення гербів російської імперії на окупованих українських територіях), дії путінського режиму сьогодні багато в чому апелюють навіть не до радянських практик, а до імперського минулого Росії часів династії Романових. Можна припустити, що початок етапу «зародження» цього нового імперського циклу було покладено у ході першої та другої чеченських війн, ескалації конфліктів у Молдові, Грузії та інших пострадянських республіках. Періодом «розквіту» циклу можна вважати анексію Криму та початок війни в Донбасі у 2014 р. Метою цієї статті є дослідження безсуб'єктності неоімперського циклу в Росії протягом останнього десятиріччя задля прогнозування його подальшого розвитку. Для цього порівнюються характеристики політичних систем Росії та України на основі емпіричних даних досліджень української соціологічної групи «Рейтинг» [2], російського «Левада-центр» [1], а також міжнародних досліджень Word Values Survey (WVS) [3], Nations in Transit [4], Legatum Institute [5].

Політична безсуб'єктність: теоретичний аспект

Під *політичним суб'єктом* у цій статті розуміється агент результативних політичних рішень і дій, який здатний модернізувати політичний простір, формувати колективні смисли і цінності, інституціоналізувати процеси, конструювати соціальну реальність. Основними критеріями політичної суб'єктності є не тільки інтенція до політичної дії та наявність відповідних ресурсів, але і результативність політичних дій та здатність викликати політичні зміни [6, с.47]. *Безсуб'єктність політики* (political subjectnessless) як наукова категорія є відносно новою для політичної науки. Вона спорадично вживається у дослідженнях економістів, соціологів, філософів для оцінки поточного політичного стану системи через вивчення ефективності реалізації управлінських компетентностей влади та рівня соціальної пасивності (абсентеїзму) мас. Безсуб'єктність порядку протиставляється суб'єктності соціальних змін [7].

На думку автора, найбільш змістовно поняття безсуб'єктності політики може бути розкритим на основі синергетичної парадигми (або complexity science). Зокрема, синергетична модель Г. Хакена для пояснення становлення когерентного поведінки елементів (самоорганізації) включає три найважливіші уявлення: параметри порядку, принцип підпорядкування, циклічну причинність. У нерівноважній відкритій системі, в яку накачується енергія, в результаті флуктуацій і конкуренції мод встановлюються колективні зразки поведінки. Хоча система може складатися з величезної кількості елементів, що володіють великим числом ступенів свободи, її макроскопічне поведіння може бути описано невеликою кількістю істотних мод (параметрів порядку) або навіть всього лише однією модою [8, с.7]. Відповідно до запропонованого в межах синергетики принципу резонансних впливів, керуючий вплив процесами розвитку нелінійної системи (якими є всі політичні системи) може бути ефективним тільки тоді, коли він узгоджений з внутрішніми властивостями даної системи, тобто є резонансною [9, с.52]. Отже, при наявності політичних суб'єктів (інститути, групи інтересів, індивіди), політичний процес, як нелінійний та нерівноважний, характеризується трендом безсуб'єктності.

Важливими з точки зору дослідження безсуб'єктності політичних процесів є *циклічні моделі*, що базуються на фундаментальному принципі поведінки нелінійних систем. Це періодичне чергування стадій хаосу та порядку, еволюції і інволюції, вибуху активності, збільшення інтенсивності процесів і їх загасання, ослаблення, сходження до центру, інтеграції і розбіжності, дезінтеграції, хоча б часткового розпаду. У гуманітарних науках ідеї циклічності представлені у моделях економічних циклів Н.Д.Кондратьєва та Й.Шумпетера, коливальних режимів Дж.К.Гелбрайта, етногенетичних ритмів Л.Н.Гумилева, циклів всесвітньо-історичного процесу О.Л.Чижевського, історичних циклів війни та миру А.Тойнбі, маятникових коливань соціокультурних систем П.Сорокіна. Відповідно до цих моделей, цикли історичного розвитку є еволюційними за своєю суттю. Це означає, що в результаті проходження еволюційного циклу соціальна або політична система виходить на новий рівень розвитку, але при цьому багато в чому (хоч і не повністю) відтворює стани, які вона вже проходила [10, с.6-7]. Зокрема, це проявляється в періодичному розквіті імперій і їх подальшому катастрофічному розпаді.

Циклічність та життєві цикли розвитку імперій досліджували Ч.Тіллі [11], Н.Фергюсон [12], А.Мотиль [13] та ін. Так, Н.Фергюсон доводить, що усі імперії розвиваються за певною моделлю життєвого циклу. Однак у порівнянні із попередниками із античності, середньовіччя чи нового часу, строк життя сучасних імперій суттєво знижується. Так, середня «тривалість життя» Римських імперій становила 829 років, близькосхідних імперій (Ассирії, держави Аббасидів, Османської імперії) – трохи більше 400 років. Британська, голландська, французька та іспанська імперії існували приблизно по 300 років, а португальська – майже 500. Імперії, що виникли у 20 сторіччі, навпаки, мали порівняно

короткий «життєвий цикл». Більшовицький СРСР нараховував менше 70 років (1922-1991 рр.), а гітлерівський Третій Рейх за 12 років свого існування імперією у справжньому сенсі був лише половиною цього терміну. Таку недовговічність Н.Фергюсон пов'язує з тим, що ці імперії відкинули традиційні релігійні та правові норми, що обмежували державне насильство, а також їх прагненням до безпрецедентної централізації влади, контролю над економікою та соціальною однорідності.

Американський дослідник Ч.Тіллі у своїй роботі «After empire» [11], написаній на тлі ейфорії західної науки після розпаду радянської імперії, резюмував, що час величезних євразійських імперій, які почали виникати на території від Середземного моря до Східної Азії майже чотири тисячі років тому, йде у минуле. Реальність сьогодення демонструє, що висновки Ч.Тіллі, як і проголошений Ф.Фукуямом «кінець історії», були дещо завчасними. Провівши анексію Криму та розпочавши війну в Донбасі в 2014 р., путінська Росія вочевидь намагається вийти на новий неоімперський цикл. І цей процес, як свідчать наведені нижче емпіричні дані, за своєю суттю є безсуб'єктивним.

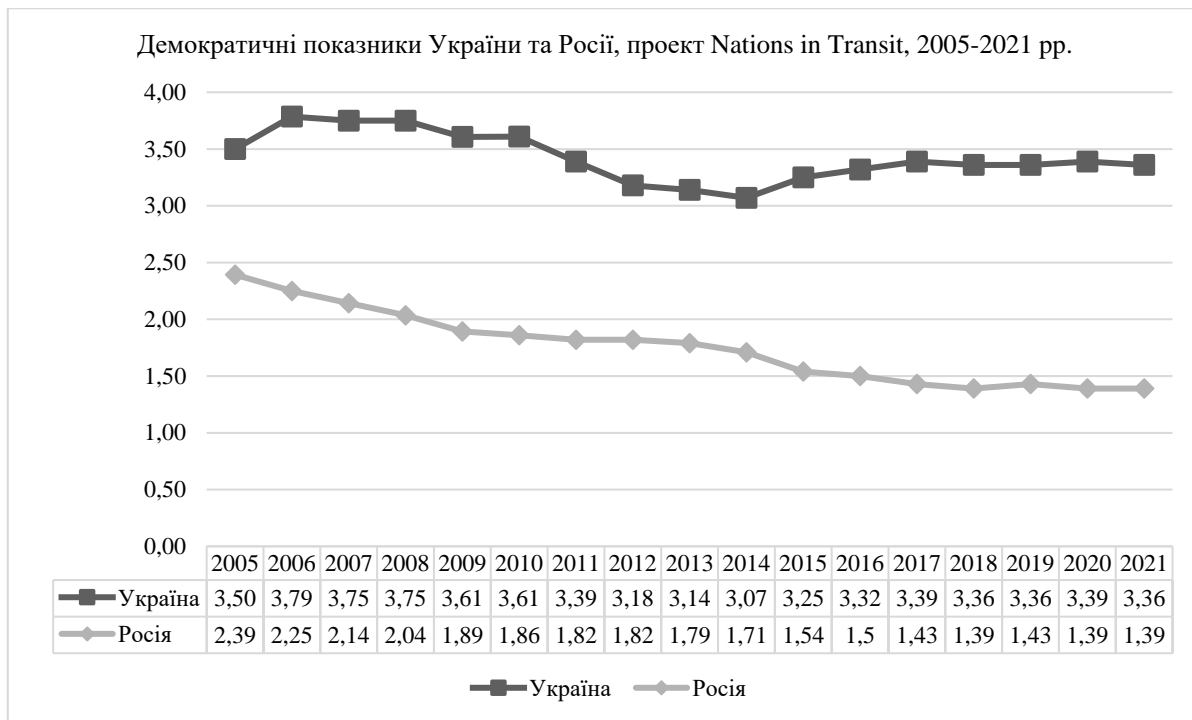
Виклад основного матеріалу

Попри намагання другого президента України Л.Кучми ще у 2000-х рр. внести до публічного дискурсу тезу «Україна – не Росія», обидві країни до останнього часу сприймалися як схожі за суспільно-політичними та ціннісними установками. Так, у порівняльних соціологічних дослідженнях World Values Survey та останній «культурній мапі світу» Інглхарта-Вельцеля [3], Україна та Росія віднесені до червоного кластеру православних посткомуністичних країн. Разом з тим, емпіричні дані щодо характеристик політичної системи, як-от політичний режим, інституційна та генералізована довіра, громадянська активність та мережеві зв'язки, демонструють, що протягом останнього десятиріччя Україна та Росія мали кардинально різні траєкторії розвитку. З 2014 р. в Росії консолідувався персоналістський авторитарний політичний режим із інтенсифікацією патерналізму, максимальним обмеженням індивідуальної свободи та руйнуванням горизонтальних зв'язків. Політична система Україна, навпаки, в межах гібридного політичного режиму рухалася в напрямку децентралізації, збільшення ролі мережевого суспільства із збереженням історично низьких рівнів інституційної довіри.

Політичний режим в Росії, відповідно до дослідження Nations in Transit організації Freedom House, до 2008 р. класифікувався як напівконсолідований авторитарний. Після війни в Грузії путінський авторитаризм почав консолідуватися – *democracy score* коливалися на рівні від 1,89 до 1,71 (*див. мал.1*)*. Анексія Криму та розв'язана Росією війна в Донбасі у 2014 р. пришвидшила процеси консолідації персоналістського авторитаризму (*democracy score* 1,39 у 2021 р.). 2010-ті російська влада витратила на повне усунення конкурентності виборів та встановлення контролю за пресою та інтернетом. Після протестів на Болотній площі у 2012 р. російська влада запровадила цілий арсенал засобів для репресій проти протестувальників. Санкціоновані Кремлем вбивства відомих журналістів та опозиціонерів стали символічними жєстами, спрямованими на те, щоб змусити громадянське суспільство замовкнути [14].

В Україні політичний режим, що класифікується проектом Nations in Transit як гібридний, на практиці мав неоднозначну та нестабільну історію, регулярно змінюючись між електоральною демократією та автократією протягом кількох десятиліть. Після періоду тривалого зниження демократичних показників у період правління В.Януковича, з 2014 р. дослідники Freedom House фіксували їх поступове зростання [4]. Згідно із даними Legatum Institute, станом на 2021 р. Україна мала найнижчий показник інституційної довіри (25 пунктів зі 100) серед досліджуваних пострадянських країн**. Згідно із висновками О.Балакіревої та А.Дмитрука [15, с.170], в Україні протягом останніх десяти років більшість соціальних і політичних інституцій продовжували генерувати переважну недовіру до своєї діяльності. В Росії інституційна довіра, навпаки, мала вищі показники із тенденцією різкого зростання після 2014 р. В цілому, у динаміці 2007-2021 рр. саме авторитарні режими демонстрували найбільше зростання інституційної довіри у порівнянні із демократіями та гібридними режимами. Найвища висхідна динаміка інституційної довіри серед авторитарних режимів за цей період була зафіксована саме у Росії (+136%).

Мова йде про вертикальну довіру за Р.Патнемом [16], яка є домінуючою в суспільствах з переважно ієрархічними соціальними зв'язками. На противагу їй, горизонтальна довіра – це міжособистісна довіра за межами первинних груп, тобто довіра між рівними суб'єктами. При зростаючих рівнях інституційної довіри, горизонтальна довіра в Росії є, навпаки, нижчою, ніж в Україні. Відповідно до даних World Values Survey [3], у хвилі 2017-2022 серед українців 27% вважали, що більшості людей можна довіряти проти 22,9% в Росії. Відповідно до Legatum index 2021 [4], в Україні міжособиста довіра оцінюється у 51,5 пунктів зі 100, в той час як у Росії – 41,6.

Мал. 1. Динаміка демократичних показників (democracy score) України та Росії у 2005-2021 pp.

Джерело даних: дослідження Nation in Transit, Freedom House, 2005-2021 pp. [4]

Як зазначає П. Штомпка, формування громадянського суспільства потребує зростання можливостей упроваджувати нові форми соціальної організації, що залежить від соціального й людського капіталу, який пов'язаний з довірою, почуттям солідарності, усвідомленістю цілеспрямованих дій (суб'єктності), що спираються на спільні цінності [17, с. 123]. У Росії протягом останнього десятиріччя, навпаки, максимально звужувалися простори, де велика кількість людей могла б самостійно спілкуватися поза контролем влади, та захищалися засоби незалежної самоорганізації, руйнувалися залишки незалежних ЗМІ та інтернет-ресурсів. Очевидно, що кремлівський режим переслідував мету не дати великій кількості людей стати єдиною публікою, частиною спільноти зі схожими поглядами, бажаннями та політичною мовою [14]. Згідно із висновками О.Мірясової [18], в російській «зоні влади» – просторі ухвалення стратегічних рішень – не діють універсальні для всіх громадян норми, а політична конкуренція замінена на адміністрування. Громадянську активність зосереджено у «протополітичному полі», що не має реального впливу на політичні процеси. Парадокс сучасної Росії полягає в надмірній ідеологізації у поєднанні із примусовою деполітизацією та громадянською неучастью (пасивністю).

Через звуження громадянського простору та руйнування горизонтальних зв'язків, в Росії спостерігалася інтенсифікація патерналістських стосунків за вертикаллю влада-громадяни. Зокрема, згідно із WVS 2017-2020, 22,4% росіян проти 8,6% українців вважали, що саме уряд має взяти на себе більше відповідальності, щоб забезпечити кожного. В той час як 17,4% українців проти 6% росіян вважали, що саме люди мають взяти на себе відповідальність. 96,6% росіян не приймали участі у жодних групах самодопомоги та взаємодопомоги [3].

В Україні з 2014 року, навпаки, фіксується зростання проактивної позиції громадян у стосунках із владою. Як демонструють О.Балакірева та А.Дмитрук [15, с.172] на підставі аналізу численних соціологічних досліджень українського суспільства, у березні 2014 року 34,9% респондентів займали активну волонтерську позицію, ще 12% – дуже активну. Майже аналогічні показники були зафіксовані і у 2019 р. Згідно із висновками К. Ньютона та С. Змерлі [19], сучасні суспільства, які характеризуються поширеною мережею соціальних зв'язків і дієвих каналів взаємодії через добровільні асоціації, за участі політичних інститутів спонукають індивідів до надійної, відповідальної поведінки (яка викликає довіру), що спричиняє формування високого рівня суспільної довіри і водночас послаблення ролі політичних інститутів, що і спостерігається в Україні. Після початку повномасштабної війни у 2022 р. розгалужена система добровільних організацій та окремих

волонтерів допомагає збирати спорядження та зброю для Збройних сил України та територіальної оборони, передавати гуманітарну допомогу для постраждалих регіонів. Децентралізовані громадянські та особисті мережі взаємодопомоги в Україні та Європі допомогли в евакуації та влаштуванні більше 7,7 мільйонів внутрішніх переселенців та 5 мільйонів українців, що були вимушені виїхати за кордон (за даними ООН станом на 1 травня 2022 р.). Спільнота української IT-армії, що чинить кіберспротив агресору, нараховує понад 280 тисяч учасників. Українські громадянські мережі стали не менш потужною зброєю, ніж «Джавеліни» та «Байрактари».

Висновки

Таким чином, тренди останнього десятиріччя в Росії свідчать, що консолідація персоналістського авторитарного режиму В.Путіна відбувалася паралельно із зростанням патерналізму та руйнуванням горизонтальних зв'язків у суспільстві. З іншого боку, президент України В.Зеленський також опинився «у потрібному місці і у потрібний час» (за синергетикою): він відповідає запиту мережевої децентралізованої української політичної системи на лідера військового часу. З позиції постнекласичної науки суб'єкт вбудований в ситуацію управління: він будує ситуацію, але і вона будує його. Відповідно до концепції «влади безлічі» (Ш.Муфф та Е.Лаклау), політична суб'єктність у більшій мірі стає колективним атрибутом, ніж індивідуальним. Можна зробити попередній висновок, що обидві політичні системи на момент війни є безсуб'єктними за своєю суттю: політичні дії акторів відповідають внутрішньому стану систем, що сформувався в ході попередніх практик.

За умови, що формування нового імперського циклу у сучасній Росії – це безсуб'єктний процес, навіть при реалізації сценарію зміни диктатора, російська політична система та суспільство продовжить розвиток в межах цього циклу. Враховуючи недовготривалість агресивних імперських проектів 20-го сторіччя, можемо припустити, що новий неоімперський російський цикл буде також недовговічним. Згідно із Н.Фергюсоном, імперія виникає і існує, якщо в очах самих імперіалістів вигода від правління іншими народами перевищує пов'язані з цим витрати, а в очах самих підкорених народів вигоди від підпорядкування іноземній державі переважають «витрати», пов'язані з опором колонізаторам [12]. Як доцільно підкреслює А.Мотиль, «абсолютизм породжує патології, що призводять до його саморуйнування, і це в територіально великих імперіях неминуче призводить до послаблення контролю центру над периферією» [13]. Імперії минулого руйнувалися, якщо колись домінуючі у суспільстві ідеї остаточно втрачали свою вагу, а економіка не забезпечувала потреб населення. Попри певні суб'єктні зусилля кремлівського режиму, розв'язана проти України агресивна війна може стати для Росії початком етапу занепаду в життєвому циклі неоімперського проекту.

Примітки:

* Дослідження Nations in Transit щорічно оцінює 29 країн за шкалою від 1 до 7 (вищий) у семи категоріях: Демократичне управління, Виборчий процес, Громадянське суспільство, Незалежні ЗМІ, Місцеве самоврядування, Судова система та незалежність, Корупція. Бали за категоріями усереднюються для отримання "балу демократії" (democracy score), де 1.00-2.00 – консолідований авторитарний режим; 2.01-3.00 – напівконсолідований авторитарний режим; 3.01-4.00 – транзитний/гібридний режим; 4.01-5.00 – напівконсолідована демократія; 5.01-7.00 – консолідована демократія [4].

** Показник *Інституційна довіра* із Індексу процвітання Legatum Institute Foundation відображає рівень довіри населення до політиків та уряду, фінансових інститутів та банків, судової системи, військових на основі опитувань Gallup Dailies, World Values Survey, European Values Survey, Global Barometer Surveys тощо. Шкала індексу варіюється від 0 (низький) до 100 (високий) [5].

Бібліографічний список:

1. Levada Center Indicators. URL: <https://www.levada.ru/en/ratings/> (дата звернення: 08.05.2022).
2. Десяте загальнонаціональне опитування: ідеологічні маркери війни (27 квітня 2022). Група «Рейтинг». URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/desyatyuu_obschenacionalnyu_opros_ideologicheskie_markery_voynu_27_aprelya_2022.html (дата звернення: 08.05.2022).
3. World Values Survey Wave 7 (2017 – 2021). URL: <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp> (дата звернення: 08.05.2022).
4. Nations in Transit 2021: The Antidemocratic Turn. *Freedom House*. URL: <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2021/antidemocratic-turn> (дата звернення: 08.05.2022).
5. The Legatum Prosperity Index 2021. *Legatum Institute Foundation*. URL: https://www.prosperity.com/download_file/view_inline/4429 (дата звернення: 08.05.2022).
6. Краснякова А.О. Політична суб'єктність: умови становлення та ознаки розвитку. *Проблеми політичної психології*. 2014. № 1. С. 45-55.

7. Злобіна О.Г. Особистість як суб'єкт соціальних змін. К.: Інститут соціології НАН України, 2004. 400 с.
8. Хакен Г. Синергетика. Пер. с англ. В.И. Емельянов. М.: Мир, 1980. 388 с.
9. Гелих О.Я., Князева Е.Н. Управление и синергетика: учебное пособие / 3-е изд. СПб.: Книжный Дом, 2012. 217 с.
10. Пантин В.И. Циклы и волны глобальной истории. Глобализация в историческом измерении. М., 2003, 276 с.
11. Tilly Ch. After empire: multiethnic societies and nation-building. The Soviet Union, and the Russian, Ottoman and Habsburg empires / Barkey K., von Hagen M. (eds.). Boulder; Oxford: Westview press, 1997. 211 p.
12. Ferguson N. Empires with expiration dates, Foreign Policy (September/October 2006), pp. 46-52. URL: <https://foreignpolicy.com/2009/10/14/empires-with-expiration-dates/> (дата звернення: 08.05.2022).
13. Motyl A. Why Empires Reemerge: Imperial Collapse and Imperial Revival in Comparative Perspective. *Comparative Politics*. 1999. Vol. 31, No. 2, pp. 127-145. DOI: <https://doi.org/10.2307/422141>
14. Прощайте, 2010-е: как граждан России лишили участия в политической жизни. *The Bell*. URL: <https://thebell.io/proshhajte-2010-e-kak-grazhdan-rossii-lishili-uchastiya-v-politicheskoy-zhizni> (дата звернення: 08.05.2022).
15. Балакірева О.М., Дмитрук Д.А. Динаміка громадської активності та рівня довіри в Україні. *Ukr. Socium*. 2020. № 1(72). С.162 – 185. DOI: <https://doi.org/10.15407/socium2020.01.162>
16. Putnam R. D. Bowling Alone: America's Declining Social Capital. *Journal of Democracy*. 1995. № 6 (1), P. 65-78. DOI: <https://doi.org/10.1353/jod.1995.0002>
17. Sztompka P. Trust: A Sociological Theory. Cambridge University Press, 1999. 214 pp.
18. Мирясова О. А. Гражданская субъектность как предпосылка формирования политического поля. *Политическая наука*. 2018. № 2. С. 214-233.
19. Newton, K., Zmerli, S. Three forms of trust and their association. *European Political Science Review*. 2011. № 3(2), P. 169-200. DOI: <https://doi.org/10.1017/S1755773910000330>

References:

1. Levada Center Indicators. URL: <https://www.levada.ru/en/ratings/> (accessed: 08.05.2022).
2. Desjate zagal'nonacional'ne opituvannja: ideologichni markeri vijni (27 kvitnja 2022). *Grupa «Rejting»*. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/desyaty_obschenacionalnyy_opros_ideologicheskie_markery_voyny_27_aprelya_2022.html (accessed: 08.05.2022).
3. World Values Survey wave 7 (2017 – 2021). URL: <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp> (accessed: 08.05.2022).
4. Nations in Transit 2021: The Antidemocratic Turn. *Freedom House*. URL: <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2021/antidemocratic-turn> (accessed: 08.05.2022).
5. The Legatum Prosperity Index 2021. *Legatum Institute Foundation*. URL: https://www.prosperity.com/download_file/view_inline/4429 (accessed: 08.05.2022).
6. Krasnjakova A.O. Politichna sub'ektnist': umovi stanovlennja ta oznaki rozvitku. *Problemi politichnoi psihologii*. 2014. №1. S. 45-55.
7. Zlobina O.G. Osobistist' jak sub'ekt social'nih zmin. K.: Institut sociologii NAN Ukraini, 2004. 400 s.
8. Haken G. Sinergetika. Per. s angl. V.I. Emel'janov. M.: Mir, 1980. 388 s.
9. Gelih O.Ja., Knjazeva E.N. Upravlenie i sinergetika: uchebnoe posobie / 3-e izd. SPb.: Knizhnyj Dom, 2012. 217 s.
10. Pantin V.I. Cikly i volny global'noj istorii. Globalizacija v istoricheskom izmerenii. M., 2003, 276 s.
11. Tilly Ch. After empire: multiethnic societies and nation-building. The Soviet Union, and the Russian, Ottoman and Habsburg empires / Barkey K., von Hagen M. (eds.). Boulder; Oxford: Westview press, 1997. 211 p.
12. Ferguson N. Empires with expiration dates, Foreign Policy (September/October 2006), pp. 46-52. URL: <https://foreignpolicy.com/2009/10/14/empires-with-expiration-dates/> (дата звернення: 08.05.2022).
13. Motyl A. Why Empires Reemerge: Imperial Collapse and Imperial Revival in Comparative Perspective. *Comparative Politics*. 1999. Vol. 31, No. 2, pp. 127-145. DOI: <https://doi.org/10.2307/422141>
14. Proshhajte, 2010-е: как grazhdan Rossii lishili uchastija v politicheskoy zhizni. *The Bell*. URL: <https://thebell.io/proshhajte-2010-e-kak-grazhdan-rossii-lishili-uchastiya-v-politicheskoy-zhizni> (accessed: 08.05.2022).
15. Balakireva O.M., Dmitruk D.A. Dinamika gromads'koj aktivnosti ta rivnja doveri v Ukraini. *Ukr. Socium*. 2020. № 1(72). S.162 – 185. DOI: <https://doi.org/10.15407/socium2020.01.162>
16. Putnam R. D. Bowling Alone: America's Declining Social Capital. *Journal of Democracy*. 1995. № 6 (1), P. 65-78. DOI: <https://doi.org/10.1353/jod.1995.0002>
17. Sztompka P. Trust: A Sociological Theory. Cambridge University Press, 1999. 214 pp.
18. Mirjasova O. A. Grazhdanskaja sub'ektnost' kak predposylka formirovanija politicheskogo polja. *Politicheskaja nauka*. 2018. № 2. S. 214-233.
19. Newton, K., Zmerli, S. Three forms of trust and their association. *European Political Science Review*. 2011. № 3(2), P. 169-200. DOI: <https://doi.org/10.1017/S1755773910000330>

Natalina N. O. War in Ukraine through the Prism of Political Subjectlessness

As part of scholarly reflection on the full-scale war in Ukraine, the article presents a retrospective review of trends in Russia's political system development compared to Ukraine over the past decade from the perspective of political subjectlessness. The author suggests that the consensus of the "silent majority" in Russian elites and society formed at the beginning of the war is caused by the fact that the aggressive attack on Ukraine was a pattern stage in the development of the Russian political system within a new phase of the neo-imperial cycle. Based on the synergetic paradigm, the article reveals the notion of political subjectlessness and the principle of resonance influences. The managing impact on the development processes of a nonlinear system can only be effective when it is consistent with the internal properties of that system. According to the author's findings, both political systems at the time of war are inherently subjectless: the political actions of the actors correspond to the internal state of the systems, which has been formed in the course of previous practices. Thus, as the empirical evidence proves, trends over the last decade in Russia suggest that the consolidation of V.Putin's personalist authoritarian regime has taken place in parallel with the growth of paternalism, public passivity and the destruction of horizontal ties. On the other hand, Ukrainian President V.Zelenskiy meets the demand of the network decentralised Ukrainian political system for a wartime leader. Provided that the formation of a new imperial cycle in contemporary Russia is a subjectless process, even if the scenario of a dictator change happens, the political system will continue to develop within this cycle. Given the short duration of aggressive imperial projects of the 20th century, despite certain subjective efforts of the Kremlin regime, the aggressive full-scale war against Ukraine may well lead to the beginning of the decline stage in the life cycle of neo-imperial project for Russia.

Keywords: *war in Ukraine, subjectlessness of politics, political system, neo-imperialism.*

DOI 10.31558/2519-2949.2022.2.5

УДК 321.01(477)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6864-4425>

Поліщук І. О., Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ГЕОПОЛІТИЧНІ ОЗНАКИ НОВОГО СВІТОВОГО ПОРЯДКУ

У статті розглядаються геополітичні ознаки нового світового порядку, що складаються за умов повномасштабної агресії Росії проти України. Новий світовий порядок трактується як міжнародний лад, який настане на нашій планеті, коли буде подолана наявна політична та світоглядна криза у міжнародних стосунках. Зазначається, що сьогодні формується багатополярна модель світового порядку. Розкриваються основні тенденції розвитку сучасного світу, серед яких глобалізація, регіоналізація, інформатизація та цифровізація, екологізація, розширення впливу біополітики, підсилення конфліктогенності міжнародних стосунків, протистояння демократичної таласократії на чолі з США авторитарній телурократії на чолі з Китаєм та ін. Російська імперсько-шовіністична загроза створює перманентну небезпеку усьому світовому порядку, який опиняється у безперервній загрозі чергової світової війни. Однією з головних геополітичних ознак нового світового порядку є об'єктивний поділ на дві групи держав: ядерні (привілейовані) та неядерні (заручники волі ядерних країн), між якими порушений паритет у стосунках. Автором констатується, що іманентною ознакою нового світового порядку стала необхідність швидкого реагування та попередження глобальних кліматичних змін та екологізація міжнародних відносин. Поширення пандемії COVID 19 сприяє розширенню впливу біополітики, коли впроваджуються біологічні технології соціального управління, які обґрунтовуються необхідністю «виживання людства». Робиться висновок, що за умов перманентної загрози вторгнення з боку російського імперсько-шовіністичного режиму Україні необхідно створити механізм колективної безпеки з країнами НАТО: США, Великою Британією, Польщею, Балтійськими країнами, Турцією тощо.

Ключові слова: новий світовий порядок, агресія Росії, багатополярність, геополітика, трансформація, Україна.

Постановка проблеми. Повномасштабна агресія Російської Федерації проти України під виглядом «спеціальної військової операції» виступає показовим маркером масштабних трансформацій у світовому порядку. Як відомо, агресія (від лат. *aggressio* – напад) – поняття сучасного міжнародного права, яке охоплює будь-яке незаконне з погляду Статуту ООН застосування збройної сили однією державою проти суверенітету, територіальної цілісності та політичної незалежності іншої держави чи народу (нації) [1, с.15]. Війна у центрі Європи у ХХІ столітті ще донедавна виглядала малоімовірною перспективою з огляду на гуманітарні досягнення сучасної людської цивілізації та політичний світогляд демократичного ареалу країн. Але на практиці виявилось, що недемократичні країни з комплексом фантомних пережитків імперіалізму самі для себе визначають правила поведінки та у варварський спосіб намагаються досягти свої геополітичні цілі. У цьому контексті Росія представляє з себе анахронічний феномен панування людоненависницького напівтоталітарного, клептократичного режиму В.Путіна, який ґрунтується на вигадуванні зовнішніх ворогів та агресії проти них з метою відволікання уваги медіа зомбованого населення від суцільного розкрадання національних ресурсів з боку правлячої кліки. Країна, яка є постійним членом Ради безпеки ООН, демонструє тотальне ігнорування норм міжнародного права та відверто робить ставку на військову силу та ядерний шантаж усього світу. Використовуючи продаж газу та нафти – простих корисних копалин, як головне джерело поповнення державного бюджету, Росія висуває примітивні ультиматуми найбільш розвинутих демократичним країнам.

Усе це окреслює контури нового світового порядку, де формується чітка лінія розмежування між демократичною західною цивілізацією та авторитарним сходом. Головна поточна небезпека для сучасного світу полягає у тому, що деякі тиранічні лідери, насамперед В.Путін, вважають для себе цілком припустимим ігнорувати усі правила міжнародної поведінки, які склалися після II

світової війни та безкарно атакувати слабші за ресурсною базою країни з метою відновлення у тому чи іншому вигляді імперських проєктів. Історія участі українців у створенні та розбудові російської, а потім радянської імперії зіграла з нами злий жарт. Саме без України, без родючих чорноземних ґрунтів Російська імперія, а потім і Радянський Союз не змогли б побудувати свою могутність. Значний внесок у підвищення обороноздатності СРСР внесли Південомаш, завод Антонова, Миколаївський суднобудівний завод, інші підприємства. Тому і сьогодні Росії важливо нав'язати українцям свої імперські міфи, щоб перетворити їх на «сіру масу», інертних малоросів, які сліпо будуть виконувати волю Кремля [2, с.43]. Позаяк російська імперсько-шовіністична загроза створює перманентну небезпеку усьому світовому порядку, який опиняється у безперервній загрозі чергової світової війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування нового світового порядку вже тривалий час знаходиться у центрі уваги вчених. Серед класиків вивчення даної проблеми слід згадати Р.Арона, Г.Моргентау, К.Уолтца, Х.Буллу, Л.Міллера, Р.Купера та ін. Сучасні автори теж не обходять цю важливу науково-політичну проблему. О.Дашевська систематизувала основні теоретичні підходи, які утворилися у світовій політичній науці щодо поняття та перспектив розвитку нового світового порядку. М.Фесенко аналізує проблеми та перспективи формування нового міжнародного порядку в умовах нестаціонарності. Р.Ботвінов, А.Гірман, Т.Грачевська розглядають перспективи трансформації міжнародного порядку у контексті євроатлантичної інтеграції України. Р.Гілпін (R.Gilpin) аналізує зміни у міжнародному порядку, які відбулися після другої світової війни. Дж.Айкенбері (J.Ikenberry) пропонує модель міжнародних відносин у контексті стратегічного планування США. Р.Хаас (R.Haass) у своїх численних дослідженнях аналізує трансформацію монополярної системи у систему полюсного порядку. О.Кривицька розглядає архітектуру міжнародних стосунків у контексті геополітичного вибору України на користь євроатлантичної інтеграції.

Формулювання цілей. Метою даної статті є визначення основних геополітичних ознак нового світового порядку, який формується на наших очах.

Виклад основного матеріалу. Новий світовий порядок, на думку О.Дашевської, є горизонтальним часовим зрізом міжнародних відносин, їх об'єктивним станом, який в кожний момент часу визначається співвідношенням потенціалів між великими країнами [3, с.60]. Можна погодитися з цією дефініцією. Світовий порядок як такий відображує об'єктивну поточну картину у міжнародних відносинах. Сутнісний характер стосунків у міжнародній сфері ґрунтується на потенціалі та геополітичному коді тої чи іншої країни. Особливу роль відіграють великі країни, адже завдяки своїм перевагам у потенціалі вони можуть нав'язувати свою волю середнім та дрібним націям. Єдине уточнення до визначення О.Дашевської полягає у тому, що це формулювання передає суть категорії «світовий порядок», у той час, як ми ведемо мову саме про *новий* світовий порядок. Виходячи з тих подій, які переживає Україна та й увесь світ у зв'язку з повномасштабною військовою агресією РФ, слід казати про наочну політичну кризу у сучасних міжнародних відносинах. Звідси, на мій погляд, новий світовий порядок – це міжнародний лад, який настане на нашій планеті, коли буде подолана наявна політична та світоглядна криза у міжнародних стосунках.

Поряд з категорією «світовий порядок» фахівцями також використовуються синонімічні поняття «міжнародний порядок», «системний порядок міжнародних відносин» та ін. У цьому зв'язку цікавим є науковий доробок Р.Гілпіна (R.Gilpin). В його роботах ще на початку 1990х рр. були сформульовані уявлення про те, що системний порядок в міжнародних відносинах визначається в першу чергу наявністю зводу правил поведінки. Власне сама зміна цих правил може характеризувати зміну одного порядку іншим [4, с. 42]. Як на мене, це дуже важливе та точне зауваження. Саме певний кодекс правил міжнародної поведінки й визначає особливості світового порядку. Якщо знаходяться країни, які систематично та демонстративно порушують кодекс цих загально визнаних правил, то це свідчить про формування нового світового порядку, що віддзеркалює реальну світову політичну практику. І тут співвідношення між правом та силою виступає показовим індикатором того, куди рухається світ загалом. Ігнорування або недостатня увага до силового чинника може завести ту чи іншу країну у глухий кут та зробити критично проблемним питання про її національну безпеку, як, на жаль, це трапилося з Україною. Як показала наша історія, ми необачливо відмовилися від третього в світі ядерного потенціалу та поставили себе під стратегічну перманентну загрозу з боку північного сусіда, який відмовляє нам у самому праві на самостійне та суверенне існування. Звідси ще однією геополітичною ознакою нового світового порядку є об'єктивний поділ на дві групи держав: ядерні (привілейовані) та неядерні (заручники волі ядерних країн), між якими порушений паритет у стосунках.

У цьому зв'язку американський політолог Дж.Айкенбері (J.Ikenberry) цілком справедливо зазначає, що міжнародний порядок не обов'язково має на увазі дії сторін за узгодженими правилами, він може втілювати практику поведінки, якої дотримується найсильніша країна, дії якої в цьому випадку можуть самі по собі ставати правилом як нормою, закріпленою ланцюгом прецедентів. «Сила перетворюється в право, а примус – в борг» [5, с. 19]. Іноді відбувається так, що беззастережне дотримання встановлених кимось міжнародних правил поведінки у реальній дійсності може поставити під жорстокий удар ту чи іншу націю, а з іншого боку, може призвести до неприпустимих зловживань з боку «сильних цього світу», які самі для себе встановлюють умовні «червоні лінії». За таких умов середні та малі за потенціалом нації опиняються у ситуації необхідності постійного балансування між виконанням загальноприйнятих правил міжнародної поведінки та реалізацією власних національних інтересів, які здебільшого можуть не співпадати з інтересами та вимогами великих країн. Таким чином, однією з геополітичних ознак нового світового порядку є протиріччя між потенціалом держав, їхніми національними інтересами та прагненням дотримуватися кодексу цивілізованої міжнародної поведінки.

Новий світовий порядок має багатосторонній характер [6, с.114]. Він включає глобальний, континентальний, регіональний, геополітичний, цивілізаційний, культурний, національний та інші аспекти. Новий міжнародний лад формується під впливом багатьох тенденцій.

Розвиток світової спільноти характеризується наступними тенденціями. Глобалізація як процес всесвітньої уніфікації та інтеграції залишається провідною тенденцією розвитку людства. «Чотири сили руйнують колишню систему: транснаціональні корпорації, недержавні організації, самовизначення нових націй, стрімко збільшена мобільність населення» [7, с.110]. Ця тенденція зберігає свій вплив, хоча у світі все більше виникає супротив «уніфікації способу життя під Америку», що активно використовують авторитарні та тоталітарні режими Росії, Ірану, Північної Кореї, Китаю та ін. у своїх антидемократичних ідеологічних доктринах на кшталт відповідно «руського мира», «ісламської революції», Чучхе, комунізму та ідей Мао Цзедун та Ден Сяопина.

Поряд з цим набирає обертів й протилежна тенденція фрагментації та локалізації людських спільнот в основному за національною, релігійною, цивілізаційною та політико-режимною ознакою. Р.Хаас (R.Naass) визнав, що «період стабільної однополярності закінчився і світ вступив в епоху бесполосного порядку, що характеризується дифузією сили і впливу, зростанням числа активних гравців, включаючи недержавних» [8]. У рамках такого тлумачення сучасного світоустрою один полюс прийняття глобальних рішень відсутній, але немає і кількох конкуруючих між собою центрів, як в багатополярності. На думку багатьох політологів, сьогодні окреслилася перспектива згортання глобалізації та поступового утвердження у якості провідної тенденції світового розвитку тенденції регіоналізації, коли світ буде поділений на макрорегіони зі своїми центрами впливу (багатополярна модель).

Відбувається інформатизація та цифровізація в усіх сферах життєдіяльності людей (гонитва за створенням квантового комп'ютеру розглядається як стратегічна мета майбутнього технологічного та інших форм світового лідерства). Формуються демографічні дисбаланси (криза природного приросту населення в Європі та Північній Америці та демографічний бум в Азії та Африці). Разом з тим, багато вчених кажуть про демографічне перенавантаження планети Земля, адже її населення перевищило 7 мільярдів осіб та досягло критичних можливостей співжиття. Звідси врегулювання проблеми перенаселеності Землі, корегування міграційних потоків робочої сили та розв'язання демографічних дисбалансів становлять ще один проблемний блок нового світового порядку.

Спостерігається екологізація міжнародних стосунків, коли цілі форуми в рамках G20 присвячуються проблемам збереження природного довкілля. Крім того, багато країн другого та й першого світу потребують модернізації економіки, підвищення енергоефективності та переходу від викопного палива до чистої енергії. Глобальна зміна клімату стала загально визнаним, безумовний фактом, який викликає завдання урядів країн світу – розробляти системи раннього попередження погодних подій, які несуть загрозу національній безпеці та життю громадян. Отже, необхідність швидкого реагування та попередження глобальних кліматичних змін та екологізація міжнародних стосунків стає іманентною ознакою нового світового порядку.

У зв'язку з виникненням пандемії COVID 19 відбувається розширення впливу біополітики, коли впроваджуються біологічні технології соціального управління, які обґрунтовуються необхідністю «виживання людства».

Загострюються давні та нові конфлікти між різними державами (Афганістан, Нагорний Карабах, Сирія, Україна). Найкрупніші міжнародні організації, як ООН, ОБСЄ, ЄС, НАТО та ін., які після

другої світової війни виступали універсальними регуляторами міжнародних стосунків, зазнали жорсткої кризи та втратили ефективність. Нарешті уся система сучасної світової колективної безпеки впала у затьяжну та непередбачувану за наслідками кризи, причому ядерний шантаж світу з боку РФ виступає наочним цьому підтвердженням.

Початок XXI століття ознаменувався складними трансформаційними процесами, які зумовлені викликами глобалізації, активізацією етнічних і релігійних чинників, кардинальними змінами міжнародного середовища та системи безпеки. Військово-політична ситуація в світі за останні роки набула якісно нових ознак і продовжує швидко змінюватися, формуючись під впливом потужних і швидкоплинних процесів, які відбуваються у сфері міжнародних відносин [7, с.12]. Військово-силовий чинник, який дедалі більше попадає у центр уваги в геополітичних розкладах нового світового порядку та деякими вченими та політиками абсолютизується, насправді виступає як компенсатор неспроможності створити власну м'яку силу. Наприклад, та сама Росія не може нічого запропонувати світові з арсеналу інструментів XXI століття: ані технологій, ані інновацій у сфері виробництва, ані космічних проривів, ані будь-яких інших сучасних досягнень, натомість вона може запропонувати газ, нафту, військову агресію та ядерний шантаж. Отже, на жаль, доводиться констатувати, що військово-силовий чинник поступово витісняє цивілізаційний та міжнародно-правовий фактори та стає домінантою у новому світовому порядку.

Як відповідь на нові військово-політичні виклики, зокрема повномасштабну російську агресію проти України від 24 лютого 2022 року формується широка антипутінська антиросійська коаліція, яка включила усі демократичні країни уперше після другої світової війни та уособлює демократичну цивілізацію. Ознакою першої фази існування нового світового порядку є протистояння демократичної таласократії на чолі з США автократичній телурократії на чолі з Китаєм. У цьому контексті війна прокитайської тоталітарної Росії проти проамериканської демократичної України може розглядатися як перша проба сил.

Говорячи про страждання українського народу внаслідок воєнної агресії РФ на всій території нашої держави, слід скорегувати наші стратегічні плани. На мій погляд, мають рацію автори, які стверджують: «Суспільству необхідне оновлене бачення подальшої інтеграції в євро-атлантичний простір. Яким би в майбутні роки не був розвиток світу, зміцнення міжнародної та внутрішньої безпеки України, а також її поступове входження і закріплення в різних міждержавних об'єднаннях ліберальних демократій світу залишаються першочерговими завданнями Києва» [9, с.8]. Разом з тим, реалізацію Україною європейського вибору можна розділити на три частини. 1. Набуття повноправного членства у Європейському Союзі. 2. Співробітництво з НАТО поза членства у цьому блоці. 3. Створення конкретного механізму колективної безпеки для України без НАТО, але з країнами, які входять до цього альянсу (наприклад, США, Велика Британія, Польща, Балтійські країни, Турція тощо).

Таким чином, з викладеного вище можна зробити наступні **висновки**.

Новий світовий порядок – це міжнародний лад, який сформується у планетарному масштабі, коли буде подолана наявна політична та світоглядна криза у міжнародних відносинах.

Однією з головних геополітичних ознак нового світового порядку є об'єктивний поділ на дві групи держав: привілейовані ядерні та непривілейовані неядерні, між якими рівноправ'я у відносинах фактично є порушеним. Окреслилося протиріччя між потенціалом держав, їхніми національними інтересами та прагненням дотримуватися кодексу цивілізованої міжнародної поведінки.

Поступово формується перспектива згортання глобалізації та поступового утвердження у якості провідної тенденції світового розвитку тенденції регіоналізації, коли світ буде поділений на макрорегіони зі своїми центрами впливу в рамках багатополлярної моделі.

Проблемний блок нового світового порядку полягає у перенаселеності Землі, корегуванні міграційних потоків робочої сили та розв'язанні демографічних дисбалансів.

Іманентною ознакою нового світового порядку стала необхідність швидкого реагування та попередження глобальних кліматичних змін та екологізація міжнародних відносин.

Поширення пандемії COVID 19 сприяє розширенню впливу біополітики, коли впроваджуються біологічні технології соціального управління, які обґрунтовуються необхідністю «виживання людства».

Військово-силовий чинник поступово витісняє цивілізаційний та міжнародно-правовий фактори та стає домінантою у новому світовому порядку.

Протистояння демократичної таласократії на чолі з США автократичній телурократії на чолі з Китаєм виступає ознакою першої фази формування нового світового порядку.

Нагальним завданням для України за умов російської агресії є створення конкретного механізму колективної безпеки з країнами НАТО: США, Великою Британією, Польщею, Балтійськими країнами, Турцією та ін.

Бібліографічний список:

1. Мазуренко І. М. Геополітичні характеристики як форма реалізації геополітики. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського*. 2019. № 2. С. 14-21.
2. Чупрій Л. Особливості становлення геополітичної суб'єктності України в умовах глобалізації. *Геополітика України: історія і сучасність*. 2020. № 2(25). С.29-41.
3. Дашевська О. Новий світовий порядок: теоретичні концепції. *European political and law discourse*. 2015. Vol. 2 . С. 59-64.
4. Gilpin R. G. *War and Change in International Politics*. Cambridge : Cambridge University Press. 1994. 272 p.
5. Ikenberry J. *After Victory. Institutions, Strategic Restrain, and the Rebuilding of Order After Major Wars*. 2001. Princeton, N. J. 293 p.
6. Фесенко М. В. Проблеми та перспективи формування нового міжнародного порядку в умовах нестаціонарності. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2014. Вип. 120 (ч.1). С. 113-126.
7. Уткин А.И. Глобализация: процесс и осмысление. К: Знання. 2001. 254 с.
8. Haass R. The Age of Nonpolarity. What Will Follow U. S. Dominance [Електронний ресурс] *Foreign Affairs*. 2008. May-June. Режим доступу: http://www.for-eignaffairs.org/20080501_faessav87304.
9. Ботвінов Р., Гірман А., Грачевська Т. Питання зовнішньої політики України в контексті євроатлантичної інтеграції. *Геополітика України: історія і сучасність*. 2021. № 2(27). С. 9-17.

References:

1. Mazurenko I. M. Heopolitychni kharakterystyky yak forma realizatsiyi heopolityky. Zbirnyk naukovykh prats Tsentru voyenno-stratehichnykh doslidzhen Natsionalnoho universytetu oborony Ukrayiny imeni Ivana Chernyakhovskoho. 2019. № 2. S. 14-21.
2. Chupriy L. Osoblyvosti stanovlennya heopolitychnoyi subyektivnosti Ukrayiny v umovakh hlobalizatsiyi. Heopolityka Ukrayiny: istoriya i suchasnist. 2020. № 2(25). S.29-41.
3. Dashevs'ka O. Novyy svitovyy poryadok: teoretychni kontseptsiyi. European political and law discourse. 2015. Vol. 2 . S. 59-64.
4. Gilpin R. G. *War and Change in International Politics*. Cambridge : Cambridge University Press. 1994. 272 p.
5. Ikenberry J. *After Victory. Institutions, Strategic Restrain, and the Rebuilding of Order After Major Wars*. 2001. Princeton, N. J. 293 r.
6. Fesenko M. V. Problemy ta perspektyvy formuvannya novoho mizhnarodnoho poryadku v umovakh nestatsionarnosti. Aktual'ni problemy mizhnarodnykh vidnosyn. 2014. Vyp. 120 (ch.1). S. 113-126.
7. Utkyn A.Y. Hlobalyzatsyya: protsecc y osmyclenye. K: Znannya. 2001. 254 с.
8. Haass R. The Age of Nonpolarity. What Will Follow U. S. Dominance [Elektronyy resurs] *Foreign Affairs*. 2008. May-June. Rezhym dostupu: http://www.for-eignaffairs.org/20080501_faessav87304.
9. Botvinov R., Hirman A., Hrachevska T. Pytannya zovnishnoyi polityky Ukrayiny v konteksti yevroatlantychnoyi intehtratsiyi. Heopolityka Ukrayiny: istoriya i suchasnist. 2021. № 2(27). S. 9-17.

Polishchuk I. O. Geopolitical Signs of a New World Order

The article examines the geopolitical features of the new world order under the conditions of full-scale Russian aggression against Ukraine. The new world order is interpreted as an international order that will come to our planet when the current political and ideological crisis in international relations is overcome. It is noted that today a multipolar model of the world order is being formed. The main trends of the modern world are revealed, including globalization, regionalization, informatization and digitalization, greening, expanding the influence of biopolitics, increasing the conflict of international relations, opposition to democratic thalassocracy led by the US autocratic tellurocracy led by China and others. It is concluded that under the constant threat of invasion by the Russian imperial-chauvinist regime, Ukraine needs to create a mechanism of collective security with NATO countries: the United States, Great Britain, Poland, the Baltic countries, Turkey, etc.

The immanent sign of the new world order was the need to respond quickly and prevent global climate change and the greening of international relations. The spread of the COVID 19 pandemic contributes to the expansion of the impact of biopolitics, when biological technologies of social management are introduced, which are justified by the need for "human survival".

Russia's imperial-chauvinist threat poses a permanent threat to the entire world order, which is in constant danger of another world war. One of the main geopolitical features of the new world order is

the objective division into two groups of states: nuclear (privileged) and non-nuclear (hostages of the will of nuclear countries), between which parity in relations is broken.

The immanent sign of the new world order was the need to respond quickly and prevent global climate change and the greening of international relations.

Keywords: *new world order, Russian aggression, multipolarity, geopolitics, transformation, Ukraine.*

DOI 10.31558/2519-2949.2022.2.6

УДК 32.019.5:316.485.6

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5769-7345>**Примуш М. В., Донецький національний університет імені Василя Стуса**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8795-8910>**Осмоловська А. О., Донецький національний університет імені Василя Стуса**

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ВИМІР ПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ: ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ТА ПРАКТИЧНЕ ВТІЛЕННЯ

У статті здійснено спробу концептуалізації визначення природи політичної інформації, яка включає в себе дані про діяльність політичних партій, інституцій, організацій, політичних лідерів; дані, що використовуються при виробленні та прийнятті політичних рішень; дані, які мали пряий чи опосередкований вплив на політичну поведінку мас. Були окреслені основні складові (змістовна і представницька), властивості інформації (здатність впливати на психіку, значимість (повнота), достовірність, цілісність, актуальність), а також визначено класифікацію інформації в соціальних системах за призначенням (масова, групова, індивідуальна). Авторами визначено, що у соціально-політичному аспекті спотворена інформація – це інформація, яка, під впливом певних засобів, зазнала викривлення і трансформації інформаційних потоків шляхом якісних змін, внаслідок яких вона починає негативно впливати на функціонування політичної системи суспільства. Визначено основні різновиди спотвореної інформації у порівнянні з її антиподами – «протилежними полюсами» інформації, необхідної для нормального функціонування конкретних структурних елементів політичної системи суспільства.

У статті систематизовано види інформаційної дії, серед яких виокремлені інформаційна пропаганда, інформаційна агресія та інформаційна війна. Визначено цілі, завдання, ознаки видів інформаційної дії. Автори зазначають, що інформаційна війна є невід'ємною складовою політичних відносин та основним інструментом політичного примусу і досягнення політичних цілей. Зазначено, що саме інформаційна війна є тим фактором, що може помітно змінити спрямованість політичних процесів і призвести до зміщення центрів внутрішньополітичного чи зовнішньополітичного впливу.

Авторами наголошено на тому, що інформаційну війну як інструмент сьогодні використовують держави – інформаційні інвестори, які намагаються контролювати глобальний інформаційний простір.

Ключові слова: політична інформація, інформаційна дія, інформаційний конфлікт, пропаганда, війна.

Інформаційна політика за сучасних умов є складовою загальнодержавної стратегії розвитку кожної держави, індикатором її світогляду та показником реалізації принципу співробітництва між державами з метою збереження власних традицій та світової інтеграції. Ізоляція держав від інформаційних потоків та каналів за умов глобальних викликів та швидких технологій неможлива. Вплив зовнішніх факторів на формування порядку денного сучасної політики України має системний і небезпечний характер. Війна, гуманітарна катастрофа, міграційні процеси актуалізують необхідність перегляду присутності української держави та її світоглядних принципів, як у глобальному інформаційному просторі, так й інформаційному дискурсі окремих держав. У світлі подій 2014-2022 рр. для українського народу вкрай важливим є питання збереження та примноження наших культурних та мовних традицій, власної ідентичності, з одночасним адаптуванням до міжнародного, зокрема європейського, досвіду. Інформаційний простір слід розглядати як поле, де створюється, передається і трактується інформація. Кордони такого простору умовні, а характер функціонування динамічний і мінливий. Інформаційний простір України, на жаль, державою майже не контролюється, що робить його полем боротьби за сфери впливу. Під загрозою в цій боротьбі стають національні інтереси держави та цілісність її території.

Військова, зовнішньополітична, економічна агресія Російської Федерації проти України актуалізувала низку питань, які багатьма політологами й науковцями обговорюються, однак у широкому, комплексному аспекті розглядаються рідше.

Окремо постає питання щодо переосмислення базових концепцій теорії політичної конфліктології крізь призму окресленого журналістами поняття «інформаційної війни».

Проблематика політичних конфліктів висвітлювалася представниками різних гуманітарних наук – політичних, економічних, правових, філософських та інших. Теоретики політичного конфлікту К. Боулдинг [1], К. Дойч [2], К. Маркс [3], Ч. Тіллі [4] та інші розглядали його як неминучий атрибут політичного розвитку будь-якого суспільства, й тому конфлікт становить собою не явище, а закономірність. Інші дослідники, такі як Р. Дарендорф [5] та Л. Козер [6], взагалі розглядали конфлікт як звичайне явище. Разом з тим, в основу концептуалізації політичних конфліктів увійшла методика зарубіжних авторів, таких як Р. Фішер, У. Юрі, К. Томаса, К. Раппопорт, які здійснили спробу формалізованого аналізу конфлікту на основі бази комп'ютерних програм, де інформація про конфлікт та конфліктну ситуацію вперше набула наукового та аналітичного вимірів.

До групи дослідників, що представляють провідні зарубіжні наукові центри та школи в області дослідження інформаційного простору і комунікацій, можуть бути віднесені: С. Анхольт, К. Келлер, А. Сенгупта, А. Скотт, Е. Сепсон, Ф. Уебстер [7] та ін. Інформаційний вимір конфлікту містить цінності ірраціональної природи, інтегруючись у суспільно-політичний дискурс. У вказаному контексті, наукову цінність представляють роботи постмодерністів Ж. Дерріди, Ч. Пірса, Ф. де Соссюра, М. Фуко.

Інформація (від латинського *informatio* – роз'яснення, виклад) – у найзагальнішому розумінні є мірою розподілу матерії та енергії у просторі й часі, мірою змін, якими супроводжуються всі процеси, що протікають у світі.

Політична інформація – дані про діяльність політичних партій, інституцій, організацій, політичних лідерів; дані, що використовуються при виробленні та прийнятті політичних рішень; дані, які мали прямий чи опосередкований вплив на політичну поведінку мас.

Інформація включає змістовну та представницьку складові. Змістовна складова інформації відбиває її сутнісну сторону, пов'язану із віддзеркаленням реальної дійсності. Представницька складова визначає форму представлення інформації для передачі, забезпечення її адекватного сприйняття споживачем. Основними параметрами інформації є її кількість, якість матеріалу та зміст.

Інформація характеризується формою представлення, змістом та витратами інтелектуальної праці людини на її створення.

Форма представлення інформації може бути класифікована за:

- мірою впорядкованості;
- формою закріплення;
- доступністю.

Основними властивостями інформації є:

- здатність впливати на психіку;
- значимість (повнота);
- достовірність;
- цілісність;
- актуальність.

Здатність впливати на психіку – невід'ємна властивість інформації. Фундаментальна властивість інформації (стосовно людини): відірвавшись від об'єкту віддзеркалення існувати самостійно, стати вмістом пам'яті, тобто самостійно брати участь у психічних процесах, трансформуючись в уявлення, знання, вміння, навички.

Значимість інформації – властивість інформації зберігати свою споживчу цінність для одержувача упродовж часу, тобто не піддаватися моральному старінню.

Достовірність інформації – відповідність отриманої інформації дійсній обстановці. Достовірність досягається шляхом позначення часу завершення подій, відомості про які передаються; ретельним вивченням та зіставленням даних, отриманих із різних джерел; перевіркою сумнівних відомостей; своєчасним прихованням дезінформаційних та маскувальних заходів; виключенням спотвореної інформації, що передається через технічні засоби.

Цілісність інформації – це незмінність інформації за умов випадкових чи навмисних дій у процесі експлуатації інформаційної системи. Під цілісністю інформації також розуміється актуальність та несуперечність інформації, її захищеність від руйнування та несанкціонованої зміни.

Актуальність або старіння інформації – властивість інформації втрачати згодом свою практичну цінність, обумовлена зміною стану предметної області, що відображається нею.

За призначенням інформація у соціальних системах поділяється на:

- масову;
- групову;
- індивідуальну.

Масова інформація являє собою дані, що призначені для необмеженого кола осіб. Як правило, форма представлення масової інформації – це друковані, аудіо-, аудіовізуальні та інші повідомлення та матеріали.

Групова інформація орієнтована на використання визначеним колом осіб, що мають відношення доданих, що містяться у ній.

Індивідуальна інформація орієнтована на конкретну людину.

У комунікативних процесах інформація як така може бути двох типів: спонукальна та констатуюча. Спонукальна інформація проявляється у формі наказу, поради чи прохання. Вона покликана стимулювати якусь дію. Стимуляцію, у свою чергу, підрозділяють на активізацію (спонукання до дії в заданому напрямі), інтердикцію (заборона небажаних видів діяльності) та дестабілізацію (неузгодженість або порушення деяких автономних форм поведінки або діяльності). Констатуюча інформація проявляється у формі повідомлення і не передбачає безпосередньої зміни поведінки. Якщо інформація зазнала модифікації, здійсненої в деструктивних цілях, така інформація визначається як спотворена.

У соціально-політичному аспекті *спотворена інформація* – це інформація, яка, під впливом певних засобів, зазнала викривлення і трансформації інформаційних потоків шляхом якісних змін, внаслідок яких вона починає негативно впливати на функціонування політичної системи суспільства. Спотворена інформація, таким чином, є деструктивним різновидом соціально значущої інформації, що нівелює адекватність політичної реальності. Трансформація та зміна інформації або процесів її функціонування використовується деякими суб'єктами для впливу на психіку людей та їх поведінку, для психологічних маніпуляцій і здійснення маніпулятивного впливу на особистість та суспільство.

Виділяють такі основні різновиди спотвореної інформації у порівнянні з її антиподами – «протилежними полюсами» інформації, необхідної для нормального функціонування конкретних структурних елементів політичної системи суспільства.

1. «Об'єктивна – фальсифікована інформація». У політичній боротьбі об'єктивна інформація часто свідомо чи мимоволі «фальсифікується» – підробляється, спотворюється, справжнє підміняється хибним, що породжує маревні політичні ідеї.

2. «Системна – дезорієнтуюча інформація». Під виглядом системної політичної інформації може функціонувати її подібність – «інформація, що дезорієнтує», яка неправильно визначає становище суспільства в історичному процесі: економічному стані, відносинах з іншими народами та державами тощо. Вона може породжувати надцінні політичні ідеї, що об'єктивно не заслуговують на таку увагу, яку суб'єктивно вони викликають.

3. «Організована – деморалізуюча інформація». Організованість інформації сприяє упорядкуванню моральних принципів, економічних вимог, поведінки у щось ціле та гармонійне. Може відбуватися підміна організованої інформації «деморалізуючою», яка трансформує моральні цінності та провокує «стрибок політичних ідей», що впливає з порушення послідовності висновків, тверджень, хаотичності та незавершеності думок, непослідовності поведінки.

4. «Достатня – ентропійна політична інформація». Замість короткої, переконливої та доказової інформації у засобах масової комунікації з'являються різні точки зору: від найпримітивніших до найфантастичніших та неймовірних. Безліч газет, політичних партій, авторитетів тлумачать елементарні речі, роблячи відоме – невідомим, зрозуміле – незрозумілим, потворне – красивим, моральне – аморальним, ясне – незрозумілим. Причому домінують найбільш примітивні, містичні та просто примарні пояснення.

5. «Соціалізуюча політична інформація» – «політична дезінформація». У «соціалізуючій політичній інформації» відображаються результати трансформації вихідних даних про соціально-політичну ситуацію та напрямках її розвитку у форму ясних, зрозумілих та переконливих для більшості населення нових алгоритмів і стереотипів соціальної поведінки, адекватних для соціальної дійсності. У той же час «соціалізуюча політична інформація» може підмінюватися «політичною дезінформацією» – хибними повідомленнями, які вводять громадську думку в оману під виглядом істини. Починається процес знищення книг та видання нових, з принципово іншими фактами та їх

потрактуваннями. У результаті таких інформаційних процесів розвивається так звана масова «незв'язність політичного мислення», при якій можливе правильне сприйняття часткових даних, але втрачається здатність до логічних висновків і синтезу часток в ціле. Відомі всім уявлення, поняття, думки втрачають їхній істинний історичний зв'язок, розриваються. Інформаційна тканина розпадається на беззмстовні фрагменти, з яких складається нова деформована картина світу.

6. «Конкретна політична інформація» – «дезорганізуюча політична інформація», тобто та, що розбудовує систему адміністративного управління, руйнує громадський порядок і веде до розвалу господарської та фінансової діяльності. Здійснюється методами «політичного резонерства», основними ознаками яких є абсолютно беззмстовні програмні політичні виступи, огорнуті зовні в правильну і привабливу форму.

7. «Необхідна інформація» – «дезорганізуюча політична інформація», під впливом якої роз'єднується цілісне суспільство на конкуруючі, протиборчі частини. Під впливом такої інформації люди раптом виявляють нерозв'язні протиріччя у відносинах із своїми недавніми соратниками, колегами, навіть родичами. Крайнім наслідком результатів впливу цього виду інформації може бути громадянська війна («брат проти брата», «син проти батька» тощо) [8].

Інформаційна дія – цілеспрямоване виробництво та поширення спеціальної інформації, що чинить безпосередній вплив (позитивний або негативний) на функціонування та розвиток інформаційно-психологічного середовища держави, психіку та поведінку політичної еліти, населення.

Видами інформаційної дії є:

- інформаційна пропаганда – різновид інформаційної дії, в якому здійснюється умисний вплив на об'єкт з метою впливу на його політичну орієнтацію, наміри та дії;
- інформаційна агресія – дії, спрямовані на нанесення політичному супротивнику конкретної, відчутної шкоди в окремих галузях його діяльності;
- інформаційна війна – відкриті та приховані цілеспрямовані інформаційні дії соціальних, політичних, етнічних та інших систем одна на одну з метою отримання вирашу у матеріальній сфері, що спрямовані на забезпечення інформаційної переваги над противником та завдання йому матеріальної, ідеологічної або іншої шкоди.

Цілями інформаційної пропаганди є зміна переконань та стимулювання тих елементів поведінки, що сприяють зниженню (підвищенню) морально-психологічного стану суб'єкта.

До завдань інформаційної пропаганди належать утворення та закріплення тих чи інших бажаних і корисних уявлень, понять, поглядів, звичок та переконань, а також руйнування, пригнічення та зміна небажаних уявлень, понять, переконань тощо.

Ознаками інформаційної агресії є:

- обмежене й локальне за своїми масштабами застосування сили;
- виключення із засобів інформаційно-психологічної дії найбільш небезпечних видів, що не дозволяють надійно контролювати розміри збитків, що завдаються – інформаційної зброї;
- обмеження розмірів простору, об'єктів інформаційної інфраструктури та соціальних груп, що зазнають ураження від інформаційно-психологічного впливу (агресія зачіпає не весь інформаційно-психологічний простір держави-жертви, а лише його частину), обмеження за цілями (переслідує локальні, приватні цілі) та часу (як правило, агресія припиняється після повного досягнення агресором всіх поставлених конкретних цілей і рідко приймає затяжний характер), а також за силами і засобами, що залучаються.

Термін «*інформаційна війна*» характеризується двома важливими аспектами. По-перше, дія на цивільне населення та (або) військовослужбовців іншої держави шляхом поширення певної інформації. Термін «інформаційно-психологічна війна» був запозичений в українську наукову мову зі словника військових кіл США. У цьому сенсі також використовується термін психологічна війна – психологічний вплив на цивільне населення та (або) військовослужбовців іншої держави з метою досягнення політичних чи суто військових цілей. По-друге, цілеспрямовані дії, вжиті для досягнення інформаційної переваги шляхом завдання шкоди інформації, інформаційним процесам та інформаційним системам противника при одночасному захисті власної інформації, інформаційних процесів та інформаційних систем.

Використання терміну «інформаційна війна» визначається наступними характеристиками. Термін «інформаційна війна» стосовно сфери збройного протистояння підкреслює дедалі більшу роль психологічних операцій у сучасних війнах і збройних конфліктах: сучасні війни дедалі більше стають психологічними, нагадують масштабну PR-кампанію, а військові дії поступово відтісняються

на другий план і грають чітко визначену та обмежену роль, відведену їм у загальному сценарії воєнної кампанії.

Цей термін підкреслює, що сучасні технології психологічної війни здатні завдати противнику не менших збитків, ніж засоби збройного нападу, а інформаційна зброя, побудована на базі технологій психологічного впливу, має значно більшу вражаючу, проникну та вибіркову здатність, ніж сучасні системи високоточної зброї. Термін підкреслює ту роль, яку починають грати інформаційні операції в політиці, витісняючи з політичної практики або заміщаючи в ній інші, більш традиційні форми політичного регулювання, такі як війна взагалі і військові акції, зокрема. Застосування даного терміна викликане необхідністю підкреслити високу соціальну небезпеку деяких сучасних організаційних форм і технологій інформаційно-психологічного впливу, що використовуються в політичних цілях.

Об'єктом інформаційної війни стає як масова свідомість, так і індивідуальна. Індивідуальний вплив виявляється на осіб, від вирішення яких залежить ухвалення рішень з питань, що цікавлять протиборчу сторону (вище керівництво держав, лідери політичних партій та угруповань). Методи інформаційної війни впливають на масову свідомість аналогічно до того, як методи психотерапії впливають на свідомість індивідуальну.

Інформаційна війна може здійснюватися як на тлі інформаційного шуму, так і в умовах інформаційного вакууму. Нав'язування чужих цілей – це те, що робить інформаційну війну війною та відрізняє її від звичайної реклами. Засобами ведення інформаційної війни є будь-які засоби передачі інформації – від ЗМІ до масового поширення пліток.

Ознаками інформаційної війни є: 1) діяльність з метою заподіяння шкоди національним інтересам; 2) таємні інформаційно-психологічні операції як організаційна форма такої діяльності; 3) застосування інформаційної зброї.

Серед основних цілей інформаційних воєн слід виокремити такі: 1) контроль над інформаційним простором; 2) використання такого контролю для ведення інформаційних атак проти політичного супротивника; 3) підвищення загальної ефективності політичних сил через повсюдне використання інформаційних функцій. Інформаційна війна є невід'ємною складовою політичних відносин та основним інструментом політичного примусу і досягнення політичних цілей. Саме інформаційна війна є тим фактором, що може помітно змінити спрямованість політичних процесів і призвести до зміщення центрів внутрішньополітичного чи зовнішньополітичного впливу.

З початком повномасштабного вторгнення Росії в Україну маніпулятивні телевізійні сюжети, дезінформація в медіа і соціальних-мережах держави-агресора набрали колосальних обертів. Проте набір основних наративів росіян майже не змінюється з 2014 року. Україна в медіа-дискурсі РФ асоціюється зі “зростанням націоналістичних і неофашистських настроїв”. Прагматичне небажання відпустити Україну з орбіти політичного та економічного впливу Російської Федерації, в якій вона знаходилась протягом багатьох століть, диктують образи РФ як “старшого брата” (“народ, що є братським для Росії – спікер Держдуми Сергій Нарішкін) та “історичної спорідненості” (“Україна і Росія – один народ” – Володимир Путін), які Росія активно просуває в своєму дискурсі, як інформаційному, так і політичному. Образ України як території війни активно просувається в російському інформаційному просторі. Проте ця війна, виходячи з семантичного аналізу, має повністю ендегенний (внутрішній) характер, і ця риторика не змінюється з 2014 року [9]. Сьогодні пропагандистами активно пропрацьовується напрям дискредитації української армії.

Розповсюдження і вкорінення політичного міфу про «зовнішнього ворога», як частини політичної психіки кожного росіянина, провокує в них психологічне комфортне відчуття себе як частини «сильної держави», яку варто захищати. Це світосприйняття дає людям відчуття власної величі і віри всьому, що відповідає «лінії лідера». Достукатися до логіки за таких обставин надзвичайно важко. Змінити таку картину світу росіян може крах російського імперського тоталітаризму. Поки існує імперія, більшість становитимуть люди, які готові толерувати дії режиму.

Після подій 2014 року українське суспільство залишилося в точці біфуркації, своєрідному вакуумі розвитку – з одного боку, політична еліта регіону вже не мала свого авторитету, оскільки не втримала владу через власні стратегічні помилки, а з іншого – нова еліта ще не встигла запровадити ефективного механізму соціально-політичного й культурного оновлення держави згідно європейського вектору розвитку. Тому українське суспільство залишилось уразливим для інформаційно-політичних атак.

У сучасному глобалізованому світі використовуються різноманітні технології формування образу політичних суб'єктів (від окремих політичних діячів, політичних інститутів, до територій, держав

і міждержавних утворень), з метою досягнення певних стратегічних і тактичних цілей, а взаємодія та протистояння держав змістилися в інформаційно-комунікаційне середовище. Розвиток інформаційних технологій, безконтрольне використання великих масивів інформації, інтенсивний обмін інформацією розмивають кордони між народами та державами. Сучасні інформаційні технології та Інтернет формують принципово нові умови існування людства, в якому традиційні засоби інтеракцій підміняються віртуальним простором, і будь-хто може його самостійно творити та змінювати.

Інформаційна війна набуває серйозних масштабів. Сьогодні ми говоримо не тільки про фейки з соціальних мереж та дезінформацію від блогерів, а про високотехнологічні засоби, які за заданими словами-маркерами формують інформаційний порядок денний, втручаючись в медіа-простір України. Звертаючись до теорії комунікації німецького політолога Карла Дойча та його підхід до політичної системи суспільства, як комунікаційної структури [], можна говорити про так званих інформаційних інвесторів, або держави на світовій арені, які формують інформаційний простір сьогодення, що виходить далеко за межі їх державних кордонів, розмиваючи національні ідентичності. Вони сьогодні намагаються контролювати глобальний інформаційний простір.

Ефективне протистояння пропаганді може відбуватися тільки у взаємозв'язку двох рівнів: особистісного та національного. У вирії інформаційних потоків така гнучка навичка, як «вміння мислити аналітично та критично», набуває особливого значення. Проте необхідно підключати другий рівень – рівень державної політики. Традиційних засобів боротьби з пропагандою та провокаціями в ЗМІ вже недостатньо. Це має бути комплексна діяльність аналітичних центрів, інформаційних хабів з використанням технічного обладнання.

Бібліографічний список:

1. Boulding K. National images and international systems. *Journal of conflict resolution*. 1959. № 3. P. 120-131.
2. Deutsch K. *The Nerves of Government: Models of Political Communication and Control*. New York : The Free Press of Glencoe, 1966. 316 p.
3. Маркс К. Капітал. Київ : «Видавничий союз Андронум», 2021. 960 с.
4. Tilly Charles. *The Politics of Collective Violence*. Cambridge University Press, 2014.
URL: <https://www.cambridge.org/core/books/politics-of-collective-violence/12FF386A493CDB99418033CA2A234D05>
5. Dahrendorf, Ralf. *Life chances: Approaches to Social and Political Theory*. London: Weidenfeld and Nicolson, 1979. 181 p.
6. Coser A. Lewis. *Conflict and Consensus*. London: Free Pr, 1984. 436 p.
7. Webster Frank *Theories of the Information Society (International Library of Sociology) 4th Edition*. London : Routledge, 2014. 416 p.
8. Примуш М.В., Ключев О.В. *Політична Конфліктологія: теорія і практика: навч. посіб.* Донецьк, 2011. 144 с.
9. Осмоловська А.О. *Політика формування іміджу України в інформаційному просторі закордонних держав після 2014 р. : дис. ... д-ра філ. : 052 «Політологія»*. Вінниця, 2021. 252 с.

References:

1. Boulding K. National images and international systems. *Journal of conflict resolution*. 1959. № 3. P. 120-131.
2. Deutsch K. *The Nerves of Government: Models of Political Communication and Control*. New York : The Free Press of Glencoe, 1966. 316 p.
3. Marx K. *Капітал*. Kyiv : «Vydavnychyi soiuz Andronum», 2021. 960 s.
4. Tilly Charles. *The Politics of Collective Violence*. Cambridge University Press, 2014.
URL: <https://www.cambridge.org/core/books/politics-of-collective-violence/12FF386A493CDB99418033CA2A234D05>
5. Dahrendorf, Ralf. *Life chances: Approaches to Social and Political Theory*. London: Weidenfeld and Nicolson, 1979. 181 p.
6. Coser A. Lewis. *Conflict and Consensus*. London: Free Pr, 1984. 436 p.
7. Webster Frank *Theories of the Information Society (International Library of Sociology) 4th Edition*. London : Routledge, 2014. 416 p.
8. Prymush M.V., Kliuzhev O.V. *Politychna Konfliktolohiia: teoriia i praktyka: navch. posib.* Donetsk, 2011. 144 s.
9. Osmolovska A.O. *Polityka formuvannya imidzhu Ukrainy v informatsiynomu prostori zakordonnykh derzhav pislia 2014 r. : dys. ... d-ra fil. : 052 «Politolohiia»*. Vinnytsia, 2021. 252 s.

Prymush M. V., Osmolovska A. O. Information Dimension of Political Conflicts: Theoretical Approaches and Practical Implementation

The authors attempt to conceptualize the definition of the nature of political information, which includes data on the activities of political parties, institutions, organizations, political leaders; data used in policy making and decision making; data that had a direct or indirect impact on the political behavior

of the masses. The main components (substantive and representative), properties of information (ability to influence the psyche, significance (completeness), reliability, integrity, relevance), as well as the classification of information in social systems by purpose (mass, group, individual) were outlined. The authors determined that in the socio-political aspect distorted information is information that, under the influence of certain means, has undergone distortion and transformation of information flows through qualitative changes, as a result of which it begins to negatively affect the political system. The main types of distorted information in comparison with its antipodes – "opposite poles" of information necessary for the proper functioning of specific structural elements of the political system of society were determined.

The article systematizes the types of information action, among which information propaganda, information aggression and information war are singled out. The purposes, tasks, signs of types of information action are defined. The authors note that information warfare is an integral part of political relations and the main tool of political coercion and achievement of political goals. It is noted that the information war is the factor that can significantly change the direction of political processes and lead to a shift in the centers of domestic or foreign policy influence.

The authors emphasize that information warfare is used today as a main tool by states – information investors who are trying to control the global information space.

Keywords: *political information, information action, information conflict, propaganda, war.*

АНАЛІЗ ЕМОЦІЙНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО ЦИФРОВОГО ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ ПІД ЧАС ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ РФ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ НАЙБІЛЬШ ПОПУЛЯРНИХ ТЕЛЕГРАМ-КАНАЛІВ)

У статті здійснено аналіз емоційних реакцій у провідних українських телеграм-каналах із категорії (новини та ЗМІ) за два місяці із початку повномасштабного вторгнення рф. Метою дослідження було визначити та дослідити провідні емоції українських телеграм-каналів, а також відстежити динаміку найбільш популярних реакцій, що дасть змогу зробити висновки про ситуацію в українському цифровому політичному дискурсі. Для цього розроблено комп'ютерну програму (мова Python), яка збирала текстові дописи в телеграм-каналах, шукала та підраховувала емоджі. Визначено, що за означений період переважали здебільшого позитивні реакції: гордість, захват, вдячність. Телеграм-канали, які не асоціюються із ЗМІ, більше використовували гумор, саркастичний сміх над ворогом, іронізування. Аналіз динаміки емоційності телеграм-каналу «Україна сьогодні» показав, що на початку та під час першої фази війни використання реакцій було більш стриманим, в кінці першої фази і перед початком битви за Донбас – воно зросло, а після цього стало спадати. Також вдалося створити періодизацію емоційних реакцій, залежно від того, які з них переважали. Так, у перші два тижні після повномасштабного вторгнення рф найбільш популярними були вдячність захисникам України та захват їхніми діями. Далі слідував період сміху, іронізування, сарказму над ворогом. У квітні – в очікуванні битви за Донбас знову переважали вдячність та захват. І з 15 квітня – гордість, сила. Аналіз використання реакцій у найбільш популярних телеграм-каналах України дає змогу стверджувати, що в цілому у цифровому політичному дискурсі переважають позитивні реакції. Негативні емоції спостерігалися рідше і зводилися до злості чи ж роздратування. Жах, страх, сум були представлені одиничними випадками, незважаючи навіть на те, як воює російське військо, обираючи за мету саме тероризувати та залякувати українців вбивствами та нападами на цивільних. Тож на емоційному рівні українське суспільство також давало відсіч ворогу, демонструючи неабияку стійкість та впевненість у перемозі.

Ключові слова: емоційність, Телеграм, політичний дискурс, війна, Україна, росія

Емоції – невід’ємна складова сучасного цифрового дискурсу. Особливо під час нинішньої – третьої ери політичної комунікації [1], де важливу роль відіграють соціальні мережі та вміння політичних еліт використовувати їх для політичної боротьби. Адже емоційні, персоніфіковані повідомлення мають більшу аудиторію. До того ж, управляти емоціями суспільства, особливо під час кризових ситуацій, також важливо. Подібне управління описане в концепціях «економіки уваги» [3], де увага аудиторії стає найзначнішим ресурсом, а емоційність є одним із інструментів її утримання. А також у концепції «вірусної політики» [6], де задля управління суспільством політичні еліти мають використовувати вірусні повідомлення, що можуть охопити якомога більші аудиторії.

Емоції є надзвичайно важливими і під час війни та кризових ситуацій. Так, ворог може поширювати повідомлення, що сіють паніку і страх – задля того, щоб розгублене і налякане суспільство ставало перешкодою у боротьбі за перемогу. А от для держави, яка воює, життєво необхідно постійно підтримувати дух суспільства, мотивувати на боротьбу, вселяти впевненість у тому, що окупант буде розбитий. Не менш важливим є й гумор, іронія та сарказм – на адресу ворога.

Для того, щоб зрозуміти, які емоції трансливалися в українському цифровому політичному дискурсі під час повномасштабного вторгнення рф, було проведено дослідження контенту провідних телеграм-каналів, які активно використовують емоційність для привернення уваги до своїх дописів, а також відбирають повідомлення політичних еліт, які потенційно можуть набрати якомога більше переглядів.

Дослідження політичних емоцій у науковому дискурсі

Емоції у політиці стали одним із важливих напрямів дослідження ще 20 років тому [8]. Так, політичній емоційності присвячують монографії [11; 20] та збірники праць [15]. Виявлено, що емоції мають використовуватися у політичній рекламі, це дозволяє досягти цілей політичних кампаній [2]. Для формування довготривалої прихильності до політичної партії також важлива міцна емоційна підтримка [7]. Дослідники намагаються виявити, які саме емоції найкраще мобілізують виборців. Так, виявилось, що злість є більш важливою для цього, ніж неспокій чи ентузіазм [17]. Емоції також впливають на те, чи шукатиме виборець додаткову інформацію про політика чи партію [18]. Обмін емоційними повідомленнями важливий під час політичних протестів [9], а також – перегляду політичних ток-шоу [14].

Використання соцмереж для політичної комунікації, а також наявність простих інструментів для дослідження так званої «тональності» тексту дозволяють спростити процедуру моніторингу та аналізу даних. Більше того, автоматизований аналіз стає невід'ємним компонентом досліджень у політичній науці [5].

Визначено, що вираження емоцій у соціальних мережах є типовою поведінкою для користувачів, тож із використанням технології машинного навчання можливо використовувати емоції для прогнозування політичної поведінки [19]. Емоційні дописи у соціальних мережах (на матеріалі Твіттера) більше поширюються, ніж нейтральні [16], тому політичні актори використовують, як правило, негативні емоції у своїх дописах [12]. Також укладаються типології емоцій, які користувачі висловлюють у соціальних мережах, за допомогою цих типологій (наприклад, PANAS) можливо досліджувати реакцію користувачів на вагомій події (вибори, олімпіада тощо) [4].

Тим часом, якщо йдеться про вимірювання емоційності у цифровому політичному дискурсі під час війни, цей напрям залишається все ж менш дослідженим. Як правило, тут використані дослідження із США із сприйняття війни в Іраку. Але оскільки на той час соціальні мережі ще не були настільки поширеними, то дослідники використовували метод опитувань [13; 10].

Повномасштабну війну росії проти України часто називають «першою війною в режимі реального часу». Справді, численні відео, фото й тексти аудиторія отримує за лічені секунди: відразу після того, як хтось зафіксує подію й завантажить контент у мережу. А оскільки для цього використовуються соцмережі, емоційну реакцію на події також можливо відстежити. Тож для того, щоб зрозуміти, які емоції переважали у перші два місяці повномасштабного російського вторгнення, ми здійснимо автоматизований аналіз контенту популярних українських телеграм-каналів.

Тож **метою** дослідження є визначити та дослідити провідні емоції українських телеграм-каналів, а також відстежити динаміку найбільш популярних реакцій протягом двох місяців від повномасштабного вторгнення рф, щоб зробити висновки про ситуацію в українському цифровому політичному дискурсі.

Для цього розробимо комп'ютерну програму (мова Python). На першому етапі програма збиратиме текстові дописи в телеграм-каналах (із використанням html-тегів – модуль bs4) та розподілятиме їх по днях або по місяцях, відповідно до потреби. На другому етапі програма шукатиме та підраховуватиме емоджі (модуль ge).

Алгоритм аналізу та матеріал дослідження

Для аналізу ми обрали найбільш популярні телеграм-канали, що не асоціюються із ЗМІ, але входять до категорії «Новини та медіа»: «Україна Сьогодні» та «Всевидящее око». А також телеграм-канали українських ЗМІ: масового – «ТСН», та якісного – «Громадське», які мають більше 100 тисяч підписників.

Результати

Спочатку заглянемо на реакції, які були найбільш популярними у телеграм-каналах (табл. 1).

Як бачимо, найбільш популярними є реакції, які представляють силу та гордість – 🇺🇦; вдячність, надію – 🙏; збентеження (у значенні подиву від того, наскільки невміло воюють росіяни) – 🤔, злість – 😡, любов до власної країни, патріотизм – ❤️, сміх, радість (як правило, сміх через неоконкретні дії російської армії) – 😄; захват – 🤩.

Важливо підкреслити, що з-поміж найбільш популярних реакцій немає страху, жаху, розчарування. Вони, звісно, зустрічаються теж, проте згадки – одиничні, тому вони не увійшли в таблицю. Із негативних емоцій наявна скорбота – 😞, сум, роздратування – 😡 😡.

Навіть у перші дні війни найчастіше зустрічалися позитивні реакції. Наприклад:

- 24 лютого о 8 ранку телеграм-канал «Всевидящее око» повідомивши про атаку на державний кордон України зі сторони білорусі, використав реакцію «сила, гордість».

Найбільш популярні реакції в українських телеграм-каналах (кількість згадок за два місяці)

Всевидающее око		Украина Сейчас		Громадське		Телевізійна служба новин	
👉	56	🙏	328	👉	102	👉	219
😂	29	🙏	271	😞	99	❤️	102
👉	26	😂	262	👊	40	❤️	101
😂	13	👉	256	😞	39	👉	79
😂	12	👉	221	😡	25	😡	75
🙏	12	❤️	185	👉	25	❤️	72
🕯️	10	❤️	182	😞	23	😞	63
😂	9	🙏	143	😞	21	🕯️	55
🤝	8	❤️	108	👊	17	🙏	50
😂	7	😊	103	❤️	17	🙏	49

- 25 лютого телеграм-канал «Украина Сейчас» написало про українських прикордонників з острова Зміїний, додавши реакцію «захват».
- 24 лютого телеграм-канал «Телевізійної служби новин», повідомляючи про звернення путіна щодо «спецоперації» вжив реакцію іронічного ставлення.
- 24 лютого в кінці дня «Громадське» також використало реакцію «сила, гордість», повідомивши, що ЗСУ стримують атаки ворога.

Наведені дані також дають змогу простежити деяку відмінність у висловленні реакцій між телеграм-каналами, які не є зареєстрованими ЗМІ, та телеграм-каналами ЗМІ. Медіа першої категорії більше використовували реакції сміху, збентеження, натомість медіа другої категорії послуговувалися більш типовими емоціями.

При цьому найбільш емоційним є телеграм-канал «Украина сейчас». У відсотковому значенні (до загальної кількості реакцій, включно із службовими «блискавка», «знак оклику», «марковані списки», що значно переважають) використовуються реакції надії – 2,1%, збентеження та сміху, радості – 1,7%. Для каналу «Всевидающее око» найбільш популярна «сила та гордість» – 1%, сміх та захват – 0,5%. У випадку «Громадського» це трохи вищі показники: «сила, гордість» 2,4% та злість – 2,1%. «ТСН» виявилось менш емоційним: «сила, гордість» 1,8 та любов, патріотизм – 0,8.

Динаміка емоційності

Оскільки саме телеграм-канал «Украина сейчас» є таким, що використовує реакції у найбільшій кількості випадків, розглянемо на його прикладі динаміку емоційності, а також те, які саме емоції переважали протягом двох місяців з часу повномасштабного російського вторгнення.

Спочатку ми вираховували середній показник використання реакцій (рис. 1).

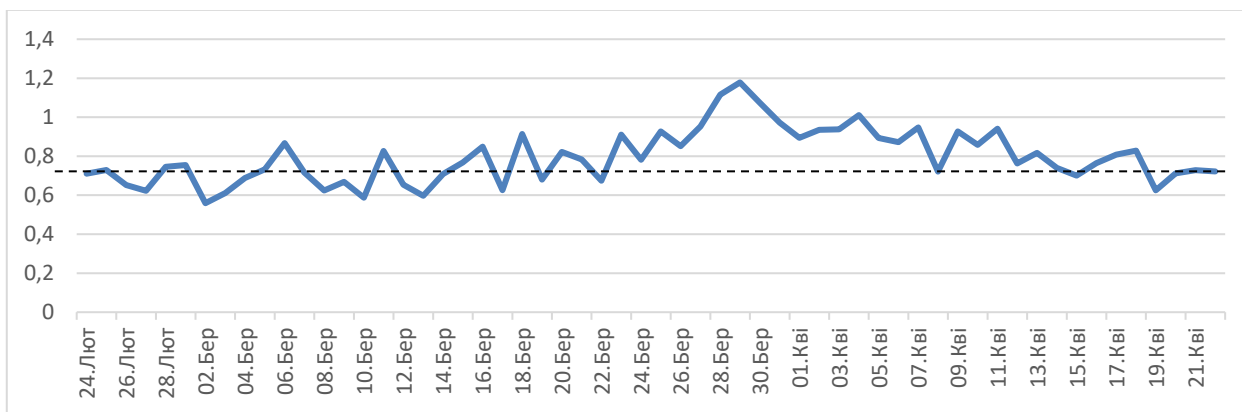

Рис. 1. Динаміка використання реакцій у телеграм-каналі «Украина Сегодня»

Як бачимо, перший місяць війни був менш емоційним, аніж другий. Пік використання реакцій (28-29 березня) співпадає із початком відходу російських військ із північних регіонів України. Далі – до початку битви за Донбас спостерігався період високої інтенсивності. І знову спадання – із середини квітня. Ця картина дає змогу припустити, що використання реакцій можна пояснити більш та менш напруженими для суспільства періодами. До того ж, важливо звернути увагу й на інтенсивність появи дописів. Так, у перший тиждень війни за добу на стрічці з'являлося від 477 до 675 дописів. А вже пізніше ця кількість падала до 200.

Також ми вирахували найбільш популярні реакції за кожен день, щоб спробувати укласти періодизацію цих реакцій.

І ось який результат було отримано:

24.02 – 2.03 – захват, вдячність;

3.03 – сміх, радість;

4.03 – гордість;

5.03 – 10.03 – вдячність;

11.03 – 5.04 – сміх, збентеження;

6.04 – 14.04 – вдячність, захват;

15.04 – 23.04 – сила, гордість.

Ці результати дають нам змогу охарактеризувати динаміку емоційності за ці два місяці: період захвату від дій ЗСУ та інших захисників України і вдячності їм, період сміху над ворогом та збентеження від його абсурдних дій, ще один період вдячності та захвату і останній період – гордість захисниками України та Україною.

Висновки

Нам вдалося визначити, що емоційні реакції у телеграм-каналах дають можливість дослідити ситуацію в цифровому політичному дискурсі. Так, за два місяці з моменту повномасштабного вторгнення росії переважали здебільшого позитивні: гордість за захисників України, захват їхніми діями, вдячність їм та всім українцям, що кожен на своєму місці протистоїть окупантам. Також варто звернути увагу на використання гумору, саркастичного сміху над ворогом, іронізування, що простежується здебільшого у телеграм-каналах, які не асоціюються із ЗМІ.

Аналіз динаміки емоційності телеграм-каналу «Україна сьогодні» показав, що під час першої фази війни використання реакцій було більш стриманим, в кінці першої фази і перед початком битви за Донбас – зросло, а після цього стало спадати. Це дозволяє зробити висновок про деяку кореляцію між вживанням реакцій та настроями суспільства, викликаними подіями на фронті.

Також вдалося створити періодизацію емоційних реакцій, залежно від того, які з них переважали. Так, у перші два тижні після повномасштабного вторгнення рф найбільш популярними були вдячність та захват. Далі слідував період сміху, іронізування, сарказму над ворогом. У квітні – в очікуванні битви за Донбас знову переважали вдячність та захват. І з 15 квітня – гордість, сила.

Таким чином, аналіз використання реакцій у найбільш популярних телеграм-каналах України дає змогу стверджувати, що в цілому у цифровому політичному дискурсі переважають позитивні реакції. Негативні емоції спостерігалися рідше. І, як правило, зводилися до злості чи ж роздратування. Жах, страх, сум були представлені одиничними випадками, незважаючи навіть на те, як само воює російське військо, обираючи за мету саме тероризувати та залякувати українців вбивствами та нападами на цивільних. Тож на емоційному рівні українське суспільство також давало відсіч ворогу, демонструючи неабияку стійкість та впевненість у перемозі.

Бібліографічний список / References:

1. Blumler, J., Kavanagh, D. The Third Age of Political Communication: Influences and Features. *Political Communication*. 1999. Vol. 16. No. 3. P. 209–230. DOI:10.1080/105846099198596
2. Brader, T. Striking a Responsive Chord: How Political Ads Motivate and Persuade Voters by Appealing to Emotions. *American Journal of Political Science*. 2005. № 49. P. 388–405.
3. Goldhaber, M. (1997). The Attention Economy and the Net. *First Mind*. URL: <https://firstmonday.org/ojs/index.php/fm/article/view/519/440/>
4. Gonçalves, P., Benevenuto, F., Cha, M. PANAS-t: A Psychometric Scale for Measuring Sentiments on Twitter. *ArXiv*. 2013. URL: <https://arxiv.org/pdf/1308.1857.pdf>
5. Grimmer, J., Stewart, B. Text as Data: The Promise and Pitfalls of Automatic Content Analysis Methods for Political Texts. *Political Analysis*. 2013. № 21. P. 267–297.
6. Gustafsson, N. (2010). This Time It's Personal: Social Networks, Viral Politics and Identity Management. In D. Riha, A. Rodopi – editors. *Emerging Practices in Cyberculture and Social Networking*. Leiden: Brill, 2010. P. 3-24.

7. Huddy, L., Mason, L., Aarøe, L. Expressive Partisanship: Campaign Involvement, Political Emotion, and Partisan Identity. *American Political Science Review*. 2015. № 109. P. 1-17.
8. Jasper, J. Emotions and Social Movements: Twenty Years of Theory and Research. *Review of Sociology*. 2011. № 37. P. 285-303.
9. Jost, J., Barberá, P., Bonneau, R., Langer, M., Metzger, M., Nagler, J., Tucker, J. How Social Media Facilitates Political Protest: Information, Motivation, and Social Networks. *Political Psychology*. 2018. № 39. P. 85-118.
10. Miller, P. The Emotional Citizen: Emotion as a Function of Political Sophistication. *Political Psychology*. 2011. № 32. P. 575-600. DOI:10.1111/J.1467-9221.2011.00824.X
11. Nussbaum, M. *Political Emotions Why Love Matters for Justice*. Cambridge: Belknap Press, 2015.
12. Ott, B. L. The age of Twitter: Donald J. Trump and the politics of debasement. *Critical Studies in Media Communication*. 2017. Vol. 34. No. 1. P. 59-68. DOI:10.1080/15295036.2016.1266686
13. Pagano, S., Huo, Y. The Role of Moral Emotions in Predicting Support for Political Actions in Post-War Iraq. *Political Psychology*. 2007. № 28. P. 227-255. DOI:10.1111/J.1467-9221.2007.00563.X
14. Parsons, B. Social Networks and the Affective Impact of Political Disagreement. *Political Behavior*. 2010. № 32. P. 181-204. DOI:10.1007/S11109-009-9100-6
15. Staiger, J., Cvetkovich, A., Reynolds, A. *Political Emotions (New Agendas in Communication Series)*. Austin: Routledge, 2010.
16. Stieglitz, S., Dang-Xuan, L. Emotions and Information Diffusion in Social Media – Sentiment of Microblogs and Sharing Behavior. *Journal of Management Information Systems*. 2013. № 29. P. 217 – 248.
17. Valentino, N., Brader, T., Groenendyk, E., Gregorowicz, K., Hutchings, V. Election Night's Alright for Fighting: The Role of Emotions in Political Participation. *The Journal of Politics*. 2011. № 73. P. 156-170.
18. Valentino, N., Hutchings, V., Banks, A., Davis, A. Is a Worried Citizen a Good Citizen? Emotions, Political Information Seeking, and Learning via the Internet. *Political Psychology*. 2008. № 29. P. 247-273.
19. Volkova, S., & Bachrach, Y. On Predicting Sociodemographic Traits and Emotions from Communications in Social Networks and Their Implications to Online Self-Disclosure. *Cyberpsychology, behavior and social networking*. 2015. 18(12). P. 726-736. DOI:10.1089/cyber.2014.0609
20. Wahl-Jorgensen, K. *Emotions, Media and Politics*. Cambridge: Polity Press, 2019.

Steblyna N. O. Ukrainian Digital Political Discourse Emotionality Analysis During the Full-Scale Russian Invasion (On the Basis of the Most Popular Telegram Channels)

The analysis of emotional reactions of the most popular Telegram channels from the category (News and Media) is conducted in the paper. Period: two months since the full-scale Russian invasion were taken into account. The paper's aim is to define and to interpret the Ukrainian Telegram-channels' leading emotions and to observe the most popular reactions' dynamics. A computer program (Python language) was designed for this objective. The program collected all the text items from the Telegram-channels, looked for the emoji and calculated its' number. It was defined, that for the observation period mostly positive emotions prevailed: pride, delight, gratitude. Telegram-channels, which aren't owned by the traditional mass media additionally used humor, sarcastic laughter at the enemy, irony. The emotionality dynamics analysis of 'Ukraina Sejchas' Telegram channel shown, that at the beginning the first phase of the war the reactions usage was more restrained. Afterwards, at the end of the first phase the number increased and decreased before the battle for Donbas. The periodization of the emotional reactions was created. Two weeks after the full-scaled Russian invasion gratitude and delight towards the defenders were the most popular. Afterwards the period of laughter, irony, sarcasm over the enemy was observed. In April, in anticipation of the battle for Donbas again gratitude and delight prevailed. And since 15th of April proud and strength dominated.

The reactions usage analysis of the most popular Ukrainian Telegram-channels shown, that in Ukrainian digital political discourse the positive reactions prevailed mostly. Negative reactions were observed not so often. There were anger or irritation. Horror, fear, and sadness were mentioned rarely despite the style of Russian behavior on the battlefields, when attacks on civilians are held, terror and intimidation are used as instruments of the war. Thus, on the emotional level Ukrainian society resisted the invasion, demonstrated confidence and strength.

Keywords: *emotionality, Telegram, political discourse, war, Ukraine, Russia.*

DOI 10.31558/2519-2949.2022.2.8

УДК 327.88(477:470)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0683-2855>

Тишкун Ю. Я., Національний університет «Львівська політехніка»

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3777-0362>

Троцько Д. А., Національний університет «Львівська політехніка»

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА В ПРИЗМІ СУЧАСНИХ КРИТИЧНИХ ТЕОРІЙ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Розглянуто сучасну російсько-українську війну з т. з. постулатів різновидів сучасної (критичної, неklasичної) теорії міжнародних відносин: конструктивізму, фемінізму, постколоніалізму, неограмміанства. Підкреслюється, що зазначений конфлікт розглядають представники всіх згаданих концепцій міжнародних відносин. Серед них найуспішніше і найширше розглядають цей конфлікт саме представники конструктивізму, тоді як представники інших напрямів критичної теорії розглядають зазначену війну менш активно, зокрема, порівняно з його аналізом представниками класичних концепцій міжнародних відносин. При цьому старше покоління науковців-конструктивістів переважно розглядає цей конфлікт як проксі війну Росії і Заходу. Натомість цей конфлікт саме як російсько-українську війну розглядає наймолодше покоління конструктивістів, які лише входять в науку (Д. Есмаї, М. Россі). Неомарксизм, зокрема, неограмміанство, фемінізм і постколоніалізм в цих умовах виконують виключно допоміжну роль при аналізі зазначеного конфлікту, інтерпретуючи окремі його аспекти. Зокрема, фемінізм звертає увагу на головних жертв цієї війни (жінок і переміщених осіб). Неомарксизм розглядає значення цього конфлікту для стосунків Росії, як напівпериферійної держави і держав Заходу, як колективного глобального гегемона. Своєю чергою, постколоніалізм підкреслює, що передісторія і сучасний контекст російсько-української війни, в значній мірі, зумовлені ігнорованим на Заході постімперським характером стосунків Росії та України і відповідним світовідчуттям її еліти щодо України і українців. Втім, не можна виключати імовірності того, що оновлення описового і пояснювального інструментарію зазначених трьох неklasичних наукових концепцій дозволить їм більш плідно аналізувати сучасний російсько-український конфлікт, його передумови і причини і, за рахунок цього краще прогнозувати його динаміку і наслідки.

Ключові слова: критичні теорії, конструктивізм, фемінізм, постколоніальні студії, російсько-український конфлікт.

Актуальність дослідження проблеми. Загальноприйнято, що виживання сучасної української держави залежить від розвитку і завершення російсько-українського конфлікту, який триває з 2014 р. Однак, враховуючи значний диспаритет в показниках жорсткої сили (могутності) між Росією і Україною на користь першої, однозначно прогнозувати позитивний результат цього конфлікту на користь останньої складно. В цих умовах велику роль для забезпечення перемоги офіційного Києва в цій донедавна неklasичній («гібридній», «проксі»), а з 24 лютого 2022 р. – повномасштабній війні грає правильна оцінка причин і контексту її виникнення, учасників та способів завершення.

Саме такий аналіз двостороннього конфлікту можна зробити використовуючи напрацювання теорії міжнародних відносин, як класичної, так і сучасної. При цьому доробок (нео)реалістичної [12, pp. 8-9] та (нео)ліберальної [15, p. 2] теорій міжнародних відносин при описі і поясненні цієї війни затребуваний як експліцитно, так і імпліцитно. Натомість, концептуальний доробок сучасних, зокрема критичних, теорій міжнародних відносин при поясненні цього конфлікту Москви і Києва досі недостатньо затребуваний. Це зумовлює необхідність використання згаданих вище концепцій для покращення опису і аналізу цієї війни, що матиме наступні результати. По-перше, це сприятиме точнішому аналізу російсько-українського конфлікту, і отже, кращому прогнозу його наслідків, що має прикладне значення для сучасної України. По-друге, це розвиватиме теорію міжнародних відносин загалом, оскільки класичні її концепції самостійно нездатні вичерпно пояснити окремі явища і процеси в постбіполярній міжнародній системі. Натомість, аналіз сучасної російсько-

української війни як окремого випадку конфлікту у сучасній системі держав, має певне теоретичне значення, оскільки сприятиме верифікації гносеологічного і епістеміологічного потенціалу неklasичних концепцій міжнародних відносин.

Також актуальності подібному аналізу надає як відсутність значного академічного (теоретичного) інтересу до цих сучасних міжнародних концепцій серед вітчизняних науковців, так і малопоширеність досліджень, пов'язаних з Україною міжнародних феноменів, зокрема російсько-української війни, крізь призму згаданих теорій, що, своєю чергою, не дозволяє визначити міри епістеміологічної, гносеологічної і прогностичної ефективності цих концепцій при описі, аналізі та прогнозі важливих для України подій.

Метою роботи є дослідження сучасної російсько-української війни крізь призму критичних теорій міжнародних відносин.

Огляд літератури. Слід враховувати те, що сучасні критичні теорії (конструктивізм, фемінізм, постколоніалізм та неомарксизм) широко представлені у філософії та різних соціогуманітарних науках, зокрема історії, політології, психології, праві, антропології тощо. Зокрема, в Україні науковці досліджують концепції конструктивізму, фемінізму, постколоніалізму та неомарксизму (у широкому їх розумінні). Однак, слід підкреслити те, що ці концепції у вузькому розумінні, саме як сучасні, неklasичні теорії міжнародних відносин порівняно мало представлені в українській школі міжнародних відносин. Так, серед українських науковців дослідників конструктивізму варто відзначити праці П. Кузика [4], К. Шинкарука [8]. Ці вітчизняні науковці у своїх працях зосередились на пошуку відповідей на питання виникнення та сутності конструктивістської теорії.

Концепція неограмшіанства в українській академічній думці представлена лише в роботах О. Кукарцева [5], О. Копилова [3] та частково Н. Романюк та М. Пурій [7]. Аналогічно, українською академічною спільнотою фемінізм в теорії міжнародних відносин досліджений гірше, ніж неограмшіанство. Так, І. Климчук [1, 2] є одною з небагатьох вітчизняних дослідниць фемінізму як складової теоретизації глобальної політики.

Загалом, можна припустити, що праці вітчизняних дослідників сучасних теорій міжнародних відносин мають дещо констатуючий характер, більше концентруються на висвітленні відповідних ідей зарубіжних колег, аніж на розробці власних концепцій. Відтак, через це зарубіжні, особливо, західні дослідники міжнародних відносинах перебувають на крок попереду вітчизняних авторів цієї тематики, особливо, коли йдеться про розвиток та доопрацювання ідей конструктивістської концепції – провідної серед сучасних неklasичних теорій міжнародних відносин.

Відтак, можемо констатувати, що через переважно узагальнюючий характер праць вітчизняних дослідників сучасних теорій міжнародних відносин їх адаптація до умов пострадянського простору для аналізу міждержавних і транснаціональних взаємодій на цьому просторі, починаючи з 1991 р. обмежена. Як наслідок, пояснення війни Росії з Україною, вітчизняними дослідниками на основі ідей і методології конструктивізму, неограмшіанства, постколоніалізму та фемінізму залишається перспективним завданням. В цих умовах аналіз витоків, етапів розвитку і перспектив згаданого міждержавного конфлікту краще робити на основі аналізу праць зарубіжних, переважно західних, представників сучасного, неklasичного напрямку міжнародних відносин.

Також, в академічній літературі можна знайти інтерпретації цих подій з т. з. всіх зазначених вище критичних концепцій. Так, у конструктивістському ключі російсько-український конфлікт трактують А. Сігурдсон [16], Д. Есматі [10], І. Онаті [13], М. Россі [15], Ю. Опока [14], у постколоніальному – Б. Данен [9], М. Меєрчук та О. Плахотнік [11], у феміністичному – М. Меєрчук та О. Плахотнік [11], у неограмшіанському – М. Мерлінген [12].

При цьому з т. з. конструктивізму російсько-українську війну проаналізовано на кількох рівнях: відмінності між реалізмом та конструктивізмом в баченні мотиву Росії почати цю війну – максимізації вигод від територіальних здобутків в Україні (перший) чи мінімізації втрат від зміни проросійської еліти на прозахідну в Києві (другий) [9]; відмінності між війнами Росії з Грузією у 2008 р. і з Україною з 2014 р. за їх значущістю для Росії і Заходу (меншої у випадку першої війни, і більшої – в другій) [9, р. 10-12; 15, р. 4]; статусу учасників конфлікту – України, Росії та держав Заходу, як міжнародних суб'єктів з т. з. конструктивістського поняття «інтерсуб'єктивності»; мотивації почати конфлікт з боку російської еліти загалом і конкретно В. Путіна, як особи, котра приймає найважливіші зовнішньополітичні рішення в Росії [16, р. 127; 13, р. 50-51]. Подібно, на кількох рівнях аналізує російсько-українську війну постколоніалізм. По-перше він підтверджує, що постколоніальну матрицю, розроблену для аналізу стосунків Заходу і Незаходу, можна застосувати до відносин Росії та України, і ширше – пострадянських країн. На основі чого російську

агресію щодо України можна трактувати як форму колоніальної війни першої щодо другої, зрештою, як і інші пострадянські конфлікти, до яких залучена Росія з 1991 р. По-друге, він (постколониалізм) висвітлює мотиви, які піштовхнули Москву до агресії проти Києва і які, водночас, вона декларує як обґрунтування цієї (нео)колоніальної війни (русифікація, «цивілізація», «демократизація», «лібералізація», «стабілізація» України і інших республік колишнього СРСР) [9, р. 4, 6-7, 9-10, 12, 21]. Натомість претензії неограмшанства на багатовимірну і багатоаспектну інтерпретацію російсько-українського конфлікту неуспішна, порівняно із конструктивістським його тлумаченням. Оскільки неограмшанці у намаганні теоретично і практично проаналізувати російсько-українську війну звертаються саме до (нео)реалістичних і геополітичних, а не марксистських, описів і пояснень цього конфлікту [Див., напр.: 12, рр. 8-9]. Що, зокрема, можна пояснити тим, що міждержавні конфлікти, які не є похідною класової ворожнечі, важко пояснити з т. з. марксистської теорії міжнародних відносин і її похідних. Щобільше, сама спроба звернення до причин сучасної російсько-української війни з (нео)марксистської, а саме неограмшанської позиції привело її прихильника до геополітичної і гео економічної оцінки обумовленості цього конфлікту виключно змаганням російського і західного імперіалізмів на території України, яка втілює імпліцитну прихильну до Росії оцінку цієї війни з огляду на антизахідний, антигегемоністський характер діяльності останньої («опір Росії» «Західній імперіалістичній системі») в глобальному масштабі. Така оцінка російсько-української війни імпліцитно колониалістська, оскільки вона ігнорує суб'єктність України (чи в термінології автора, її «агентність»), в рамках різних форм «обмеженої» «міжімперіалістичної боротьби (конкуренції) за Україну» «сучасного [атлантичного, західного, ліберально-демократичного, «локіанського»] імперіалізму» (США і ЄС) та «старосвітського (авторитарного, гобсіанського)» (РФ), з огляду на відсутність в Україні самостійного національного буржуазного, капіталістичного проекту, творці якого в грамшанській логіці не можуть бути самостійними і повинні вибрати між своєю підлеглистю якомусь із існуючих імперських проектів [12, р. 1-2, 6-7, 9-10, 17].

Отже, огляд літератури засвідчує, що серед сучасних критичних концепцій міжнародних відносин, які застосовується при аналізі і поясненні російсько-української війни, найпопулярніший конструктивізм. Натомість, найменше для аналізу цієї війни використовувалась неограмшанство. Тоді як фемінізм та постколониалізм з їх увагою до морально-етичної оцінки будь-яких міжнародних подій, акцентують не на самому російсько-українському конфлікті, а на аналізі становища жертв цієї війни (жінок), і, ширше, спільнот, думка яких під час конфлікту традиційно не береться до уваги як маргінальна щодо панівного мілітаристського дискурсу – соціальних груп не-репрезентованих перед національною владою і міжнародною спільнотою.

Виклад основного матеріалу. На межі 1980-1990 рр. дослідники-політологи (як теоретики, так і практики) розробили нові (постмодерні, неklasичні) концепції міжнародних відносин, серед яких виділяють: конструктивізм, постколониалізм, фемінізм та неомарксизм (а саме – неограмшанство). Значення цих концепцій для теорії міжнародних відносин зумовлене тим, що вони збагатили існуючі інтерпретації глобальних політичних інтеракцій, розроблені в рамках «класичних» теорій міжнародних відносин, а також тим, що вони підвищили точність прогнозування міжнародних подій за рахунок їх глибшого, багатовимірного і багатоаспектного аналізу.

У рамках цих концепцій розглядаються і передумови та міжнародний контекст початку російсько-української війни, її учасники, мотивації агресора та можливі способи закінчення. Так, прихильники всіх згаданих концепцій явно чи неявно визнають, що передумовою початку війни – введення службовців російських військ і спеціальних служб в Крим і на Донбас [12, р. 3, 6, 8] став провал, за підсумками Євромайдану 2013-2014 рр. спроб контролювати офіційний Київ засобами м'якої сили, які були в розпорядженні офіційної Москви, і, відповідно, необхідність застосувати жорстку силу у спробі зберегти вплив РФ в Україні. Втім, розуміння стимулу Росії до початку війни в Україні – провалу її неоколоніальних планів, не тотожне розумінню її мотивації до здійснення самого акту агресії і контексту, в якому війна почалась (зовнішнього і внутрішнього) щодо обох країн. Так, усвідомлення втрати можливості опосередкованого контролю Росії над Україною в умовах втрати влади над країною в цілому через втрату влади проросійською владою Партії Регіонів і персонально В. Януковичем на користь «безумовно прозахідної», проєвропейської та «пронатівської» еліти штовхало офіційну Москву до вторгнення на українську територію з метою «мінімізації втрат» її впливу в нашій країні «через найдавнішу форму імперіалістичної зовнішньої політики: територіальну експансію» [12, р. 1, 3, 5, 10-11, 13-14]. – На думку Д. Есмаї для РФ було раціональним, втративши Україну цілком, «максимізувати» свій вплив над тією її частиною, яку вона

реально могла завоювати (Кримом, Севастополем, частиною Донеччини і Луганщини). Щобільше, окрім максимізації міри контролю власної держави над частиною сусідньої держави керівництво Росії розраховувало заблокувати потенційний вступ України в НАТО та ЄС в майбутньому [10], з огляду на те, що для європейських держав, які не контролюють свою територію та мають територіальні диспути із сусідами вступ до цих двох міжнародних урядових організацій істотно ускладнений.

Тоді як контекст початку російсько-української війни формувало поєднання внутрішньо-українських, внутрішньо-російських і міжнародних умов. До перших відноситься слабкість української держави і розкол її суспільства в період між закінченням Євромайдану і початком російсько-української війни весною 2014 р., відзначені М. Меєрчук [11, р. 1] та Д. Есмаї. Саме цей період політичної нестабільності в Україні на межі 2013-2014 рр., в момент зміни її правлячої еліти, став передумовою успіху першого російського вторгнення на Півдні та Сході країни [10; 13, р. 33, 51]. Внутрішньо-російський контекст підготовки агресії РФ проти України формували 1) проєкція Росією на Україну і членів ЄС та НАТО власних агресивних, імперіалістських і колоніалістичних моделей поведінки на міжнародній арені (відзначеного Б. Даненом культурного неокolonіалізму та пострадянського імперіалізму [9, р. 2, 4, 9, 10-12, 12-13, 15-18, 27]), втілена в заявах РФ для власної та міжнародної медіа-аудиторії про те, що Україна хотіла б приєднатися до НАТО в рамках «атлантичного» порядку денного ЄС і НАТО», після чого РФ «ніколи не буде в безпеці» [15, р. 4-6, 9; 16, р. 125-126; 13, р. 44, 47-49, 51; 12, р. 6, 8-9]; 2) прагнення Росії продемонструвати своє право захищати на пострадянському просторі свої цивілізаційну місію і сфери впливу, «співвітчизників», їх культуру, цінності та мову [9, р. 16, 18-19, 24, 28].

Своєю чергою зовнішній (структурний) контекст підготовки російської агресії щодо України, згідно із Д. Есмаї, формувала можливість зловживання великих держав міжнародним правом взагалі і щодо менших держав зокрема, зумовлена слабкістю норм міжнародного публічного права, як і міжнародних інститутів, створених для підтримки цих норм [10; 13, р. 33, 51]. Практично ця слабкість втілилась в тому, що вторгнення Росії в Україну засвідчили відсутність будь-яких дієвих правил та(або) норм, які б змусили першу, поводитись «звично [у морально і юридично прийнятний спосіб]» щодо менших держав, конкретно щодо другої [10; 13, р. 39, 52-53].

Тоді як вторгнення Росії в Україну в 2014 р. поставило питання про сторони, суб'єктів цього конфлікту. Хоча формальний факт вторгнення російської армії на українську територію говорить про російсько-український конфлікт, представники сучасних критичних теорій міжнародних відносин дають на це питання неоднозначні відповіді, як експліцитні, так і імпліцитні. Зокрема, неограмшіанець М. Мерлінген заперечує факт російсько-української війни, як і суб'єктності в ній України, вважаючи що на її території («війна в Україні») воюють Росія і держави Заходу («війна ... за Україну», «війна [Москви] із Заходом за те, хто стане міжнародним партнером України»), на протигагу війни «Росії... з Грузією» у 2008 р. [12, р. 10, 14]. Таке твердження впливає з того, що згаданий дослідник не визнає суб'єктності України і українців – і зовнішньої, і внутрішньої. Зовнішньої їх суб'єктності він не визнає, оскільки сам вдається до інструментарію і термінології геополітики і реалістичної теорії міжнародних відносин, які визнають статус міжнародних акторів лише за великими і супердержавами. Тоді як внутрішньополітичну суб'єктність українців він відмовляється розглядати, заявляючи, що не буде аналізувати, чи був насправді Євромайдан «народною революцією» чи «державним переворотом» [12, р. 1, 3, 5, 10-11, 13], оскільки ствердження першого зумовлює визнання суб'єктності українського народу як всередині держави, так і на міжнародній арені, отже і як учасника війни. На відміну від неомарксизму, який заперечує суб'єктність України і, через це, характер російської агресії в Україні саме як російсько-української війни, постколоніалізм відштовхується від антитези: пропагуючи образ «старшого брата» України Росія має за мету інтерналізувати образ росіян як «вищої» і українців як «нижчої» спільноти як серед українського населення, так і серед російського, таким чином легітимізуючи російське домінування не лише в Україні, але на регіональному рівні. Водночас такими культурними і дискурсивними практиками Росія намагається довести, що не веде війни з Україною і українцями, які за визначенням не можуть бути стороною цієї війни, оскільки є «нижчими» від росіян за статусом, не можуть бути рівними їм. Тоді як останні можуть мати ворогами тільки рівних собі, таких як держави Заходу. Втім, таке твердження Росії є виключно (пост)колоніальною практикою, яка приховує реальність російсько-української війни від самих росіян і решти світу, однак не міняє того факту, що це саме російсько-українська війна. – Для одної сторони – (нео)колоніальна, а для іншої – антиколоніальна. Подібно, для фемінізму питання сторін російсько-українського конфлікту не стоїть, хоча відповідь на нього дана імпліцитно. Так, М. Меєрчук зазначивши формування нових дискурсів і значень в Україні

з 2013 р., зокрема «національного фемінізму» [11, р. 3], замість панівного раніше проросійського посткомуністичного дискурсу непрямо визнала існування нового політичного суб'єкта – нації і прояву її суб'єктності – націоналізму. Тоді як конструктивізм дає неоднозначну відповідь на питання про сторони конфлікту, розв'язаного Росією в 2014 р. – Ними можуть бути як Україна і Росія, так і Захід. Адже ключовою для визначення учасників війни для конструктивістів є Україна – її ідентичність, яка з 1991 р. формується як ідентичність суверенної і незалежної держави [13, р. 33]. Отже, її зміни в ході конфлікту і її вплив на (транс)формування ідентичності Заходу і Росії водночас [15, р. 10] під впливом російсько-українського конфлікту будуть визначати, чи вважають росіяни українців стороною конфлікту як «ворога», і, водночас, чи вважає себе учасником цього конфлікту Захід загалом або окремі його держави.

Водночас, дослідники враховують той факт, що російсько-українська війна, яка розпочалась у 2014 р. не перша відкрита неоколоніальна війна Росії на пострадянському просторі. Їй передувала короткочасна російсько-грузинська війна 2008 р. Тому порівняння принаймні окремих аспектів російсько-грузинської та російсько-української воєн може дати певні дані про специфіку останньої. Так, Росія ініціювала обидві війни, щоб попередити розширення НАТО і ЄС на Схід Європи, в її сферу інтересів – на Грузію і Україну. Також, ці дві війни опосередковано дозволяли Америці і Росії ослабити одна одну. Втім, більша тривалість російсько-української війни загалом, зокрема її активної фази, порівняно із російсько-грузинською війною 2008 р., за Д. Есматі, визначається тим, що перший конфлікт більш значущий і для Росії, і для Заходу, аніж другий, бо в ньому йдеться також про чинник, якого не було в російсько-грузинських стосунках – прагнення створити з України буферну зону між Заходом і Росією, життєво-важливу для останньої. Тому не зважаючи на істотну залежність Заходу від енергоносіїв РФ, а також наявність в країнах Заходу впливових груп інтересу, орієнтованих на співпрацю з Росією, перший (члени ЄС і НАТО) не реагував серйозно на агресію Росії щодо Грузії, але запровадив певні економічні санкції проти Москви після вторгнення РФ в Україну [10; 15, р. 4-7, 9]. Ці санкції Росія не може ігнорувати, і водночас, не може на них повноцінно відповісти через високий ступінь залежності своєї економіки від Заходу, і, навпаки, низьку міру його залежності від РФ [12, р. 14].

Втім, гіпотез щодо можливої тривалості російсько-української війни представники зазначених концепцій не висували, що може говорити як про їх індивідуальні стереотипи, так і про певні прогностичні хиби зазначених концепцій. Натомість певні припущення щодо способу завершення російсько-української війни, у представників критичних концепцій міжнародних відносин присутні. Щобільше, з огляду на обставини початку і спосіб розгортання повномасштабної війни двох держав 24 лютого 2022 р. ці оцінки набувають певного практичного значення, тим більше, що вони були висловлені задовго до її початку – на стадії конфлікту низької інтенсивності у 2014-2015 рр., коли протистояння Росії і України тільки розпочалось. Так, у світлі 1) заяв керівництва РФ про те, що «спецоперація» проти України має на меті її «денацифікацію» і «демлітаризацію» [6] і 2) формування коаліції держав, які допомагають Україні вистояти у протистоянні з Росією, згадується гіпотеза конструктивістів про те, що цей міжнародний конфлікт може завершитись через зміни ідентичностей учасників конфлікту і їх союзників через зміну влади в одній з сторін війни (наприклад, через прихід до влади в Україні радикально проросійської, або в Росії – радикально прозахідної еліти), та/або через радикальні зміни глобальної політичної кон'юнктури на користь України чи Росії [15, р. 8, 10], які змусять одну із сторін піти на істотні поступки. Також, в контексті рішень Європейського Парламенту і Європейської комісії щодо можливого членства України в Євросоюзі [17] актуалізується інший прогноз конструктивістів щодо того, що саме членство України в ЄС є способом вирішення російсько-українського конфлікту [орока 14, р. 73, 96]. Тоді як інші критичні теорії міжнародних відносин такого прогнозу не дають.

Висновки. Отже, розглянувши спроби окремих прихильників критичних теорій міжнародних відносин (конструктивізму, фемінізму, неограмшанства, постколоніалізму) аналізувати сучасну українсько-російську війну можемо констатувати наступне. Зазначені автори схильні вважати причиною агресії Росії провал її спроб контролювати Україну несилловими засобами, які стали неефективними на початку 2014 р. Тоді втративши контроль над нашою державою як сферою впливу і буфером, який відділяє РФ від держав-членів ЄС і НАТО Росія мала відреагувати на цю втрату, щоб зберегти свої імперські, неоколоніальні позиції, що втілилось у вторгненні в Україну під формальними гаслами «захисту співвітчизників». Цьому вторгненню сприяла слабкість реакції міжнародних організацій на порушення міжнародного права Росією. Втім, більше значення України і для держав Заходу, і для Росії, порівняно із тією ж таки Грузією, зумовило активнішу реакцію Заходу

на вторгнення в Україну Росії, у вигляді санкцій, на яку остання не може адекватно зреагувати через її асиметричну залежність від Заходу.

Однак, якщо ініціатор цієї війни – агресор в особі Росії очевидний, то визначення інших учасників цього конфлікту неоднозначне. Так, Україну як жертву агресії і сторону конфлікту визначають постколоніалізм і фемінізм, тоді як конструктивізм вважає стороною війни також Захід, оскільки його ідентичність, як і російська визнається українською ідентичністю і її взаємодією із російською та західною ідентичностями в ході конфлікту. Натомість, неограмшианство не визнає Україну стороною війни з Росією, відмовляючи першій у суб'єктності і вважає опонентом Росії колективний Захід в особі членів ЄС і НАТО. При цьому прогнозів тривалості російсько-української війни жодна з критичних теорій не дає, відзначаючи виключно те, що вона має бути тривалішою та інтенсивнішою за інші пострадянські конфлікти з огляду на її значення і для Росії, і для Заходу.

Тоді як сценарії завершення російсько-української війни серед згаданих теорій пропонує виключно конструктивізм, який припускає як можливість перемоги однієї із сторін конфлікту, і отже зміни нею ідентичності сторони, яка програла (чи то України, чи то РФ), так і вступу України в ЄС, яка остаточно виведе першу поза межі впливу Росії. Втім, констатує головну роль серед критичних теорій міжнародних відносин конструктивізму, як найпридатнішого для пояснення російсько-української війни, слід пам'ятати те, що їх пізнавальна здатність лише доповнює одну-одну і ширше – класичні теорії міжнародних відносин для отримання адекватного пізнавального результату.

Бібліографічний список:

1. Климчук І. І. Історія формування феміністського напрямку в теорії міжнародних відносин *Грані*. Дніпро, 2013. № 11 (103). С. 124-130.
2. Климчук І. І. Особливості феміністичних підходів у сучасній політичній науці / *Вісник Львівського університету ім. І. Франка. Сер.: Міжнародні відносини*. 2007. Вип. 23. С. 48-55.
3. Копилов В. О. Антоніо Грамші: неомарксистська експлікація діалектики влади і знання. *Гуманітарний часопис*. Харків, 2005. № 4. С. 10-17. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gumc_2005_4_4 (дата звернення 10.01.2022)
4. Кузик П. Конструктивістська концепція А. Вендта: від критики «міжнародної анархії» до ідеї невідворотності світової держави *Вісник Львівського університету ім. І. Франка. Міжнародні відносини*. Львів, 2013. Вип. 32. URL: http://intrel.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/10/VLNU_Mv_2013_32_15.pdf (дата звернення 10.01.2022)
5. Кукарцев О. Грамшіанський поворот у теорії міжнародних відносин *Гуманітарні візії*. Львів, 2019. Вип. 2. С. 33-37.
6. Путін заявив про проведення спеціальної військової операції у зв'язку із ситуацією на Донбасі *Інформагентство «Інтерфакс-Україна»: Події*. 24.02.2022 05:45 URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/general/801079.html> (дата звернення 01.05.2022).
7. Романюк Н. А. Еволюція підходів до розуміння гегемонії в теорії міжнародних відносин / Н. А. Романюк, М. Р. Пурій *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. Київ, 2016. № 129. С. 34-47.
8. Шинкарук К. Конструктивістська парадигма в дослідженнях міжнародних відносин: сутність і перспективи розвитку *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. Київ, 2009. № 3. С. 173-178.
9. Danen B. Russia and Ukraine: A post-colonial perspective on the Ukraine-Russia conflict *Leiden University*, 2016. № 8. 36 p. URL: <https://studenttheses.universiteitleiden.nl/access/item%3A2608459/download> (дата звернення 10.01.2022)
10. Esmati D. Putin's Latest Oblast: A Constructivist Perspective *Journal of political inquiry*. 2015. 31.03. URL: <http://jpinyu.com/2015/03/31/putins-latest-oblast-a-constructivist-perspective/> (дата звернення 10.01.2022).
11. Mayerchuk M. Ukrainian Feminism At The Crossroad Of National, Postcolonial, And (Post)Soviet: Theorizing The Maidan Events 2013-2014 / М. Mayerchuk, О. Plakhotnik. 2015. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/15481/Mayerchuk_Ukrainian_Feminism_at_the_Crossroad_of_National_Postcolonial.pdf (дата звернення 10.01.2022)
12. Merlingen M. A Neo-Gramscian Perspective on War in and Over Ukraine. 2016. URL: https://www.academia.edu/9677722/A_Neo_Gramscian_Perspective_on_War_in_and_Over_Ukraine (дата звернення 10.01.2022)
13. Onati I. A. Why did the conflict in Ukraine start? A realist and social-constructivist approach 2016. URL: https://projekter.aau.dk/projekter/files/239568100/Why_did_the_conflict_in_Ukraine_start_A_realist_and_social_constructivist_approach_Author_Ioan_Alexandru_Onati_Supervisor_Wolfgang_Zank.pdf (дата звернення 10.01.2022)
14. Opoka I. International Approaches to the Crisis in Ukraine *Polish Journal of Political Science*. Warsaw, 2016. Vol. 2, Issue 2. P. 73-102.

15. Rossi M. Constructivism and Social Influence in the Ukrainian Crisis 2014.
URL: https://www.academia.edu/19623362/Constructivism_and_Social_Influence_in_the_Ukrainian_Crisis
(дата звернення 10.01.2022)
16. Sigurðsson Á. Lost in Annexation? The Causes of Russia's Foreign Policy Choices in Crimea Anno 2014 / Árnir Þór Sigurðsson: Lokaverkefni til MA-gráðu í alþjóðasamskiptum. – Reykjavík, Ísland: Félagsvísindasvið Háskóla Íslands, 2015. 163 p.
17. Sydorenko Sergiy Ukraine's Road to Candidacy: Details of the Commission Plan to Move Ukraine Closer to the EU, *European Pravda*. Kyiv, Saturday, 19 March 2022.
URL: <https://www.euointegration.com.ua/eng/articles/2022/03/19/7136258/> (дата звернення 01.05.2022)

References:

1. Kly`mchuk I. I. Istorija formuvannya feminist`kogo napryamu v teorii mizhnarodny`x vidnosy`n Grani. Dnipro, 2013. № 11 (103). S. 124-130.
2. Kly`mchuk I. I. Osobly`vosti feministy`chny`x pidxodiv u suchasnij polity`chnij nauci / Visny`k L`vivs`kogo universy`tetu im. I. Franka. Mizhnarodni vidnosy`ny`. L`viv, 2007. Vy`p. 23. S. 48-55.
3. Kopy`lov V. O. Antonio Gramsci: neomarksy`sts`ka eksplikaciya dialekty`ky` vlady` i znannya *Gumanitarny`j chasopy`s*. Xarkiv, 2005. № 4. S. 10-17. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gumc_2005_4_4
(Access date 10.01.2022 r.)
4. Kuzy`k P. Konstrukty`vists`ka koncepciya A. Vendta: vid kry`ty`ky` «mizhnarodnoyi anarxiyi» do ideyi nevidvorotnosti svitovoyi derzhavy` *Visny`k L`vivs`kogo universy`tetu im. I. Franka. Mizhnarodni vidnosy`ny`. L`viv*, 2013. Vy`p. 32. URL: http://intrel.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/10/VLNU_Mv_2013_32_15.pdf
(Access date 10.01.2022 r.)
5. Kukartsev O. Gramshianskyi povorot u teorii mizhnarodnykh vidnosyn *Humanitarni vizii*. Lviv, 2019. Vyp. 2. S. 33-37.
6. Putin zaiavyyv pro provedennia spetsialnoi viiskovoi operatsii u zviazku iz sytuatsiieiu na Donbasi *Informahentstvo «Interfaks-Ukraina»: Podii*. 24.02.2022 05:45
URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/general/801079.html> (Access date 01.05.2022 r.)
7. Romanyuk N. A. Evolyuciya pidxodiv do rozuminnya gegemoniyi v teorii mizhnarodny`x vidnosy`n / N. A. Romanyuk, M. R. Purij *Aktual`ni problemy` mizhnarodny`x vidnosy`n*. Ky`yiv, 2016. № 129. S. 34-47.
8. Shy`nkaruk K. Konstrukty`vists`ka parady`gma v doslidzhennyax mizhnarodny`x vidnosy`n: sutnist` i perspekty`y` rozvy`tku *Visny`k NTUU «KPI». Politologiya. Sociologiya. Pravo*. Ky`yiv, 2009. № 3. S. 173-178.
9. Danen B. Russia and Ukraine: A post-colonial perspective on the Ukraine-Russia conflict *Leiden University*, 2016. № 8. 36 p. URL: <https://studenttheses.universiteitleiden.nl/access/item%3A2608459/download>
(Access date 10.01.2022)
10. Esmati D. Putin's Latest Oblast: A Constructivist Perspective *Journal of political inquiry*. 2015.31.03.
URL: <http://jpinyu.com/2015/03/31/putins-latest-oblast-a-constructivist-perspective/> (Access date 10.01.2022)
11. Mayerchuk M. Ukrainian Feminism At The Crossroad Of National, Postcolonial, And (Post)Soviet: Theorizing The Maidan Events 2013-2014 / M. Mayerchuk, O. Plakhotnik. 2015.
URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/15481/Mayerchuk_Ukrainian_Feminism_at_the_Crossroad_of_National_Postcolonial.pdf (Access date 10.01.2022)
12. Merlingen M. A Neo-Gramscian Perspective on War in and Over Ukraine. 2016.
URL: https://www.academia.edu/9677722/A_Neo_Gramscian_Perspective_on_War_in_and_Over_Ukraine
(Access date 10.01.2022)
13. Onati I. A. Why did the conflict in Ukraine start? A realist and social-constructivist approach 2016.
URL: https://projekter.aau.dk/projekter/files/239568100/Why_did_the_conflict_in_Ukraine_start_A_realist_and_social_constructivist_approach_Author_Ioan_Alexandru_Onati_Supervisor_Wolfgang_Zank.pdf
(Access date 10.01.2022)
14. Opoka I. International Approaches to the Crisis in Ukraine *Polish Journal of Political Science*. Warsaw, 2016. Vol. 2, Issue 2. P. 73-102.
15. Rossi M. Constructivism and Social Influence in the Ukrainian Crisis 2014.
URL: https://www.academia.edu/19623362/Constructivism_and_Social_Influence_in_the_Ukrainian_Crisis
(Access date 10.01.2022)
16. Sigurðsson Á. Lost in Annexation? The Causes of Russia's Foreign Policy Choices in Crimea Anno 2014 / Árnir Þór Sigurðsson: Lokaverkefni til MA-gráðu í alþjóðasamskiptum. – Reykjavík, Ísland: Félagsvísindasvið Háskóla Íslands, 2015. 163 p.
17. Sydorenko Sergiy Ukraine's Road to Candidacy: Details of the Commission Plan to Move Ukraine Closer to the EU, *European Pravda*. Kyiv, Saturday, 19 March 2022.
URL: <https://www.euointegration.com.ua/eng/articles/2022/03/19/7136258/> (Access date 01.05.2022)

Tyshkun Yu. Ya., Trotsko D. A. The Russian-Ukrainian War through the Prism of Contemporary Critical Theories of International Relations

The modern Russian-Ukrainian war is considered through the so-called postulates of varieties of the modern (critical, non-classical) theory of international relations: constructivism, feminism,

postcolonialism, neo-Gramscianism. It is emphasized that this conflict is considered by the representatives of all the above-mentioned concepts of international relations. Among them, this conflict is most successfully and widely covered by representatives of constructivism, while representatives of other areas of critical theory cover this war less actively, in particular, compared to its analysis by representatives of classical concepts of international relations. At the same time, the older generation of constructivist scientists considers the conflict in eastern Ukraine as a proxy war between Russia and the West. Instead, this conflict is viewed as the Russian-Ukrainian war by the youngest generation of constructivists who are just engaged in science (D. Esmati, M. Rossi). Neo-Marxism, in particular, neo-Gramscianism, feminism, and postcolonialism in these conditions play an exclusively supporting role in the analysis of this conflict, interpreting some of its aspects. In particular, feminism draws attention to the main victims of this war (women and displaced persons). Neo-Marxism views the significance of this conflict for relations between Russia as a semi-peripheral state and Western states as a collective global hegemon. In turn, postcolonialism emphasizes that the prehistory and modern context of the Russian-Ukrainian war are largely due to the West's ignored post-imperial nature of Russia-Ukraine relations and the corresponding worldview of its elite toward Ukraine and Ukrainians. However, it cannot be ruled out that updating the descriptive and explanatory tools of these three non-classical scientific concepts will allow them to more effectively analyze the current Russian-Ukrainian conflict, its preconditions, and causes, and thus better predict its dynamics and consequences.

Keywords: *critical theories, constructivism, feminism, postcolonialism, conflict between the Russia and the Ukraine.*

DOI 10.31558/2519-2949.2022.2.9

УДК: 323.2:343.322:355.01.073

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3922-7619>

Чальцева О. М., Донецький національний університет імені Василя Стуса

КАТЕГОРІЯ «КОЛАБОРАЦІОНІЗМ» ЯК БАГАТОКОМПОНЕНТНИЙ НАРАТИВ В УМОВАХ ВІЙНИ

Колабораціонізм як наратив в умовах війни був і залишається багатограним і суперечливим явищем. З одного боку – це провина і зрада, а з іншого боку – це вимушений крок та умова виживання населення на окупованих територіях. В науковій літературі в різні часи на основі історичного досвіду колабораціонізму в державах, які були окуповані, виокремлюють його види і аналізують, через призму політичної доцільності, різноманітні прояви співпраці з окупантами.

Зацікавленість науковців темою колабораціонізму в першу чергу була пов'язана з другою світовою війною, коли він набув масового характеру в окупованих нацистською Німеччиною країнах західної, північної і східної Європи. Після другої світової війни, в європейській і радянській історіографії категорія «колабораціонізм» набула негативного смислу і більшою мірою політичного навантаження та емоційного забарвлення, що відбилось на її змістовному наповненні. Наукові рефлексії навколо терміну «колабораціонізм» були переважно пов'язані з наступними критеріями: прив'язкою до суб'єктності цього феномену: індивідуальний і колективний; характером співпраці; національною, релігійною, ідеологічною приналежністю; економічними, соціально-історичними умовами. Особливою рисою колабораціонізму в кожній державі було також те, що ідеологічна складова була присутня в абсолютно всіх окупованих системах, різниця була лише в характері домінування.

Звільнення окупованих територій поставило наступну проблему, яким чином змістовну характеристику колабораціонізму інсталювати в нормативно-правову систему з відповідним режимом. Європейська і радянська юриспруденція формулювали свої національні системи покарань за колабораційну діяльність, керуючись логікою принципів режимного середовища.

Ключові слова: колабораціонізм, колабораційний уряд, колабораційна діяльність, колаборант, окупаційна влада.

Постановка проблеми. Україна в умовах війни перебуває вже 8 років і проблема колабораціонізму не є новою, проте в період активізації повномасштабної агресії Російської Федерації проти українського народу, ця тема набула нових смислів і нового усвідомлення, як на інституційному рівні, так і рівні суспільства в цілому. Безумовно, все вищезначене впливає на формування змістового наповнення категорії «колабораціонізм» як багатокompонентного наративу в науковому, юридичному, морально-етичному, емоційно-психологічному вимірах.

Мета. Визначити сутнісні характеристики категорії «колабораціонізм» як одного з багатоскладових наративів в умовах війни.

Виклад основного матеріалу. Наукові рефлексії щодо змісту терміну «колабораціонізм» постійно доповнюються новими інтерпретативними поясненнями і характерними ознаками його різновидів. Слід зауважити, що термін «колабораціонізм» виник набагато пізніше ніж сам феномен, який існує стільки скільки існує людство і війни. В перекладі з французької (collaboration – співпраця, співробітництво) він означає добровільну, навмисну співпрацю з окупаційною владою і надання їй всілякої допомоги. Автором цього терміну прийнято вважати маршала Філіпа Петена, який в липні 1940 року національними зборами був проголошений главою французької держави і призвав підтримати нацистську Німеччину. В його інтерпретації «колабораціонізм» не носив негативного змісту, навпаки, він обумовлював необхідність добровільної співпраці держави з окупантами.

Термін collaboration в англійській мові часто вживається в загальному, нейтральному значенні співпраці, для означення ідеологічно мотивованої підтримки окупаційної влади елітами використовують термін "колабораціонізм" (collaborationism). В умовах війни цей термін набуває переважно негативного смислу, відповідно до чого сформувались підходи, які надають свою змістовну характеристику терміну і виокремлюють критерії за якими його доцільно було б аналізувати.

Оскільки колабораціонізм є багатогранним явищем, в науковій літературі на основі історичних фактів з різних держав, виокремлюють його види і аналізують різноманітні прояви співпраці з окупантами. На думку українського дослідника Є. Письменного, для більш точної диференціації колабораціонізму, необхідно враховувати, що за певних соціально-історичних умов колабораціоністська діяльність мала свою специфіку залежно від країни, яка перебувала під окупацією. Із-поміж іншого ця специфіка зумовлювалась тактикою окупанта; тривалістю окупації; станом економічного та політичного розвитку тієї чи іншої країни в довоєнний час (економічні проблеми, політична криза, відсутність демократичних засад організації суспільства тощо); ступенем залученості до співпраці державних і громадських діячів та впливових соціальних груп, її метою, а також сприйняттям цієї співпраці на різних щаблях суспільства [6, с.10].

Зацікавленість науковців темою колабораціонізму була пов'язана з другою світовою війною, коли він набув масового характеру в окупованих нацистською Німеччиною європейських країнах західної і північної Європи переважно у виді воєнної і адміністративної співпраці. Так, окрім вже згаданої Франції («вішистський» уряд) були сформовані пронацистські колабораціоністські уряди: у Норвегії – уряд міністра-президента В.-А.-Л. Квіслінга, у Нідерландах – уряд «лейдера» А. А. Мюссерта, у Сербії – уряд прем'єр-міністра генерала М. Недіча, у Хорватії – режим лідера усташів А. Павелича, у Словаччині – уряд О. Й. Тисо, в Угорщині – уряд Ф. Салаші тощо.

У «вішистському» значенні колабораціонізм поділяли на військовий та адміністративний, які були найбільш розповсюджені в часи другої світової війни в державах, і передбачали на рівні урядів і еліт добровільну співпрацю з окупантами. В цих державах колабораційна діяльність проявлялась в різних сферах: воєнній, адміністративній, економічній, культурній, ідеологічній, що безумовно вплинуло на вироблення правових норм відповідно до рівня злочинів, які відбулись в результаті цієї співпраці.

В часи другої світової війни на співпрацю з нацистами йшли і на окупованих територіях східної Європи, яка мала дещо іншу природу на противагу аналогу цього явища в західній або північній Європі. Як заузначає український вчений В. Дзьобак сприяння окупантам на землях східної Європи, зокрема в Україні або країнах Балтії, переважно характеризувалось своєю антиколоніальною спрямованістю та пов'язувалось із відновленням status quo, що існувало до включення їх до складу Радянського Союзу. У вищезначених регіонах виокремився державний і індивідуалістичний (приватний) колабораціонізм, які мали різну природу. Якщо перший був орієнтований на відновлення державності за допомогою нацистської Німеччини, то другий скоріше носив характер їх ідеологічного неприйняття і негативного ставлення до радянської системи [4]. Слід зауважити, що ті, хто знаходився в окупації не обов'язково підтримували ідеологічно владу загарбників, співпраця могла бути умовою фізичного «виживання».

На думку багатьох науковців, які займались цією проблемою, саме після другої світової війни, категорія «колабораціонізм» набула негативного смислу і більшою мірою політичного навантаження та емоційного забарвлення, що відбилось на її змістовному наповненні. Так, одна з класичних версій цього терміну з вищезначеною тональністю була запропонована в українській історіографії вітчизняним істориком Я. Грицаком, який інтерпретував колабораціонізм як співпрацю населення завойованих держав з окупаційним режимом, а колаборанта як зрадника своєї батьківщини, що співробітничав з окупантами [3].

Український дослідник О. Гончаренко звернув увагу на те, що у радянській історіографії термін колабораціонізму вживався переважно для пояснення питання співпраці з гітлерівцями у військово-політичній сфері в країнах Західної Європи. До 1990-х рр. термін «колабораціонізм» практично не використовувався для означення співпраці з ворогом на радянській території, а застосовувався тільки для характеристики подібних явищ на окупованих територіях Європи. Однак деякі історики зробили спробу відокремити зраду інтересів держави від форм співпраці людей з окупантами, виправданих обставинами, шляхом використання терміну менш вираженого негативним забарвленням. До таких форм співпраці відносили економічну, культурну, ідеологічну тощо. Ю. Радченко та А. Скоробагатов запропонували класифікувати колабораційну діяльність на урядово-державну, соціально-побутову, культурну та військову [1, с.12].

Українські дослідники В. Горобець, Т. Заболотна, Б. Ковальов, В. Кучер, Т. Пентер та ін. в своїх роботах детально проаналізували такі форми колабораціонізму, як економічний і культурний. Економічний колабораціонізм, на думку більшості науковців, передбачає співпрацю в сфері господарської діяльності. Розглядаючи причини співпраці місцевого населення з окупантами у економічній сфері, український дослідник О. Потильчак доводить, що ці дії відбувалися вимушено

через тиск загальної трудової повинності та життєвих обставин. Тому цих людей не можна віднести до колабораціоністів у повному розумінні цього слова. Натомість дослідник запропонував використовувати термін в двох версіях: «вимушений» та «добровільний» колабораціонізм [7]. Схожу диференціацію колабораціонізму представив в своїй роботі Я. Грицак, який виділив наступні його види – вимушений, добровільний та ідеологічний. Останній передбачає індивідуальну, навмисну, мотивовану переконанням або ідеологічною угодою співпрацю з окупаційною владою. Слід зауважити, що ідеологічний колабораціонізм був присутній в кожній окупованій країні, різниця була лише в характері його домінування. Ідентичну класифікацію колабораціонізму на добровільний і примусовий запропонував історик Стенлі Хоффманн (1968р.), яка базується на такому критерії, як характер співпраці з окупантами. На його думку, добровільний колабораціонізм спрямований на підтримання громадського порядку та економічного життя окупованої території (інтереси, що розділяються як окупантами, так і окупованими). Примусовий колабораціонізм не залишав вибору для людей на окупованих територіях, змушуючи співпрацювати задля виживання.

Аналізуючи колабораціонізм, практично всі науковці зупиняються також на такому критерії, як національна приналежність. У результаті, наприклад, на території СРСР в період окупації нацистською Німеччиною, з'явився етнічний колабораціонізм: український, білоруський, російський, кримськотатарський тощо. Вітчизняна дослідниця Т. Бородіна, звернула увагу на те, що в основі цього виду колабораціонізму лежали мотиви, що є загальними для окупованих теренів: ворожість до радянської влади (через репресії, розкуркулення тощо), меркантильні інтереси (заробітна плата, хабарництво, майно вбитих, отримання владних повноважень), співпраця з окупантами як стратегія виживання та ін.

Так, наприклад, аналізуючи український колабораціонізм в часи другої світової війни, більшість дослідників дійшло висновку, що – це була вимушена чи добровільна співпраця населення окупованої України з гітлерівцями в побутовій, економічній, культурній, адміністративній, військовій, військово-політичній та репресивно-каральній сферах. Зупинившись на українському колабораціонізмі з ідеологічних міркувань, Я. Грицак зазначав, що цей вид колабораціонізму не мав в часи другої світової війни домінуючого місця на окупованих територіях. Дослідник погоджується з думкою Джона Армстронга, який дійшов висновку, що український колабораціонізм є найбільш чітко вираженим прикладом переважання етнічних мотивів. Ідеологічна складова колабораціонізму превалювала, на думку історичних дослідників, переважно в еміграційних українських рухах, які ставили за ціль відновлення української державності і боротьбу з будь-яким видом поневолення українців. З цим твердженням можна погодитись, додавши лише те, що відсутність державності була головною мотивацією співпраці українців з Вермахтом.

Звільнення окупованих територій після другої світової війни поставило перед європейськими державами питання щодо покарань тих, хто співпрацював з нацистами і оформлення в юридичному сенсі норм кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність. Практика покарань в Західній Європі була унормована переважно за такими злочинами як, державна зрада/злочини проти порядку несення військової служби і воєнні злочини/злочини проти людяності.

Юридично практика покарань була представлена в Європейській конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, судовій практиці Європейського суду з прав людини; судовій практиці національних конституційних судів, Резолюціях Парламентської Асамблеї Ради Європи, а саме: Резолюції 1096 (1996) про заходи щодо подолання наслідків минулих комуністичних тоталітарних систем, та Резолюції 1481(2006) про необхідність міжнародного засудження злочинів тоталітарних комуністичних режимів.

Щодо воєнних злочинів, то квінтесенцією демонстративного покарання був Нюрнберзький процес. За інші види колабораціонізму практика покарань в Європі не була однаковою в державах і не носила послідовного характеру. Переважно превалювали покарання, наприклад за адміністративні і економічні злочини у вигляді позбавлення громадянських прав, які юридично існували в кримінальних кодексах країн Європи ще до ХХ ст., однак уже на кінець 1940-х вони вважалися неефективними і були скасовані.

Радянська Феміда на відміну від європейської користувалася категоричністю суджень та радикалізмом карально-репресивних заходів. Співпраця з ворогом (як найтяжчий злочин воєнної доби) розглядалася як скоєння за «обтяжливих обставин» і передбачала максимальне покарання. У радянському законодавстві також використовувалися терміни «зрадник», «зрадники Батьківщини», «ставленик», «запроданець», «поплічник», «посіпака» [1,с.16]. Оскільки колабораціонізм на окупованих територіях СРСР носив масовий характер, радянська система не могла дискредитувати

сама себе визнати більшість юдей, які залишались на окупованих територіях зрадниками і всіх позбавити свободи або громадянських прав. Звісно, що велика кількість людей, які працювали на окупованих територіях потрапили в ГУЛАГ, але в силу того, що не вистачало фахівців і кадрів на підприємствах/установах/ в закладах освіти, частина людей залишалась на волі (переважно поселення) або під пильним наглядом спецслужб.

Починаючи з отримання Україною незалежності, дослідники наново звернулись до української історії колабораціонізму, але вже без радянської інтерпретації цього феномену.

В незалежній Україні питання колабораціонізму гостро постало в 2014р., коли був анексований Крим і воєнним шляхом була окупована Російською Федерацією частина Донецької і Луганської областей. Саме тоді в політичний дискурс України повернувся наратив колабораціонізм і розпочався процес юридичного оформлення колабораційної діяльності. Юридично процес оформлення законів відбувався з 2014 року. Тоді у в статті 10 проекту Закону “Про забезпечення прав та свобод та правовий режим на тимчасово окупованій території” було заявлено про співпрацю з державою окупантом, проте слово «колабораціонізм» автори проекту не використовували. У 2019р. Верховна Рада ухвалила в цілому законопроект «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України (щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливості застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки)» (№ 7186). Слід зауважити, що всі спроби унормування закону про колабораційну діяльність були не завершеними, проекти мали розмиті формулювання, не було чіткого розмежування між видами колаборації. Проблемою також було і те, що в політична еліта проросійського спрямування в Україні досить впевнено і безкарно саботувала прийняття цих законів в будь який із версій.

Зміни в Закон про колабораційну діяльність були внесені вже з початком нової фази війни в Україні. 3 березня 2022 року був підписаний президентом В. Зеленським Закон України про колабораційну діяльність зі змінами. Кримінальний кодекс України доповнено статтею 111-1, якою визначено поняття колабораціонізму та його види, а також відповідальність за вчинення кримінального правопорушення, визначеного цією статтею, передбачає покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від 10 до 15 років[5]. Закон про колабораційну діяльність включає всі напрямки можливої співпраці з окупантом, головним питанням є притягнення до відповідальності всіх, хто підпадає під цей закон. Пошуком зрадників і підтвердженням їх провини займають як офіційні інституції (РНБО, СБУ, Прокуратура), так і суспільні організації (Рух Чесно). За дорученням президента В. Зеленського буде створено Єдиний реєстр колаборантів за різними видами діяльності. Фіксація злочинів наразі є єдиною можливістю збирати всю необхідну інформацію для судів, які мають бути, за можливістю публічними. Усвідомлення цього наративу відбудеться вже набагато пізніше і суспільство постане перед проблемою співіснування з тими, кого визнали колаборантами.

Таким чином, наукові рефлексії навколо терміну «колабораціонізм» продовжуються, доповнюючись новими характерними ознаками з урахуванням нової історичної реальності. На сьогоднішній день, на підставі вже існуючого досвіду даного виду діяльності, були сформовані наступні критерії, на основі доцільно проводити аналіз колабораціонізму і виокремлювати його види: прив'язка до суб'єктності цього феномену (індивідуальний і колективний); характер співпраці (примусовий, добровільний, ідеологічний); національна і релігійна приналежність; економічні, соціально-історичні умови окупованих територій.

В воєнний період наратив колабораціонізм на рівні суспільства усвідомлюється набагато пізніше, аніж відбувається юридичне оформлення цього виду діяльності.

Актуалізація питання колабораціонізму в українському суспільстві з початком незалежності була пов'язана переважно з переглядом історичного минулого без радянського потрактування. Умови колабораціоністської діяльності в часи другої світової війни на території, України яка не мала своєї державності кардинальним чином відрізнялась від сьогоднішнього моменту. Сучасна історія колабораціонізму почалась з 2014р. з початком війни Російської Федерації проти України. Формування нормативної бази щодо колабораційної діяльності і особливо зрозумілої практики покарань за злочини не носило в Україні до 2022р. системного і чітко визначеного характеру, що не могло не відбитись на однозначному ставленні до цього феномену в суспільстві. До позитивів того часу можна відмітити саме актуалізацію цього питання в засобах масової інформації і початок дискурсу в суспільстві.

Після завершення війни проблема колабораціонізму поставить перед наукою, владою і суспільством нові виклики. Наукові пошуки щодо колабораціонізму мають бути по новому осмислені

і відрефлексовані. Влада має забезпечити прозорість і публічність системи покарань за даний вид діяльності. В українському суспільстві буде відбуватись вирішення двох протилежних проблем. З одного боку – це проблема покаюння колаборантів і їх індивідуальна відповідальність за скоєні злочини, а з іншого боку – це проблема співіснування з колаборантами в державі.

Бібліографічний список:

1. Гончаренко О. Проблеми інституційного визначення терміна колабораціонізму, його видів та ознак у сучасній вітчизняній історіографії // Військово-історичний меридіан. Електронний науковий фаховий журнал. Вип. 1(23). 2019. С. 5-25.
2. Горобець В. Співпраця з ворогом як вимушена модель поведінки та стратегія виживання // Військово-історичний меридіан. Електронний науковий фаховий журнал. Вип. 3 (21) / Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс, Ін-т історії України НАН України. К., 2018. С. 56-74.
3. Грицак Я. Нариси історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. Київ. 1996. 360 с.
4. Дзьобак В. Порівняльна характеристика колаборації населення Росії й України в роки радянсько-німецької війни. Сторінки воєнної історії України. 2008. No 11. С. 253 – 254.
5. Закон України про колабораційну діяльність зі змінами. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#Text>
6. Письменний Є. Колабораціонізм як суспільно-політичне явище сучасній Україні (кримінально-правові аспекти): наук. нарис Северодонецьк : Румянцева Г. В., 2020. 120 с.
7. Потильчак О. Економічний колабораціонізм в Україні в роки нацистської окупації (1941–1944): причини і прояви К.: УДПУ ім. М.П. Драгоманова, 1997. 29 с.

References:

1. Honcharenko O. Problemy instytutsiynoho vyznachennya terminu kolaboratsiyizmu, yoho vydiv ta oznak u suchasniy vitchyznyaniy istoriohrafii // Viys'kovo-istorychnyy merydian. Elektronnyy naukovyy fakhovyy zhurnal. Vyp. 1(23). 2019. S. 5-25.
2. Horobets' V. Spivpratsya z vorohom yak vymushena model' povedinky ta stratehiya vyzhyvannya // Viys'kovo-istorychnyy merydian. Elektronnyy naukovyy fakhovyy zhurnal. Vyp. 3 (21) / Natsional'nyy muzey istoriyi Ukrayiny u Druhiy svitoviy viyni. Memorial'nyy kompleks, In-t istoriyi Ukrayiny NAN Ukrayiny. K., 2018. Z 56-74
3. Hrytsak YA. Narisy istoriyi Ukrayiny: formuvannya modernoyi ukrayins'koyi natsiyi XIX–XX st. Kyiv. 1996. 360 s.
4. Dz'obak V. Porivnyal'na kharakterystyka kolaboratsiyi naseleння Ukrayiny v roky radyans'ko-nimets'koyi viyny. Storinky voyennoyi istoriyi Ukrayiny. 2008. No 11. S. 253 – 254.
5. Zakon Ukrayiny pro kolaboratsiynu diyal'nist' zi zminamy. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#Text>
6. Pys'movyy YE. Kolaboratsionizm yak suspil'no-politychne yavyshech suchasnoyi Ukrayiny (kryminal'no-pravovi aspekty): nauk. narys Syevyerodonet's'k: Rumyantseva H. V., 2020. 120 s.
7. Potyl'chak O. Ekonomichnyy kolaboratsionizm v Ukrayini u roky natsyst's'koyi okupatsiyi (1941–1944): prychny ta proyavy K.: UDPU im. M.P. Drahomanova, 1997. 29 s.

Chaltseva O. Category "Collaborationism" as a Multicomponent Narrative in Wartime

Collaborationism as a narrative during the war was and remains a multifaceted and controversial phenomenon. On the one hand, it is guilt and betrayal, and on the other hand, it is a forced measure and condition for the survival of the population in the occupied territories. In the scientific literature at different times, based on the historical experience of collaborationism in the occupied states, distinguish its types and analyze, through the prism of political expediency, various manifestations of cooperation with the occupiers.

Scholars' interest in collaborationism was primarily related to World War II, when it became widespread in Nazi-occupied Western, Northern, and Eastern Europe. After the Second World War, in European and Soviet historiography, the category of "collaborationism" acquired a negative connotation and a greater degree of political burden and emotional coloration, which affected its content. Scientific reflections on the term "collaborationism" were mainly related to the following criteria: reference to the subjectivity of this phenomenon: individual and collective; the nature of cooperation; national, religious, ideological affiliation; economic, socio-historical conditions. A special feature of collaborationism in each state was also the fact that the ideological component was present in absolutely all occupied systems, the only difference was the nature of dominance.

The liberation of the occupied territories posed the following problem, how to establish the substantive characteristics of collaborationism in the regulatory system with the appropriate regime. European and Soviet jurisprudence formulated their national systems of punishment for collaborative activities, guided by the logic of the principles of the regime environment.

Keywords: *collaborationism, collaborative government, collaboration activities, collaborator, occupation authorities.*

СВІТОВІ МОДЕЛІ УПРАВЛІННЯ ПОСТКОНФЛІКТНИМИ ТЕРИТОРІЯМИ. ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

Планування реінтеграції та політики управління постконфліктними територіями переважно залежить від форми завершення конфлікту. На сьогодні спрогнозувати форму завершення Російсько-Української війни неможливо, тому будь-яка діяльність з організації політики у цій сфері може лише слугувати теоретичним підґрунтям для процесів, які відбуватимуться на практиці.

У статті досліджено моделі управління постконфліктними територіями в рамках управлінського процесу, який локалізується в межах території, що зазнала впливу збройного протистояння, розглядається як ресурс різними політичними акторами, потребує встановлення інституційного порядку і подолання наслідків конфлікту.

Виявлено стратегії впливу міжнародних та національних акторів на управління постконфліктними територіями. Визначено, що на постконфліктних територіях міжнародні організації виконують свої статутні функції, обґрунтовуючи цим своє функціонування в умовах кризи системи міжнародного права та міжнародних відносин.

На основі «ідеальних типів» моделей міжнародного та національного управління, розглянуто моделі управління постконфліктними територіями, які можуть бути реалізовані в Україні за певних сценаріїв. Здійснений аналіз чотирьох моделей надав можливість зробити певні узагальнення: боснійська модель – мир ціною обмеження суверенітету та посилення внутрішніх протиріч. Реалізація хорватської моделі призведе до серйозних людських, матеріальних та іміджевих втрат України. Водночас застосування пакистанської моделі щодо тимчасово окупованих територій загрожуватиме подальшим дробленням України. Німецька модель орієнтована на створення сприятливих передумов у віддаленому майбутньому. За критеріями контролю над управлінням постконфліктною територією та здатністю здійснювати цей контроль зазначено, що найбільш оптимальний сценарій управління деокупованими територіями – вироблення власної адаптивної моделі, яка демонструватиме свою ефективність у контексті досягнення такої мети як встановлення режиму мирного суверенного, демократичного розвитку українських територій, що на момент дослідження залишаються непідконтрольними Україні.

Ключові слова: *постконфліктна територія, модель управління, Україна, адаптивна модель, тимчасово непідконтрольна територія*

У сучасному світі існує низка регіонів охоплених різноманітними політичними й військовими конфліктами, які супроводжуються руйнуванням економічної, соціальної та усталеної політичної систем. Навіть за активної та широкомасштабної підтримки світової спільноти відновлення та реінтеграція даних територій в політичне, економічне та культурне життя належить передусім до зони відповідальності держави, під міжнародно визнаним суверенітетом якої знаходяться ці території. Держава зобов'язана не тільки повністю відновити постконфліктну територію, але й створити умови для забезпечення життєдіяльності усіх підсистем управлінської системи.

Політика управління постконфліктними територіями – феномен для української політичної науки, який став актуальним з 2014 року, у зв'язку з анексією Росією Криму та окупацією східних територій України. У Донецькій та Луганській областях 24 міста обласного значення опинилися на непідконтрольній території, а 36 населених пунктів – у безпосередній близькості від лінії розмежування або знаходяться в «сірій» зоні; на непідконтрольних територіях Донбасу залишилися 3,3 млн. осіб. За оцінками ООН, загальна кількість внутрішньо переміщених осіб перевищила 1,4 млн., притулок на території інших країн отримали 388,8 тис. осіб, ще 732 тис. українців шукають інші форми законного перебування на території інших держав.

Нового характеру дана проблема набула 24 лютого 2022 року, у зв'язку з повномасштабним вторгненням Росії на територію суверенної, незалежної України.

Варто зазначити, що при завершенні війни влада постконфліктної території опиниться в умовах існування нового типу політичних протиріч. Постконфліктна територія є найбільш сприятливим політичним простором для здійснення діяльності міжнародних організацій як із погляду їх статутної діяльності, так і з погляду можливості впливу на постконфліктну територію внаслідок значної потреби у фінансуванні відновлення такої території. Актори міжнародної політики протягом тривалого часу будували певну систему діяльності для цих територій, яку вони пропонують в обмін на матеріальну підтримку процесів відновлення. Території, своєю чергою, стикаються з такими масштабними обсягами руйнування як фізичного характеру, так і руйнування економічних та політичних систем, що не можуть забезпечити процес відновлення самостійно. Наразі концептуалізація питання щодо реінтеграції тимчасово окупованих територій здійснюється більшою мірою на емпіричному, ніж на науковому рівні, що і зумовило проведення даного дослідження.

Під політикою управління постконфліктними територіями слід розуміти управлінський процес – сукупність спеціальних рішень і дій – який локалізується в межах території, що зазнала впливу збройного конфлікту, розглядається як ресурс різними політичними акторами, потребує встановлення інституційного порядку і подолання наслідків конфлікту [3].

Сучасна система міжнародних відносин відносить питання постконфліктного управління до питань глобального масштабу. Світ спостерігає за перебігом конфлікту, а після завершення конфлікту міжнародні організації та світові держави-лідери готові надавати всебічну підтримку Україні для відновлення управління на постконфліктній території. Така підтримка цілеспрямована та побудована за моделями, які охоплюють багаторічні практики управління постконфліктними територіями, напрацьовані в різних куточках світу та вдосконалені за результатами системної роботи профільних організацій [3].

Водночас міжнародна практика не має дієвих механізмів втручання у власне конфліктну ситуацію. Якщо конфлікт має внутрішньодержавний характер, будь-яка участь у ньому інших держав чи міжнародних акторів буде порушувати принцип суверенності держави. А для врегулювання міждержавних конфліктів немає гнучкої системи міжнародної відповідальності, яка б могла змусити сторони вирішувати свої протиріччя мирним шляхом. Саме тому вплив на постконфліктне відновлення – найбільш оптимальний для міжнародної спільноти варіант [3].

Постконфліктна влада заслабка, щоб запобігати зовнішнім впливам, тому посилюються позиції міжнародного впливу, а саме економічний фактор. Здебільшого підтримка міжнародних інститутів, яка надається постконфліктним територіям – монетизована, й ці кошти можуть бути спрямовані на відновлення життєво важливої соціальної та політичної інфраструктури зруйнованої конфліктом території.

Зародження сучасної системи колективної безпеки, створення ООН у тому вигляді, в якому вона на сьогодні існує, запровадження механізмів відповідальності держав за розв'язання агресивної війни, зокрема у вигляді фінансової сатисфакції – усі ці та багато інших інструментів, що мають вплив на постконфліктну політику, є наслідками обидвох світових воєн ХХ століття [2].

Історичне значення для процесу постконфліктного відновлення мав План Маршалла. Один із розробників плану Маршалла Дж. Кеннан після Другої Світової Війни зазначив, що не можна сподіватися на те що, що СРСР буде дотримуватися миропорядку, досягнутого після закінчення війни, тому американська дипломатія повинна зайняти активну позицію в міжнародній політиці, взявши на себе «великодержавну» роль. Але не тільки політичні, а й економічні фактори впливали тоді на стратегію поствоєнного відновлення, запропоновану США. Ще в 1944–1945 рр. провідні корпорації США попереджали: якщо Америка хоче уникнути тяжкої повоєнної депресії, їй необхідно збільшити обсяги свого експорту до важко досяжного на той час показника – 10 млрд. дол. Більшість експорту йшла до Європи, але для того, щоб розрахуватися за імпортом із США, її збанкрутілі в результаті війни країни повинні мати долари, які вони могли отримати, або виробляючи ті товари, в імпорті яких були б зацікавлені Сполучені Штати Америки, або отримуючи кредити, надані ними самими. Інакше американський експортний ринок опинився би перед загрозою занепаду й повторення кризи 1929–1933 рр. Отже, саме План Маршалла став першим прикладом надання фінансової підтримки постконфліктній території іноземною державою для закріплення свого геополітичного та економічного впливу на такій території [6].

Також після Другої світової війни напрацьовуються механізми для становлення інститутів постконфліктної відповідальності, зокрема судової. Прикладом можуть слугувати Нюрнберзький процес Міжнародного Воєнного Трибуналу та діяльність Міжнародного воєнного трибуналу для

Дальнього Сходу, які мали юрисдикцію виключно для притягнення до відповідальності осіб, винних у злочинах у межах конкретного конфлікту [6].

Новий світовий порядок, сформований у світі після Другої світової війни, паралельно заклав нові принципи функціонування міжнародних організацій. Зокрема, універсальні міжнародні організації на кшталт ООН при створенні наділені саме мандатом на забезпечення миру, а тому їх невдалі спроби у відновленні миру на територіях після конфлікту ставлять питання про ефективність їх роботи та доцільність їх існування взагалі.

Щодо генези розвитку концепту політики управління постконфліктними територіями з боку самої потерпілої держави, на думку науковців, Н. Музаффарлі та Е. Ісмаїлова [5], програма відновлення деокупованих і постконфліктних територій має здійснюватися на основі таких принципів:

- **Урахування міжнародного досвіду.** Із необхідністю відновлення територій, економіка й інфраструктура яких виявились зруйнованими в результаті військових конфліктів, зіткнулося багато держав, а саме Грузія, Азербайджан, балканські країни та ін. Використання міжнародного досвіду у сфері відновлення і розвитку зруйнованих територій – неодмінна умова постконфліктного програмування, у тому числі і в Україні. Разом із тим нормалізація життєдіяльності на відновлюваних територіях України має свої складнощі, відрізняється від багатьох аналогічних проблем у вищезазначених країнах, оскільки виходить далеко за межі вирішення лише матеріально-технічних і фінансових завдань. Потрібно буде реінтегрувати окуповані нині території та їх населення в політичне, економічне і культурне життя України, що пов'язано з низкою проблем [5].

- **Розумна мінімізація витрат.** Здійснення повномасштабної реабілітації постраждалих від військового конфлікту територій вимагає, як зазначалось раніше, великих ресурсів. У порівняно невеликих державах обсяг необхідних для цього фінансових ресурсів може бути цілком зіставлений із масштабами економіки країни в цілому, тому мінімізація витрат є атрибутивним принципом державного постконфліктного програмування, до того ж неприпустимо, щоб економія на ресурсах перетворилась у наріжний принцип і домінувала над цільовими настановами територіальної реабілітації. Мінімізація витрат, яка призводить до погіршення якості робіт і тим самим створює загрозу для безпеки населення, принципово неприйнятна [5].

- **Єдність двох підходів: поновлення старого і створення нового.** Будь-яке відновлення повинно поєднувати нове будівництво з реставрацією раніше побудованих об'єктів. Кількісне співвідношення цих двох форм реабілітації визначається низкою факторів: реальним станом інфраструктурних, виробничих і соціально-культурних об'єктів на постконфліктній території, цільовими настановами (стандартами) відновлення, ресурсними можливостями країни, тривалістю часу від зруйнування до початку реабілітаційних робіт. Навіть коли існує можливість реставрації старих об'єктів, нове будівництво з використанням прогресивних сучасних технологій нерідко більш ефективно. Це стосується не тільки інформаційно-комунікаційних систем, відновлювати які на базі старих технологій є недоцільним, але й традиційних елементів інфраструктури, наприклад доріг [5].

- **Гнучкість територіального планування.** Даний принцип слід розглядати як окремий випадок застосування попереднього принципу, проте він має самостійне значення. З одного боку, існують вагомі аргументи щодо відновлення доконфліктної мережі поселень. При цьому, по-перше, відпадає необхідність у додатковому містобудівному і ландшафтному плануванні; по-друге, забезпечується законне право кожного переселенця на повернення у власний будинок або у свій населений пункт. Право приватної власності переселенців на нерухомість належить до числа консервативних факторів системи розселення. З іншого боку, формування нової структури розселення надає додаткові можливості для реінтеграції постконфліктних і деокупованих територій у політико-економічну структуру країни, хоча за некоректності виконання може супроводжуватися обмеженням прав власності репатріантів і, крім того, потребує проведення великої попередньої роботи. Саме тому поєднання цих двох принципів убачається більш ефективним. Формування нової системи розселення необхідно аналізувати в ширшому контексті, ніж відновлення постконфліктного ареалу [5].

- **Поетапність.** Постконфліктне відновлення територій належить до великомасштабних проектів, ефективна реалізація яких потребує обов'язкового розділення реабілітаційних робіт на чіткі стадії. Слід дотримуватись таких етапів, які є типовими для більшості постконфліктних територій незалежно від їх приналежності до країни

- ✓ *Початковий (підготовчий) етап* включає в себе розробку державної програми реконструкції і розвитку постконфліктних територій. На цій стадії проводиться комплекс аналітичних досліджень

із планування та проектування інфраструктурних, виробничих і соціально-культурних об'єктів, розробляються рекомендації зі стимулювання місцевих і закордонних інвесторів для їх залучення в реабілітаційні роботи, особливо у відновлення економіки. У даному аспекті необхідним є проведення консультацій з міжнародними фінансовими інститутами та іншими потенційними донорами з метою залучення додаткових ресурсів. У країнах, де території, які потребують відновлення, становлять значну частку загальної площі, необхідне створення спеціального органу (міністерства або агентства), відповідального за реабілітацію та реінтеграцію територій, як це було зроблено в Україні.

✓ *На другому («передбазовому») етапі* проводиться безпосереднє (очне) дослідження постконфліктних територій, після чого державна програма корегується та затверджується. На цьому етапі починається створення прикордонної безпеки, застосовуються початкові засоби для забезпечення безпеки населення, проводиться деконтамінація пріоритетних територій. Важливе завдання даного етапу – відновлення повноважень органів місцевої адміністрації.

✓ *Третій етап* є базовим і припускає відтворення систем життєзабезпечення на основній частині території. До числа завдань даного етапу належать: водо- та енергозабезпечення, телекомунікації та зв'язок, початок широкомасштабних робіт із відновлення житлового фонду, невідкладного соціального забезпечення, транспортних комунікацій та інших інфраструктурних об'єктів.

✓ *На четвертому (репатріаційному) етапі* відбувається повернення вимушених переселенців у місця їх постійного проживання. Масова репатріація повинна супроводжуватися створенням нових робочих місць і особливо сприятливих умов для приватного підприємництва. Це неодмінна умова поступового перетворення відновлюваної території в регіональний суб'єкт самоорганізації і самостійного економічного розвитку.

✓ *П'ятий етап*, який можна назвати адаптаційним, характеризується остаточним закріпленням репатріантів у місцях їх постійного проживання. Формуються дієздатні спільноти і виробничі сили. На передній план виступають завдання, пов'язані з відновленням соціально-культурних і спортивних об'єктів. Інтенсифікується процес формування органів місцевого самоврядування [5].

• **Перманентне вдосконалення програм відновлення та реабілітації територій.** Усі сфери відновлення відчують вплив фактора часу. До особливо швидких і радикальних змін схильні засоби комунікації і зв'язку, швидкість технологічного оновлення яких дуже висока. Суттєво змінюються технології і матеріали, які переважають у цивільному будівництві, енерго- і газопостачанні, а також у будівництві і реконструкції транспортної інфраструктури [5].

Важливим етапом у виробленні комплексної стратегії реінтеграції території є аналіз характеру військового протистояння, причин виникнення загроз національній безпеці та здатність держави до відновлення національної безпеки. Російська-Українська війна має особливий характер, який слід враховувати при оцінюванні іноземних моделей реінтеграції та виробленні національної стратегії з реінтеграції окупованих та деокупованих територій.

Особливу увагу слід приділити детермінаційним факторам, які варто враховувати при впровадженні власної національної моделі, а саме:

1. Безпековий:

- обіг зброї та боєприпасів – кількість замінованих та розмінованих територій, кількість зброї на руках у населення (зареєстрованої та незареєстрованої), зокрема кількість нападів із застосуванням зброї;

- кількість правопорушень проти життя та здоров'я особи, вчинених на тлі конфлікту;

- кількість осіб, засуджених за вчинення злочинів під час конфлікту та у постконфліктний період, зокрема серед представників сторін конфлікту;

- кількість масових заворушень, активізованих конфліктом;

- кількість біженців та внутрішньо переміщених осіб, які повертаються до місця попереднього проживання тощо.

- Зазначені індикатори дадуть змогу оцінити, чи продовжують існувати у суспільстві насильницькі форми взаємодії, зумовлені конфліктом, а також чи існують передумови для того, щоб такі насильницькі форми взаємодії мали вплив на суспільно-політичну обстановку [4].

2. Соціо-культурний:

- кількість ЗМІ, що здійснюють діяльність на постконфліктній території, та кількість виробленого ними медійного продукту;

- рівень та характер соціальної взаємодії між доконфліктними протиборчими групами;

- кількість культурних проєктів та продуктів, до яких спільно залучаються доконфліктні протиборчі групи тощо.

3. Економічний:

- кількість представників бізнесу різного рівня, які покинули територію в часи конфлікту, але повертаються на постконфліктну територію;
- кількість інвесторів, яких вдалося залучити;
- кількість інноваційних форм бізнесу, які «народилися» у постконфліктний період, зокрема завдяки грантовій підтримці малого та середнього бізнесу.

Продемонстровані індикатори із сектора економіки можуть продемонструвати, скільки осіб повернулися до мирних форм співіснування, зокрема до законних та мирних форм ведення бізнесу; а також скільки осіб є зацікавленими у збереженні мирного ладу в суспільстві не тільки з морального та етичного, а й з матеріального погляду [4].

4. Управлінський, який включає індикатори участі громадян у політичному та соціальному житті суспільства у різних формах, демонструє довіру цих громадян до наявного суспільно-політичного ладу [4].

Конфліктність в різних типах систем має різні фактори впливу на публічну сферу та вибір моделі управління постконфліктними територіями. Якщо в демократичних системах конфлікти об'єктивно впливають на розширення діалогового вікна між суб'єктами політичного процесу й сприяють виробленню сучасні легітимні форми й моделі управління, то перехідні системи, перебуваючи в процесі зміни підсистем і ще не усталених інститутів, мають більший потенціал протиріч і безліч варіантів рішень конфліктів та існує велика ймовірність імітаційних форм здійснення публічної політики, адже дані системи ще не виробили свою парадигму світосприйняття та діалогічну парадигму взаємодії.

Прикладом компромісу заради збереження територіальної цілісності держави є **Боснійська модель**, заснована на федералізації. Боснійська модель врегулювання спрямована радше на інтерналізацію конфлікту, ніж ліквідацію конфліктного потенціалу.

Табл. 1

Боснійська модель: SWOT-аналіз

<i>Сильні сторони</i>	<i>Слабкі сторони</i>
<ul style="list-style-type: none"> • Збереження територіальної цілісності у межах довоєнних кордонів; • Інституційний захист групових інтересів колишньої ворогуючої сторони; • Заощадження ресурсів на воєнних діях. 	<ul style="list-style-type: none"> • Відсутність консенсусу у прийнятті важливих державних рішень, зокрема зовнішньополітичних, через право вето представників колишньої ворогуючої сторони; • Домінування локальної ідентичності над загальнонаціональною та збереження низького рівня комунікації і довіри між колишніми ворогуючими сторонами; • Неможливість проведення реформ, боротьби з корупцією та кумівством на місцях через слабкі центральні органи влади.
<i>Можливості</i>	<i>Загрози</i>
<ul style="list-style-type: none"> • Номінальне відновлення єдиного політичного та економічного простору; • Ширші можливості для діалогу та примирення в рамках єдиної держави; • Доступ до міжнародних кредитів, необхідних для відбудови постраждалих районів. 	<ul style="list-style-type: none"> • Обмеження внутрішньополітичного та зовнішньополітичного суверенітету держави; • Високий рівень втручання зовнішніх гравців у внутрішні процеси; • Збереження конфліктного потенціалу шляхом трансформації прямого насильства у структурне насильство; • Загроза нових відцентрових тенденцій в інших регіонах.

Завдяки проведеному SWOT-аналізу (табл.1) можемо констатувати, що Боснійська модель здатна гарантувати мир в Україні, однак не сприятиме вирішенню української кризи на локальному, двосторонньому чи глобальному рівнях через високі ставки зовнішніх гравців. Такий сценарій більше

вигідний Заходу та Росії, які зможуть забезпечити себе від зайвих витрат, пов'язаних з конфронтацією навколо України. Боснійська модель може забезпечити Україну від затяжної агресії Росії ціною обмеження суверенітету та зміщення міжнародного конфліктного вузла у внутрішньополітичну сферу нашої держави.

Модель, до якої часто звертаються українські експерти – **Хорватська**. Якщо Боснійська модель апелює до мирних переговорів та досягнення компромісу, то хорватська ґрунтується на односторонній дії та силовій перевазі. Крім ліквідації Сербської Країни, силове вирішення територіальної проблеми було успішно продемонстровано воєнними діями уряду Шрі-Ланки проти сепаратистського формування «Тигри визволення Таміл-Іламу», що діяло у північній частині острівної держави, та турецькими військами, які періодично борються з Курдською робітничою партією (КРП), яка добивається автономії для населених курдами південно-східних районів країни. Попри привабливу кінцеву ціль хорватської моделі – знищення силового потенціалу сепаратистів, на шляху її досягнення постають чималі військові, економічні та політичні ризики (таблиця 2).

Табл.2

Хорватська модель: SWOT-аналіз

Сильні сторони	Слабкі сторони
<ul style="list-style-type: none"> Відповідність нормам міжнародного права, оскільки силові дії проти сепаратистів не розглядаються як акт агресії; Силова ліквідація сепаратистського утворення; Національна консолідація. 	<ul style="list-style-type: none"> Значні військові втрати, жертви серед цивільного населення, а також масштабні руйнування, відновлення яких стане важким тягарем для уряду; Ігнорування настроїв місцевого населення через опору на «жорстку силу»; Практична невідворотність воєнних злочинів та інших грубих порушень правил ведення війни, відповідальність за які нестимуть обидві сторони.
Можливості	Загрози
<ul style="list-style-type: none"> Повернення неконтрольованих територій на довоєнних умовах; Зростання легітимності армії, політичної еліти та державних установ; Можливість ресоціалізації місцевого населення на умовах перемоги; Зростання впливу держави на міжнародній арені. 	<ul style="list-style-type: none"> Високий ризик зовнішньої інтервенції та поразки, особливо при неконтрольованій ділянці кордону; Політична та економічна дестабілізація, особливо у випадку недосягнення кінцевого результату; Ризик міжнародної ізоляції та припинення співробітництва з кредиторами.

Використання хорватської моделі є малореалістичним рішенням через помірковану позицію міжнародних гравців.

Ще одна модель вирішення конфлікту – **пакистанська**. Орієнтація на таку модель зумовлена слабкою перспективою повернення тимчасово окупованих територій силовим шляхом і суспільним небажанням їхньої реінтеграції на умовах РФ. Пакистанська модель сформувалась як результат затяжних та кривавих конфліктів, коли держава усвідомила нездатність перемогти сили окупанта воєнними методами і прийшла до висновку, що ресурси, витрачені на утримання нелояльної території, значно перевищують потенційні вигоди. Історія засвідчує, що держави вдавалися до пакистанської моделі, переважно, під тиском тривалих громадянських воєн.

Пакистанська модель дозволяє (табл.3) позбавитись територіального анклаву, де проживає здебільшого нелояльне до центру населення, позбавити нелояльну територію можливості впливати на внутрішню та зовнішню політику держави і заощадити військові та фінансові ресурси.

Водночас, вона провокує втрату прямого доступу до природних ресурсів, промислових об'єктів та інфраструктури на цих територіях, негативне ставлення як з боку суспільства, так і з боку міжнародної спільноти. Окрім того, такі дії можуть спровокувати поширення сепаратизму в інших регіонах і викликати внутрішню дестабілізацію.

Пакистанська модель: SWOT-аналіз

Сильні сторони	Слабкі сторони
<ul style="list-style-type: none"> • «Відрізання» територіального анклаву, де проживає здебільшого нелояльне до центру населення; • Позбавлення нелояльної території можливості впливати на внутрішню та зовнішню політику держави; • Заощадження військових та фінансових ресурсів, витрачених на відбудову та реінтеграцію нелояльної території. 	<ul style="list-style-type: none"> • Втрата прямого доступу до природних багатств, промислових об'єктів та інфраструктури відокремленої території; • Негативний удар по міжнародному іміджу держави; • Негативне сприйняття з боку суспільства, особливо його радикальної частини та комбатантів.
Можливості	Загрози
<ul style="list-style-type: none"> • Посилення монолітності держави; • Розширення внутрішньополітичної та зовнішньополітичної свободи держави. 	<ul style="list-style-type: none"> • Перекидання сепаратизму на інші регіони; • Суспільний розкол, який загрожуватиме внутрішньо дестабілізацією.

Варіантом довготривалого вирішення територіальної проблеми є німецька модель, яка передбачає повернення відторгнутих територій на довоєнних умовах шляхом мирних переговорів із залученням зовнішніх гравців. Її привабливість визначається тим (табл.4), що повернення втрачених територій відбувається шляхом застосування не воєнної сили, а «м'якої сили», що означає визнання іншою стороною переваг політичної та економічної системи ініціатора об'єднання.

Водночас реінтеграція відторгнутої території на власних умовах можлива лише у довгостроковій перспективі. За німецькою моделлю, кінцевій цілі має передувати фактична відмова від повернення неконтрольованої території у короткостроковій перспективі на умовах зовнішніх гравців.

Табл. 4

Німецька модель: SWOT-аналіз

Сильні сторони	Слабкі сторони
<ul style="list-style-type: none"> • Опора на «м'яку силу», а не воєнну силу; • Наявність взаємної згоди на об'єднання; • Орієнтованість на населення, яке має нестійку ідентичність. 	<ul style="list-style-type: none"> • Висока залежність від позиції зовнішніх гравців; • Поява нелояльних суспільно-політичних груп після об'єднання.
Можливості	Загрози
<ul style="list-style-type: none"> • Вирішення територіальної проблеми на умовах переможця; • Зростання легітимності політичної еліти та державних інституцій; • Сприятливі умови для примирення та миробудівництва; • Збільшення впливу держави на міжнародній арені. 	<ul style="list-style-type: none"> • Формування соціально-економічних дисбалансів внаслідок об'єднання; • Невизначене майбутнє осіб, причетних до тяжких злочинів, після реінтеграції відторгнутої території.

Успішний прецедент воз'єднання Німеччини – штучно розділеної країни майже впродовж півстоліття – знаходить схвальні відгуки в українському експертному середовищі.

Водночас Україна має врахувати, що повернення тимчасово окупованих територій за прикладом Східної Німеччини – це доволі довгий процес, який можливий лише за умови прогресивних перетворень всередині України та революційних змін у міжнародному середовищі. Потребується багато років, перш ніж Росія під тиском міжнародних санкцій, економічних, соціальних дисбалансів,

буде вимушена приступити до суттєвого скорочення військового потенціалу на українських територіях.

Здійснений аналіз чотирьох моделей дає можливість зробити певні узагальнення: боснійська модель буде найгіршим варіантом врегулювання війни з огляду на мир ціною обмеження суверенітету та посилення внутрішніх протиріч. Реалізація хорватської моделі призведе до серйозних людських, матеріальних та іміджевих втрат України. Водночас застосування пакистанської моделі щодо тимчасово окупованих територій загрожуватиме подальшим дробленням України. Німецька модель орієнтована на створення сприятливих передумов у віддаленому майбутньому.

У короткостроковій перспективі зусилля України мають бути зосереджені на побудові ефективної адаптивної публічної моделі управління держави, яка базуватиметься на комбінаторні практики публічних акторів: органи державної влади, громадянське суспільства та бізнес.

Підводячи підсумок, зазначимо, що політика управління постконфліктними територіями є специфічним політико-правовим процесом, до якого не можуть бути застосовані ані стандартні інструменти демократизації та лібералізації, ані авторитарні управлінські заходи. Саме пошук балансу між «ідеальними типами» моделей національного й міжнародного управління та вироблення власної адаптивної моделі демонструватиме свою ефективність у контексті досягнення такої мети як установа режиму мирного розвитку українських територій, що на момент дослідження залишаються невідконтрольними Україні.

Бібліографічний список:

1. Кістерський Л.Л. Формування сучасної Європи: стримування та розвиток. Економіка України, 2015. № 4(641). С. 19-27.
2. Конвенція про закони і звичаї суходільної війни (IV Гаазька конвенція)
URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_222
3. Михальська В. В. Політика управління постконфліктними територіями. Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки: збірник наукових праць, 2017. Вип. 1(13). С. 131-144.
4. Михальська В. В. Постконфліктні управлінські практики в економічній політиці. Політичне життя, 2018. № 2. С. 55-60
5. Музаффарлі Н., Ісмаїлов Еге. До питання відновлення постконфліктних територій. Кавказ та Глобалізація. 2009. № 3 (2-3). С. 7-28.
6. Judt T. Postwar: A History of Europe Since 1945. NY: The Penguin Press, 2005. 878 p.
7. PACE Doc. 14139 (Report). Legal remedies for human rights violations on the Ukrainian territories outside the control of the Ukrainian authorities. URL: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/XrefDocDetails-EN.asp?fileid=23007&lang=2>

References:

1. Kisters'kyu L.L. Formuvannya suchasnoyi Yevropy: strymuvannya ta rozvytok. Ekonomika Ukrayiny, 2015. №4(641). Z. 19-27.
2. Konventsia pro zakony ta zvychayi sukhodil'noyi viyny (IV Haaz'ka konventsia)
URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_222
3. Mykhal's'ka V. V. Polityka upravlinnya postkonfliktnymy terytoriyamy. Suchasne suspil'stvo: politychni nauky, sotsiolohichni nauky, kul'turolohichni nauky: zbirnyk naukovykh prats', 2017. Vyp. 1(13). Z. 131-144.
4. Mykhal's'ka V. V. Postkonfliktni upravlins'ki praktyky v ekonomichniy politytsi. Politychne zhyttya, 2018. № 2. S. 55-60
5. Muzaffarli N., Ismayilov Ehe. Do pytannya vidnovlennya postkonfliktnykh terytoriy. Kavkaz ta Hlobalizatsiya. 2009. №3 (2-3). Z. 7-28.
6. Judt T. Postwar: History of Europe Since 1945. NY: The Penguin Press, 2005. 878 p.
7. PACE Doc. 14139 (Report). Legal remedies for human rights violations na Ukrayins'kykh terytoriyakh poza kontrolem ukrainian authorities. URL: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/XrefDocDetails-EN.asp?fileid=23007&lang=2>

Shvets K. A. World models of post-conflict territory governance. Experience for Ukraine

Reintegration planning and post-conflict management policies largely depend on the form of conflict resolution. At present, it is impossible to predict the form of the end of the Russian-Ukrainian war, so any policy-making activity in this area can only serve as a theoretical basis for the processes that will take place in practice.

The article examines the models of post-conflict management within the management process, which is localized within the territory affected by the armed conflict, is considered a resource by various political actors, requires institutional order and overcoming the consequences of the conflict.

Strategies for the influence of international and national actors on the management of post-conflict territories have been identified. It is determined that in the post-conflict territories international organizations perform their statutory functions, thus justifying their functioning in the crisis of the system of international law and international relations.

Based on the "ideal types" of models of international and national governance, the models of post-conflict territory management that can be implemented in Ukraine under certain scenarios are considered. The analysis of four models provided an opportunity to make some generalizations: the Bosnian model – peace at the cost of limiting sovereignty and increasing internal contradictions. The implementation of the Croatian model will lead to serious human, material and image losses in Ukraine. At the same time, the application of the Pakistani model to the temporarily occupied territories will threaten to further fragment Ukraine. The German model is focused on creating favorable conditions in the distant future. According to the criteria of control over the management of post-conflict territory and the ability to exercise this control, the best scenario for the management of deoccupied territories is to develop its own adaptive model that will demonstrate its effectiveness in achieving such a goal as establishing a peaceful, sovereign and democratic development of Ukrainian territories. research remains out of Ukraine's control.

Keywords: *post-conflict territory, governance model, Ukraine, adaptive model, temporarily uncontrolled territory*

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

DOI 10.31558/2519-2949.2022.2.11

УДК 321.7:321.01:32.303.446

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7620-9535>

Долженков О. О., Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПОРІВНЯЛЬНОГО АНАЛІЗУ ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ ТА ПРОЦЕСІВ

У статті проаналізовано методологію порівняльного аналізу, що використовується у політологічних дослідженнях. Зроблено огляд застосування порівняльного аналізу для дослідження процесуальних та інституційних аспектів. Констатовано його придатність для широкого збору емпіричної інформації, її оцінки та узагальнення. Виділено основні проблеми, на яких зосереджується класична західна політична наука, а саме політична культура і політична соціалізація, артикуляція інтересів, урядові структури й вироблення політичного курсу, державна політика тощо.

Методологія порівняльного аналізу ґрунтується на визначених принципах відбору предметів для порівняння. Найбільш поширеними є інституціональний та функціональний підходи. Інституціональний підхід полягає у виборі аналогічних інститутів, як матеріалу для співставлення, а його ціль – з'ясування їх нормативного стану та тих відмінностей і подібностей, що впливають з нього. Функціональний же підхід зводиться скоріше до політичної дійсності, до практичної діяльності. Загалом, використання порівняльного аналізу дозволяє вирішити певні наукові проблеми, а саме систематизацію та узагальнення масиву інформації по різних країнах; особливості, які неможливо досягнути поза ширшим контекстом; створення наукових класифікацій; верифікація гіпотез і отриманих даних, перевірка істинності концептів і теорій; подолання етноцентризму дослідника; прогнозування.

Описано основні труднощі методологічного та методичного плану, а саме проблема порівняльності, проблема "занадто багато змінних – надто мало випадків", проблема еквівалентності, проблема упередженого відбору, проблема взаємовпливу країн чи систем, що порівнюються. Запропоновані декілька способів вирішення кожної проблеми. Адакатується впровадження в політичні дослідження нової методологічної орієнтації – наукового реалізму.

Ключові слова: *методологія, метод, порівняльний аналіз, компаративістика, політичні інститути, політичні процеси, дослідницький інструментарій.*

І політичні науки в цілому, і порівняльна політологія зокрема передбачають наявність теорії і методу. До теорії відносяться сукупності систематично пов'язаних між собою узагальнень, а метод являє собою процедуру чи процес, які включають способи і засоби, що застосовуються при дослідженні для викладення, перевірки і оцінки теорії. Методологія в політичній науці означає певний спосіб бачення й організації дослідження. Вона включає правила та критерії інтерпретації фактів, а також дослідницькі плани, прийоми збору даних тощо. Методологія складається з методів, процедур, робочих концепцій, правил і т. п., які застосовуються для перевірки теорії, спрямування досліджень і пошуку вирішення проблем реального світу.

Вагоме місце в цьому інструментарії займає порівняльний аналіз. Саме цей дослідницький метод виявився найбільш придатним, оскільки дозволяв поєднати широкий збір емпіричної інформації, її оцінку та відносно швидке формулювання певних узагальнень.

У загальному плані розробки проблем методології в контексті порівняльних досліджень варто відзначити роботи таких авторів, як О. Валецький, В. Костюк, В. Кубко, С. Курдюмов, Ю. Павленко, Ю. Пахомов, В. Пилипенко, Ю. Салюк, М. Шульга та ін.

Політичні мислителі минулого (Аристотель, Платон, Полібій, Цицерон, Фома Аквінський, Макіавеллі, Монтеск'є, Токвіль, Конт, Спенсер, Гегель, Маркс, Мілль та ін.) регулярно або

епізодично вдавалися до порівняння. На розвиток і вдосконалення методології компаративного аналізу політичних феноменів визначально вплинули доробки таких західних учених, як Г. Алмонд, В. Бартон, Дж. Бунчак, Р. Далтон, М. Доган, Ч. Ендрейн, Ж. Зіллер, Дж. Мангейм, Д. Мартін, Дж. Пауелл, Д. Пелассі, Р. Річ, Дж. Сарторі, К. Стром, П. Штомпка. Безпосередньо проблеми порівняльної політології розглядають: К. Гаджиєв, Г. Голосов, Б. Докторов, В. Кремень, Ф. Рудич, Л. Сморгунов.

У працях названих авторів в різноманітних версіях поєднуються інституційний та процесуальний аналіз. Інституційний аналіз звертається до розгляду статичних структур та інститутів влади. Процесуальний аналіз орієнтує на вивчення складної динаміки політичних процесів, діяльності, орієнтацій, відносин. Перший підхід, як правило, застосовується щодо стабільних соціально-політичних систем. Другий – при дослідженні неоднозначних ситуацій, перехідних або латентних політичних явищ.

Показовим прикладом системної реалізації інституційного підходу може слугувати дослідження французького вченого Ж. Зіллера "Політико-адміністративні системи країн ЄС" (1993). Ж. Зіллер показує, що інституційний аналіз не повинен зводитись до простого порівняння політичних структур. Зокрема, він зазначає: "видається неможливим зрозуміти адміністративну систему без достатнього знання системи політичної влади, складовою якої вона є"; предметом вивчення та порівняння "мають бути не структури самі по собі, хоч би якими вони були, політичними чи адміністративними, але системи й апарати, а також дійові особи, які приймають публічні рішення"; "повне порівняльне дослідження має базуватися на достатньому знанні загальнодержавних і місцевих інституцій влади" [1, с. 8-9, 35].

Класичні праці західних політологів Г. Алмонда, Дж. Пауелла, К. Строма і Р. Далтона зосереджуються на таких проблемах, як політична культура і політична соціалізація, артикуляція інтересів, агрегування інтересів у контексті діяльності політичних партій, урядові структури й вироблення політичного курсу, державна політика.

Згадані дослідники зазначають, що, звертаючись до дослідження політики, "ми розуміємо форми діяльності, пов'язані з контролем за прийняттям публічних рішень, стосовно даного народу і на даній території, де цей контроль може бути підкріплений владними і примусовими засобами". Політика, зазначають вчені, сама по собі є специфічним явищем, що "відсилає нас до процесів і конфліктів", а також до всебічного розуміння засобів їхнього втілення [2, с. 19].

І, нарешті, прикладом органічного поєднання інституційного та процесуального аналізу в компаративних політологічних дослідженнях є праця Дж. Сарторі "Порівняльна конституційна інженерія: дослідження структур, мотивів і результатів" (1994). Порівнюючи політичні структури різних країн, вчений звертає увагу на необхідність урахування швидкої зміни подій, тобто динаміки політичних процесів, зазначаючи, що після 50 років політичного заморожування ми вступаємо у своєрідний цикл або навіть епоху динамічних змін. Так, досліджуючи конституції різних країн світу, Дж. Сарторі звертає увагу на небезпеку "конституційної графоманії, тобто намагання втиснути суспільно-політичну реальність у прокрустове ложе конституційних норм: "чим більше ми приймаємо конституцій, які все регулюють і все обіцяють, тим більше ми сприяємо їхньому порушенню і державній катастрофі". Звідси вчений робить висновок: "Останні десятиліття нам кажуть, що конституції не мають значення, що вільні суспільства є скоріше наслідком суспільного плюралізму, а не конституційного винаходу" [3, с. 189].

Застереження відомого вченого особливо слід пам'ятати, досліджуючи пострадянські країни, в яких спостерігається далеко не завжди виправдана ідеалізація конституційних змін та законотворчості у відриві від практичного втілення правових норм та політичної відповідальності представників владної еліти.

Особливість порівняльного підходу виявляється у співставленні двох (чи більше) політичних об'єктів (або їх частин), котрі мають риси подібності. Потім, відповідно, робиться висновок про спільне або ж відмінне між досліджуваними явищами.

З метою більшої ефективності інструментарій компаративного аналізу застосовують переважно по відношенню до однорідних феноменів. Такими феноменами можуть бути не тільки об'єкти в межах однорідних інституціоналізованих політичних систем, але й певні політичні структури з подібними родовими явищами і процесами, локалізовані в різних політичних системах.

Дослідник-компаративіст не повинен зосереджувати свою увагу виключно на описові відібраних об'єктів, реєстрації подій чи їхньої хронології, оскільки в такому випадкові отриманий результат матиме характер часткових відомостей. Правильне використання порівняльного методу мусить включати в себе широку перспективу співвіднесення досліджуваних явищ.

Компаративістська методологія ґрунтується на визначених принципах відбору предметів для порівняння. Найбільш поширеними є інституціональний та функціональний підходи. Інституціональний підхід полягає у виборі аналогічних інститутів, як матеріалу для співставлення, а його ціль – з'ясування їх нормативного стану та тих відмінностей і подібностей, що впливають з нього. Функціональний же підхід зводиться скоріше до політичної дійсності, до практичної діяльності. Тут, як правило, мова йде про пошук двох чи більше об'єктів із суттєвими зовнішніми розбіжностями, але при цьому обслуговуючих ті ж самі інтереси й потреби.

Результати, отримані за допомогою порівняльних методів, дозволяють, з однієї сторони, викристалізувати закони, котрі управляють політичними процесами і явищами, а, з іншої – ті фактори, що впливають на формування політичної культури громадян.

Досліджуючи методологічні аспекти вітчизняної модернізації, український політолог В. Горбатенко пропонує розглядати її крізь призму цивілізаційного підходу, вважаючи модернізацію рушійною силою новітньої історії нашої країни. Він констатує, що: «Набутий у 90-і рр. досвід функціонування України як суверенної незалежної держави переконливо свідчить про неможливість спрямування суспільних відносин у річище реформаторських зусиль без належного наукового обґрунтування, прогностичних передбачень, розвитку новітніх методології та теорії суспільних відносин». Виходячи із особливостей вітчизняного контексту модернізації дослідник зазначає: «Нова якість українського суспільства вимагає відповідного конкретно-конструктивного аналізу досягнень і прорахунків науки і практики та створення якісно досконалішої теоретико-методологічної основи. Складовими цієї основи мають стати об'єктивність та історизм; ціннісний, системно-структурний і фундаментальний підходи; органічна єдність теорії і практики; поєднання критичного і раціонального, конструктивного, порівняльно-ретроспективного, історичного та логічного підходів» [4].

Цілковито заслуговує на увагу ідея цього дослідника, котрий вважає, що з метою визначення пріоритетів та основних параметрів модернізаційного процесу певного суспільства необхідно вийти за рамки політичної сфери, розглянувши вказане явище у ширшій перспективі. У цьому зв'язку для аналізу, власне, політичної модернізації принципового значення набуває аналіз відповідних процесів і тенденцій крізь призму таких наук як правознавство, макроекономіка, соціологія тощо. Таке поєднання суспільних наук при дослідженні феномена модернізації, як слушно зазначає у згаданій вище праці В. Горбатенко, надає проблемі синергетичного звучання і потребує, поряд з політологічним аналізом, застосування синтетично-плюралістичного підходу.

Можна стверджувати, що використання порівняльного аналізу дозволяє вирішити певні наукові проблеми.

1. Систематизація та узагальнення масиву інформації по різних країнах, та відповідне розширення і прирощення наукового знання. Зокрема, довгий час у політичній науці фігурував неповний перелік напівпрезидентських систем: М. Дюверже в роботі 1980 відносить до цієї форми правління Веймарську республіку і шість країн Західної Європи – Австрію, Ірландію, Ісландію, Португалію, Фінляндію і Францію [5]. Проте порівняльний аналіз на більшому масиві емпіричної інформації довів, що напівпрезидентською формою правління охоплено 42 держави сучасного світу.

2. Кожній країні притаманні свої особливості, які неможливо досягнути поза ширшим контекстом. Наприклад, якщо ми досліджуємо взаємозв'язок між президентською формою правління і стабільністю демократії і спробуємо відповісти на нього лише на матеріалі США, то прийдемо до висновку про те, що американська форма правління забезпечує таку стабільність.

Однак США не можуть бути типовим прикладом для даного випадку. Президентська система цієї країни і контекст її функціонування унікальні і не дають підстав для таких узагальнень. Навпаки, значне число компаративістів доводить, що саме президентська система є джерелом нестійкості, конфліктності і краху молоді демократії [6].

Інший приклад пов'язаний з останньою концептуальною новацією західної порівняльної політології в галузі вивчення політичних систем – поняттям "президентіалізація", характерним у т.ч. і для пострадянського простору. Воно позначає процес, за допомогою якого вони стають більш президентськими у своїй реальній практиці без зміни, як правило, їх формальної структури, тобто форми правління.

Порівняльне дослідження 46 країн у різні часові періоди здійснили М. С. Шугарт і Дж. Кері на початку 1990-х рр. Їх книга "Президенти та асамблеї: конституційний дизайн і електоральна динаміка" є однією з широко цитованих робіт і блискучим зразком компаративістики. Автори зосереджують свою увагу на ключових аспектах президентських демократій, серед яких вибори президента і законодавчих зборів, формування кабінетів, законодавчі повноваження президента, вплив

виборчих систем на партійні системи. Кожна їх цих тем пов'язана з якістю функціонування демократії, її долею, ефективністю і показністю. Основне питання дослідження Шугарта і Кері – виживання демократії в умовах президентської, парламентської та інших форм правління. Автори приходять до висновку про те, що критика президенталізму як системи, що веде до краху демократії, поширюється не на всі президентські країни, а тільки на ті з них, які мають сильного президента [7].

3. Доцільність застосування порівняльного методу полягає також у його потенціалі щодо роботи з науковими класифікаціями. А. Сайрофф, порівнявши 32 промислово розвинених демократії, поновому згрупував парламентські системи, вдавшись до широкого набору змінних і їх виміру. Їм використовується факторний аналіз. Один чинник – це домінування виконавчої влади над парламентом (він оцінюється за 11 змінними). Інший фактор – т. зв. "Спаяні" (fused) парламентський режим – демонструє, наскільки об'єднані або роз'єднані функції асамблеї та уряду (тут використовується 6 змінних). В результаті Сайроффом було виявлено три кластера парламентських систем: 1) система домінування кабінету; 2) поляризована система з центральною роллю фрагментованого парламенту; 3) система "спільної дифузії влади парламенту і кабінету в процесі прийняття рішень при працюючому парламенті", тобто, збалансованої влади з використанням погоджувальних процедур [8].

4. Порівняльний метод має евристичне значення і дозволяє верифікувати гіпотези і отримані знання. Перевірка істинності концептів і теорій – необхідний елемент будь-якого дослідження. Оскільки при вивченні форм правління потрібно встановити взаємозв'язок між двома і більше факторами, то без емпіричного "тестування" висунутих на початку дослідження гіпотез обійтися не можна. Так, компаративісти традиційно "б'ються" над емпіричною перевіркою істинності тези Х. Лінца про схильність президентської системи до авторитаризму. Оpubліковано велику кількість робіт, в яких теоретичним або емпіричним шляхом підтверджується або спростовується це припущення. Є також роботи, в яких стверджується про відсутність будь-якого зв'язку між формою правління і демократією. Незважаючи на "вал" індивідуальних і групових проектів з цієї проблеми, теза Лінца про "вади" президентської системи досі залишається під великим питанням. Одна з робіт, по суті спростовують цю гіпотезу, – це порівняльне дослідження А. Діскіна, Х. Діскін і Р. Хазана "Чому демократії руйнуються: причини демократичного провалу і успіху" [9], в якому вивчаються 30 випадків колапсу демократії та 32 випадки стабільної демократії. Автори виділяють чотири групи змінних, що впливають на демократичну стабільність – інституційні (федералізм; президентська форма правління; пропорційність; слабкість конституції), соціальні (розколи; погане функціонування економіки; несприятлива для демократії історія), опосередковані (фрагментація, поляризація; нестабільність уряду) і зовнішні (іноземна участь). У роботі виявляються зв'язки між кожною з 11 змінних і демократією. Автори приходять до наступних висновків: по-перше, комбінація декількох змінних веде до колапсу демократії, а не одна якась одна змінна, тобто президентська форма правління становить небезпеку для демократії тільки при наявності інших несприятливих факторів; по-друге, президентська система не входить в число змінних, що надають серйозний вплив на демократичну долю. Класичним прикладом критики побудов Х. Лінца стала відома робота С. Мейнваринга і М. Шугарта [10].

5. Порівняльні дослідження дозволяють подолати етноцентризм. Скажімо, більшість людей в Західній Європі і Британській Співдружності вважають, що парламентська система так само природна, як повітря, яким вони дихають. Навпаки, американці твердо впевнені в тому, що немає нічого кращого, ніж президентська система. Етноцентризм в наукових дослідженнях веде, за словами Р. Роуза, або до "помилкової партикуляризації", тобто уявленні про особливу винятковість країни, або до "помилкового універсалізму", коли теоріям, створеним виключно на досвіді однієї країни, надається загальний характер без урахування національного та історичного контексту. Інформація про інші суспільства дозволяє не тільки інтерпретувати нові явища, а й подивитися на свою країну в новому світлі.

6. Порівняння має аксіологічне значення. Об'єкти дослідження в тій чи іншій країні оцінюються виходячи з ідеальних уявлень, а відхилення від норми дає поштовх для подальших досліджень політичних феноменів. М. Доган і Д. Пелассі відзначають: "Дослідник, що вивчає тільки одну країну, може інтерпретувати як нормальне те, що насправді для компаративіста представляється аномальним" [11, с. 19]. Наприклад, співставлення української форми правління з ідеальною моделлю напівпрезидентської системи дозволяє виявити не тільки її специфіку, але і "відхилення" в бік президентської системи із сильним главою держави. Порівняння української форми правління з формами правління країн СНД дає можливість вловити схожість між ними, а саме – гіпертрофовані

повноваження президента і ослаблену роль парламенту. Порівняльний аналіз важливий при оцінці політичних проєктів, оскільки допомагає зрозуміти переваги і недоліки інших форм влади і, отже, точніше визначити потенційні плюси і мінуси реформи у себе вдома.

7. Нарешті, слід вказати на прогностичне значення порівняльного методу. Порівняльне дослідження допомагає передбачати можливі результати переходу до тієї чи іншої форми правління або введення будь-яких конституційно-правових новацій, що стосуються трикутника відносин "глава держави – уряд – парламент". Припустимо, впровадження ряду обмежувачів на вотум недовіри уряду з боку парламенту (наприклад, конструктивний вотум) дозволяє забезпечити стабільність кабінету. Обстоюючи порівняльний аналіз наслідків президентських систем і "нову" оцінку американського досвіду, Ф. Риггс зазначає, що "такий аналіз допоможе нам оцінити стан інших президентських режимів, зрозуміти, чому президентське правління вижило в США, і що повинні зробити інші країни, якщо вони прагнуть до того, щоб їх президентський устрій виявився успішним. Я сподіваюся також, що ми проявимо велику обережність в тому, щоб рекомендувати президентське пристрій будь-якої нової республіці, що народжується зараз після тривалого періоду однопартійного авторитаризму" [12].

Порівняльний метод активно використовується в політології, однак при проведенні будь-якого порівняльного дослідження виникає ціла серія проблем. У порівняльній політології докладно описані ці проблеми, а також (що більш цінно) способи їх вирішення. Зупинимось коротко на основних труднощах методологічного та методичного плану.

Проблема порівняльності. В ідеалі дослідник повинен вибрати країни, які були б ідентичні з усіх аспектів, крім одного, який він має намір вивчити. Однак ясно, що на практиці це нездійсненно, і доводиться порівнювати країни, що мають ті чи інші відмінності. Питання полягає в тому, чи повинні вони бути схожими якомога більше один на одного або, навпаки, значно відрізнятись? У компаративістиці існують два підходи щодо цього. Прихильники підходу найбільшої схожості вважають, що таке порівняння припускає нейтралізацію окремих відмінностей між країнами з тим, щоб дати можливість краще проаналізувати інші.

Має право на існування й інший підхід – порівняння країн, які максимально різняться між собою за факторами, найбільш значущим для завдань дослідження. Отже, при проведенні порівняльних досліджень використовується як стратегія максимальної схожості, так і стратегія максимального відмінності. Можлива комбінація двох стратегій: так, Д. Кольєр вивчає вісім латиноамериканських держав, які при грубому наближенні схожі між собою, а далі всередині цієї групи виділяє пари країн з максимальними відмінностями [13].

Рішення проблеми порівняльності в найзагальнішому вигляді полягає в тому, що явища можна порівнювати між собою при наявності хоча б однієї загальної ознаки. Наприклад, порівняння політичних партій в США та Ефіопії можливо (але це не означає, що доцільно) за умови, що існуючі в Ефіопії організації підпадають під ознаки політичної партії. Не можна порівнювати незрівнянні явища, які відносяться до різних класів понять, наприклад, партії в одній країні з парламентськими фракціями в іншій або президентську систему з федерацією.

Проблема "занадто багато змінних – надто мало випадків". Більшість компаративістів вважає її основною. Здавалося б, двохсот країн світу цілком достатньо для проведення порівняння. Однак неможливо знайти країни, схожі за всіма параметрами, крім одного – того, що вивчається дослідником. Факторів, які впливають на цікавий дослідника об'єкт, завжди велика кількість, в той час як кейсів для виявлення взаємозв'язків між змінними не вистачає.

У політологічній літературі виділяються наступні способи вирішення цієї проблеми: по-перше, збільшення числа випадків за рахунок: а) часу, тобто включення країн з різних історичних проміжків; б) простого додавання нових країн; в) додавання національних субодниць (територій, суб'єктів федерації та ін.); по-друге, стратегія "найбільшої схожості", застосовувана для того, щоб скоротити кількість змінних в дослідженні; по-третє, скорочення кількості змінних шляхом акценту на найбільш важливих чинниках, а також спрощення плану і намірів самого дослідника; по-четверте, модель "економії", зокрема використання теорії раціонального вибору.

Іноді сама політичне життя "допомагає" досліднику у вирішенні проблеми "занадто багато змінних – надто мало випадків". Так, недавнє поширення демократизації в світі надає нові можливості для встановлення зв'язку між формами правління і якістю функціонування демократії, тому відбулося істотне збільшення числа випадків успішної і безуспішної демократизації. Інший приклад: до Другої світової війни об'єктом дослідження були стійкі форми правління Північної Америки та Європи. Оскільки президентська система була представлена лише однією країною – США, а інші були

парламентськими, то порівняльний аналіз президентських країн лише після війни піддався радикальній переоцінці в його основоположних вихідних посилках через включення у світову систему більш ніж 100 нових держав третього світу.

Проблема еквівалентності. Невід'ємною умовою коректного використання порівняльного методу є вимога, щоб проблема, яку ставить дослідник, піддавалася вивченню в рамках різних культур. Кожне поняття, яке використовується в порівняльному дослідженні, повинно мати однаковий зміст в контексті різних культур. Крім того, використовувані для порівняння індикатори повинні бути порівнянні, вони повинні адекватно відображати дослідницьку проблему і пов'язані з нею поняття, по кожному з них необхідно мати якомога більш повну інформацію. Головна причина появи проблеми еквівалентності полягає в існуванні різних контекстів політики, які ведуть або до різного розуміння однакових термінів, або до того, що одна і та ж поведінка може по-різному оцінюватися в різних країнах. Так, коли члени австралійської Палати представників голосують проти своєї партії, то цей акт більш значущий, ніж відхід від партійної лінії американського законодавця в менш дисциплінованому (з точки зору партійної дисципліни) Конгресі; а тому "трактування цих актів поведінки як еквівалентних було б помилкою" [13, с. 269]. Порівняння парламентської системи в СРСР (а формально це була парламентська система) і парламентської системи у Великобританії вельми проблематично, оскільки знайти еквівалентну міру навряд чи вдасться.

Один із способів вирішення проблеми еквівалентності – ретельний опис понять, вдумливе конструювання індикаторів, якими операціоналізуються ці поняття, уважне додання понять до різних контекстів і усвідомлення того, що будь-яке поняття має обмеження в застосуванні. Другий спосіб – фокус на невеликій кількості країн, що дозволяє врахувати всі нюанси застосування понять і індикаторів. До нього "примикає" третій спосіб – звернення до фахівців за окремими країнами або групами країн з тим, щоб уникнути помилок в узагальненні. Четвертий спосіб – пошук т.зв. функціонально еквівалентних інститутів (виконують однакові ролі в рамках політичної системи), які іменуються по-різному (наприклад, вибори, революції та військові перевороти, незважаючи на велику ступінь їх несхожості, можуть розглядатися як способи зміщення правлячої еліти). Еквівалентність можна дотримати, якщо звертати увагу скоріше на еквівалентність ідей, а не слів, і якщо тісніше пов'язувати поняття з реальним, а не нормативним політичним життям.

Проблема упередженого відбору. Нерідко дослідник вибирає випадки суб'єктивно: це можуть бути країни, де населення говорить знайомою йому мовою, або країни, що підпадають під схему дослідження або якусь теорію, або країни, безпечні з точки зору поїздок туди, або країни, по яких є дані. Великі й могутні країни частіше є об'єктами дослідження, ніж країни маленькі і слабкі. Але перекис у відборі кейсів веде до помилкових результатів дослідження. Рішення проблеми упередженого відбору полягає в наступному: по-перше, необхідно вибрати якусь залежну змінну, різні показники якої дозволять згрупувати, а потім і відібрати країни; по-друге, при виборі країн необхідно знати про паралельні випадки (наприклад, відбираючи президентські країни Латинської Америки, необхідно мати на увазі президентські країни інших регіонів світу); по-третє, більш чітка теорія може допомогти в правильному відборі.

"Проблема Гелтона" названа по імені президента Королівського антропологічного інституту Великобританії, який в 1889 р. при обговоренні методології крос-культурного аналізу висловив припущення про значний вплив на культури зовнішнього фактору. Спостереження по кожній країні мають бути незалежними – свідчить правило порівняльного та статистичного дослідження. Порівнювати випадки можна тоді, коли події в якійсь одній країні не знаходяться під впливом подій у якійсь іншій країні. Однак на практиці залежність одних груп від інших створює серйозні труднощі: ми, трапляється, вбачаємо сильну причинний зв'язок між двома змінними там, де насправді її не існує, тому що одна з країн впливає на інші [15, с. 53-55]. Наприклад, на вибір парламентської форми правління в країнах Британської Співдружності сильний вплив зробила Великобританія. Президентські системи в Латинській Америці були імпортовані з США, а тому порівняння їх з американською системою наштовхується на проблему Гелтона.

Запропоновано декілька способів вирішення цієї проблеми. По-перше, можна виявити у вибірці всі явні ознаки впливу однієї країни на іншу, після чого виключити останні з аналізу. По-друге, можна використовувати принцип максимального відмінності систем і спостереження, що відносяться до різних періодів часу. По-третє, деякі автори пропонують т.зв. "холістський" підхід, коли вчені, що вибрали обмежене число випадків, досліджують їх як єдине ціле і порівнюють їх між собою теж як ціле; вони вивчають конфігурації структур і подій і прагнуть пояснити їх складність шляхом порівняння цих конфігурацій. По-четверте, уладнати проблему Гелтона може стратегія аналізу

впливу світової системи на внутрішній розвиток країн, при якій економічна і політична система країни розглядається в якості відкритої для зовнішнього впливу і в цьому сенсі залежної. По-п'яте, виходом може виявитися дослідницька модель порівняльного аналізу, при якій здійснюється спроба об'єднати внутрішньосистемні вимірювані змінні з внутрішньосистемними міжчасовими і міжсистемними просторовими невимірюваними змінними, що показують процеси дифузії.

Проблема "занадто багато випадків – занадто мало змінних". М. В. Ільїн наводить такий приклад: "щоб краще зрозуміти, чому в бідній, неоднорідній, відсталій, величезній і перенаселеній Індії ось уже протягом півстоліття діє (і, схоже, успішно) вестмінстерська система, включення в поле нашого зору політій від Фінляндії до Науру буде не тільки надлишковим, але і шкідливим. Те ж саме можна сказати і про обмеження параметрів дослідження конституційними принципами і процедурами. Потрібно дещо прямо протилежне: скорочення кола казусів до максимально релевантних і збільшення числа показників до мінімально достатнього набору величин, без урахування яких дослідження буде явно неповним" [16]. Рішення проблеми полягає в застосуванні стратегії найбільшої схожості або стратегії найбільшої відмінності.

Проблема ціннісної нейтральності. Дослідник трактує концепти, відбирає змінні і параметри порівняння відповідно до своїх ціннісних переваг. Наприклад, при визначенні "сили" президентів багато авторів роблять акцент на формальних повноваженнях глави держави, виходячи з того, що в розвинених країнах демократії немає серйозного розриву між законом і практикою. Однак неформальна складова в пострадянських країнах значна, а тому вимір президентської влади виключно формальним шляхом невиправдано. Рішення проблеми ціннісної нейтральності вбачається на шляху впровадження в політичні дослідження нової методологічної орієнтації – наукового реалізму.

Бібліографічний список:

1. Зіллер Жак. Політико-адміністративні системи країн ЄС : порівн. аналіз / пер. з фр. В. Ховхуна. Київ : Основи, 1996. 420 с.
2. Алмонд Г. Сравнительная политология сегодня: мировой обзор: учебное пособие / сокр. пер. с англ. А. С. Богдановского, Л. А. Галкиной; под ред М. В. Ильина, А. Ю. Мельвиля. Москва : АспектПресс, 2002. 537 с.
3. Сарторі Дж. Порівняльна конституційна інженерія: дослідження структур, мотивів і результатів / пер. з 2-го англ. вид. Київ: Артєк, 2001. 224 с.
4. Горбатенко В. П. Стратегія модернізації суспільства: Україна і світ на зламі тисячоліть : монографія. Київ : Видавничий центр «Академія», 1999. 240 с.
5. Duverger M. A New Political System Model: Semi-Presidential Government. *European Journal of Political Research*. 1980. Vol. 8. P. 179.
6. Linz J. J. The Perils of Presidentialism. *Journal of Democracy*. 1990. № 1. P. 51–69.
7. Shugart M. S. Presidents and Assemblies: Constitutional Design and Electoral Dynamics. Cambridge : Cambridge University Press, 1992.
8. Siaroff A. Varieties of Parliamentarism in the Advanced Industrial Democracies. *International Political Science Review*. 2003. Vol. 24. № 4. P. 445–464.
9. Diskin A. Why Democracies Collapse: The Reasons for Democratic Failure and Success. *International Political Science Review*. 2005. Vol. 26. №3. P. 291–309.
10. Mainwaring S. Juan Linz, presidentialism and democracy. A critical appraisal. *Comparative Politics*. New York : The City University of New York, 1997. Vol. 29, № 4. P. 449–471.
11. Доган М. Сравнительная политическая социология / пер. сангл. Москва: Социально-политический журнал. 1994. 272 с.
12. Риггс Ф. Сравнительная оценка президентской формы правления. Сравнительная социология. Избранные переводы. Москва: Academia, 1995. С. 99–156.
13. Collier D. The Comparative Method / Finifter A. (ed.). *Political Science: The State of the Discipline*. Washington, DC : American Political Science Association, 1993. P. 112.
14. Hague R. *Comparative Government and Politics: an introduction*. [4th ed.]. Houndmills, Basingstoke, Hampshire and London: The Macmillan Press, 1998. P. 272.
15. Сморгунов Л. В. Современная сравнительная политология: учебник. Москва : Российская политическая энциклопедия(РОССПЭН), 2002. 472 с.
16. Ильин М. В. Основные методологические проблемы сравнительной политологии. *Полис*. 2001. № 6. С. 140–143.

References:

1. Ziller Zhak. Polityko-administratyvni systemy krain YeS : porivn. analiz / per. z fr. V. Khovkhuna. Kyiv : Osnovy, 1996. 420 s.
2. Almond G. Sravnitel'naya politologiya segodnya: mirovoy obzor: uchebnoe posobie / sokr. per. s angl. A. S. Bogdanovskogo, L. A. Galkinoy; pod red M. V. Ilina, A. Yu. Melvilya. Moskva : AspektPress, 2002. 537 s.

3. Sartor I. Dzh. Porivnyalna konstitutsiyna Inzheneriya: doslidzhennya struktur, motiviv I rezultativ / per. z 2-go angl. vid. KiYiv: Artek, 2001. 224 s.
4. Horbatenko V. P. Stratehiia modernizatsii suspilstva: Ukraina i svit na zlami tysiacholit : monohrafiia. Kyiv : Vydavnychiy tsentr «Akademiia», 1999. 240 s.
5. Duverger M. A New Political System Model: Semi-Presidential Government. *European Journal of Political Research*. 1980. Vol. 8. P. 179.
6. Linz J. J. The Perils of Presidentialism. *Journal of Democracy*. 1990. № 1. P. 51–69.
7. Shugart M. S. Presidents and Assemblies: Constitutional Design and Electoral Dynamics. Cambridge : Cambridge University Press, 1992.
8. Siaroff A. Varieties of Parliamentarism in the Advanced Industrial Democracies. *International Political Science Review*. 2003. Vol. 24. № 4. P. 445–464.
9. Diskin A. Why Democracies Collapse: The Reasons for Democratic Failure and Success. *International Political Science Review*. 2005. Vol. 26. №3. P. 291–309.
10. Mainwaring S. Juan Linz, presidentialism and democracy. A critical appraisal. *Comparative Politics*. New York : The City University of New York, 1997. Vol. 29, № 4. P. 449–471.
11. Dogan M. Sravnitel'naya politicheskaya sotsiologiya / per. sangl. Moskva: Sotsialno-politicheskiy zhurnal. 1994. 272 s.
12. Riggs F. Sravnitel'naya otsenka prezidentskoy formy pravleniya. Sravnitel'naya sotsiologiya. Izbrannyye perevody. Moskva: Academia, 1995. S. 99–156.
13. Collier D. The Comparative Method / Finifter A. (ed.). *Political Science: The State of the Discipline*. Washington, DC : American Political Science Association, 1993. P. 112.
14. Hague R. *Comparative Government and Politics: an introduction*. [4th ed.]. Houndmills, Basingstoke, Hampshire and London: The Macmillan Press, 1998. P. 272.
15. Smorgunov L. V. *Sovremennaya sravnitel'naya politologiya: uchebnik*. Moskva : Rossiyskaya politicheskaya entsiklopediya»(ROSSPEN), 2002. 472 s.
16. Ilin M. V. Osnovnyie metodologicheskie problemy sravnitel'noy politologii. *Polis*. 2001. # 6. S. 140–143.

Dolzhenkov O. A. Methodological Problems of Comparative Analysis of Political Institutions and Processes

The article analyzes the methodology of comparative analysis used in political science research. A review of the application of comparative analysis for the study of procedural and institutional aspects. Its suitability for a wide collection of empirical information, its evaluation and generalization is stated. The main problems on which the classical Western political science focuses are highlighted, namely political culture and political socialization, articulation of interests, government structures and political course development, public policy, etc.

The methodology of comparative analysis is based on certain principles of selection of items for comparison. The most common are institutional and functional approaches. The institutional approach is to select similar institutions as a material for comparison, and its purpose is to clarify their normative state and the differences and similarities that arise from it. The functional approach is reduced rather to political reality, to practical activity.

In general, the use of comparative analysis allows to solve certain scientific problems, namely the systematization and generalization of information on different countries; features that cannot be grasped outside the wider context; creation of scientific classifications; verification of hypotheses and obtained data, verification of concepts and theories; overcoming the ethnocentrism of the researcher; prognostication.

The main difficulties of the methodological and methodological plan are described, namely the problem of comparability, the problem of "too many variables – too few cases", the problem of equivalence, the problem of biased selection, the problem of interaction of countries or systems being compared. There are several ways to solve each problem. The introduction of a new methodological orientation – political realism – into political research is advocated.

Keywords: *methodology, method, comparative analysis, comparative studies, political institutes, political processes, research tools.*

DOI 10.31558/2519-2949.2022.2.12

УДК 321:314:336.5.614.2

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7636-9088>

Хлівнюк Т. П., Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

МОДЕРНІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ ШЛЯХОМ ЦИФРОВІЗАЦІЇ В УМОВАХ СТАРІННЯ НАСЕЛЕННЯ

Метою роботи є дослідження можливостей модернізації соціальної держави шляхом цифровізації в умовах старіння населення. Ставляться завдання: з'ясувати переваги цифрової моделі соціальної держави; окреслити коло проблем, які виникають щодо цифровізації соціальної держави з огляду на старіння населення; проаналізувати, які кроки на рівні держави та суспільства доцільні, щоб старіння населення не ставало перешкодою зміцненню стійкості соціальної держави. Методологією дослідження виступає неонінституціоналізм та аксіологічний аналіз. Авторка доводить, що цифровізація є економічно виправданою відповіддю на старіння населення. Водночас наголошено, що навіть у найрозвиненіших соціальних державах є недостатня готовність людей похилого віку до цифровізації соціальної сфери. При цьому побудова цифрової соціальної держави можлива лише за високого рівня цифрової грамотності усіх вікових груп населення. Наголошено на численних перевагах цифрової соціальної держави для осіб похилого віку: уможливлення отримання різних соціальних послуг незалежно від фізичної мобільності; підвищення особистої незалежності; можливість постійно навчатися, залишатися активними членами спільноти; підтримка соціальних контактів; запобігання сегрегації та ін. Визначено причини, які сповільнюють перехід до цифрової моделі соціальної держави: відсутній або недостатній досвід технічних навичок; незацікавленість цифровими технологіями; дотримання усталених звичок, консерватизм; побоювання через проблему конфіденційності; відсутність доступу до Інтернету, технічних пристроїв; фінансові проблеми; виключеність особи з мережі сімейних відносин; проблеми зі здоров'ям та ін. Аргументовано, що відторгнення особами похилого віку цифрових технологій, відсутність навичок користування ними загрожує створити для них нові соціальні бар'єри. Доведено, що інститут соціальної держави для своєї модернізації повинен не лише очікувати росту цифрової культури людей похилого віку, а сам має лобіювати та реалізовувати для них програми формування цифрових навичок. Доведено, що цифровізація соціальної держави позитивно вплине на широку перспективу цього інституту в умовах старіння населення лише, якщо буде реалізовуватися модель активного старіння.

Ключові слова: цифровізація держави, соціальна держава, цифрова соціальна держава, особи похилого віку, старіння населення, модель активного старіння.

Вступ. У більшості держав, які відповідають характеристиці «соціальна», нині відбувається демографічний перехід. Його основною характеристикою є старіння населення. Відповідно, ті моделі соціальної держави, які функціонують сьогодні у різних країнах, вимушені враховувати зміни структури народонаселення. Оскільки швидко змінити демографічний тренд старіння не можливо, то відтак інститут соціальної держави має адаптуватися до нього. Одним з інструментів такої адаптації є цифровізація соціальних послуг. Вона має відбуватися з урахуванням комплексу складнощів впровадження цифрових технологій в умовах зростання частки осіб похилого віку в структурі населення.

Наразі наукова проблема адаптації соціальної держави до старіння населення завдяки технологічному прогресу розроблена недостатньо. Бракує наукових досліджень про низку питань. Як цифровізація в цілому або ж певні цифрові технології впливають на реалізацію людьми похилого віку соціальних прав, доступ до соціальних послуг? Які переваги чи недоліки має/може мати цифровізація соціальної сфери для цієї вікової групи? Як зробити певні технології геронтологічно-зорієнтованими? Чи здатна диджиталізація дійсно вплинути на стійкість інституту соціальної держави?

Поява щораз нових технологій, які привносяться в державне управління соціальною сферою, ще більше ускладнює розуміння того, як уможливити «встигання» людей похилого віку за цими

процесами, аби знизити навантаження на соціальну державу. Реалізуючи глобальне завдання модернізації інституту соціальної держави, її адаптації до демографічного переходу, важливо розуміти, якими чинниками обмежується/активізується використання людьми похилого віку цифрових каналів взаємодії з інституціями соціальної держави. Очевидно, що модернізація соціальної держави шляхом побудови цифрової її моделі не має бути хаотичним процесом, без опертя на стратегію та тактику. Важливо враховувати чинник зростання людей похилого віку в структурі населення. Ця група не має опинитися на узбіччі тих переваг, які уможливує цифровізація.

Мета та завдання. З огляду на те, що одним зі шляхів модернізації соціальної держави нині є її диджиталізація, то метою є з'ясувати особливості цього процесу в умовах демографічного тренду старіння населення. Ставляться завдання: 1) з'ясувати, якими є потенційні переваги цифрової моделі соціальної держави; 2) показати коло проблем, які виникають щодо цифровізації інституту соціальної держави з огляду на старіння населення; 3) вивчити, які кроки держави та суспільства доцільні, щоб старіння населення не ставало перешкодою для зміцнення стійкості соціальної держави.

Методи дослідження. Методологією дослідження виступає неоінституціоналізм та аксіологічний аналіз. Крізь призму неоінституціоналізму аналізуються зміни, які відбуваються з інститутом соціальної держави під впливом двох факторів – цифровізації та старіння населення. За допомогою аксіологічного аналізу з'ясовується значущість диджиталізації для людей похилого віку, їх готовність освоїти та використовувати нові технології.

Результати. Складно віднайти хоча б якийсь напрямок функціонування соціальної держави, якого б не торкнулася цифрова трансформація в останні роки: від онлайн-форм заявок до алгоритмів, які спрямовують заявників на отримання певних видів соціальної підтримки. Переваги отримання максимальної кількості бюрократичних рішень онлайн вже показала себе і на прикладі окремих соціальних держав (нордичних передусім), так і загалом у технологічно розвинених державах під час пандемії коронавірусу.

Однак ці процеси синхронізовані зі складністю освоєння цих технологій, доступом до них. Проявляється т. зв. «автоматизація нерівності» [8]. В умовах форсованої цифровізації важливим завданням соціальної держави нині є всеможливе сприяння охопленню новими цифровими можливостями людей похилого віку. Інакше ці громадяни, особливо самотні, опиняться на узбіччі нових процесів та соціальних можливостей.

Попри швидкі темпи цифровізації у розвинених державах соціального типу, ще доволі значна кількість громадян схильні використовувати традиційні канали комунікації (телефон, особисті візити). Однак нині персоналізована взаємодія між громадянами та інституціями соціальної держави вважається більш виправданою, якщо є проблеми у наданні тих чи інших соціальних послуг, пільг конкретному реципієнту [1], тобто нетипові кейси.

Реформи з цифровізації соціальної сфери, які останні два десятиліття з висхідною динамікою проводяться в розвинених соціальних державах, роблять доступ до основних соціальних послуг шораз більше узалежненим від цифрових технологій. Надавачі соціальних послуг активно впроваджують веб-комунікаційні платформи, які замінюють традиційні формати надання соціальних послуг [13]. Однак постає проблема готовності усіх соціально-демографічних верств переходити на новий формат взаємодії й відчутти його переваги. Найбільші проблеми з адаптацією до процесів цифровізації соціальної сфери виникають у людей похилого, старечого віку.

Модернізація класичних моделей соціальної держави у напрямку набуття ними характеристики «цифрові», видається можливою за досягнення достатнього рівня цифрової грамотності усіх громадян, зокрема й похилого віку. Цифровізація дає цій віковій групі додаткові можливості навчатися, залишатися активними членами спільноти, особливо, якщо їхня фізична мобільність з якихось причин обмежена. Технології здатні запобігти сегрегації осіб похилого віку, спростити передачу інформації [2]. Можливість користуватися цифровими послугами здатна позитивно вплинути на життя літніх людей, покращити його якість, підвищити персональну незалежність [5; 24]. За стрімкої диджиталізації недоступність цифрових технологій, відсутність навичок користування ними має перспективу в найближчому часі перетворитися на соціальний бар'єр для осіб похилого віку.

Процеси цифровізації різних соціальних послуг спрямовані на те, щоб кожен міг та бажав використовувати електронний формат замість особистого контакту з державними інституціями. Однак надання соціальних послуг має враховувати особливості використання результатів інформаційно-комунікаційного прогресу різними віковими групами населення. Люди, які не мають доступу до Інтернету, користувацьких навичок та власне технічних пристроїв зіткнуться з проблемою поінформованості за ситуації, коли інформація та послуги соціального забезпечення все частіше

представлена саме в цифровому форматі. Державні послуги «віч-на-віч» щораз більше звужуються з міркувань економії державних фінансів, боротьби з бюрократичною корупцією і под., а Covid-19 ще більше сприяв цьому.

Очевидним є цифровий розрив між різними групами користувачів [14; 29]: літні люди у порівнянні з молодшими віковими групами у своїй більшості є у гіршому фінансовому становищі [32]. Частина людей похилого віку ризикують бути відчуженими у доступі до онлайн-сервісів [10; 12]. Вони ризикують бути подвійно маргіналізованими: по-перше, через свій вік, а по-друге, через те, що вони рідше використовують або й не використовують узагалі цифрові сервіси [4] у взаємодії з державою. Водночас маємо враховувати при аналізі використання технологічних новацій для отримання соціальних послуг особами похилого віку важливо враховувати, що ця група у розвинених соціальних державах не є однорідною. Вона є складною «мозаїкою» з осіб з різним життєвим шляхом, освітою, доходом, соціальним досвідом тощо. Серед них є ті, хто усе життя жив та працював у певній країні, а є мігранти. Є ті, хто проживає з родиною, а є самотні. Є ті, хто у попередній трудовій діяльності працювали з комп'ютерною технікою, а є ті, чия трудова діяльність не синхронізувалася з технічним прогресом. Є ті, хто проживають у мегаполісах, а є з віддаленої сільської місцевості. Перелік соціально-демографічних індикаторів велика, що ускладнює висновки про вплив нових інформаційно-комунікаційних технологій на взаємодії осіб похилого віку з інститутом соціальної держави.

У наукових дослідженнях про цифровий розрив відмінності у доступі та використанні інформаційно-комунікаційних технологій переважно пояснюються індивідуальними характеристиками (цифрові навички та ін.), демографічними факторами (вік, освіта та ін.) та структурними детермінантами (наприклад, соціально-економічний статус) [11; 21]. Також є низка причин, пов'язаних з різними життєвими ситуаціями та контекстами. Наприклад, у випадку аналізу цифрового розриву людей похилого віку з-поміж мігрантів, одні дослідники підкреслюють чинник віку [30; 31], а інші – навпаки зауважують, що літні мігранти навіть швидше за корінне населення опановують Інтернет-технології для доступу до соціальних послуг, щоб компенсувати нестачу соціального капіталу в новій країні [20]. Це підводить нас до думки, що питання впливу лише чинника віку на використання цифрових технологій у взаємодії громадян літнього віку з інститутом соціальної держави потребує виваженої оцінки. Очевидно, що на цифрову залученість громадян похилого віку в частині взаємодії зі соціальною державою впливає широкий комплекс факторів. Люди похилого віку є гетерогенною групою за своїм досвідом, навичками та готовністю використовувати інформаційно-комунікаційні технології. Наприклад, у Японії населення похилого віку виявляє високий рівень інтересу до розробки технологій охорони здоров'я та соціальної допомоги [15]. Це підводить нас до думки, що ставлення старших вікових груп до цифровізації соціальної держави узалежене від того, на якому щаблі технологічного прогресу знаходиться та чи інша країна загалом.

Н. Селвін вказав на низку причин, які спонукають людей похилого віку свідомо відмовлятися від онлайн-комунікації, зокрема – незначний досвід користувача, незацікавленість цифровими технологіями, дотримання усталених звичок, консерватизм та ін. [23]. Також можна додати різні побоювання людей літнього віку через проблему конфіденційності.

Звісно, соціально активні, освічені та відносно заможні люди старшого віку освоюють цифровий світ краще, ніж їхні однолітки з нижчим соціально-економічним статусом. Адже для людей похилого віку, особливо самотніх, існують також фінансові обмеження щодо придбання необхідного комп'ютерного обладнання, а також оплати послуг Інтернет-провайдерів. Втім нечасто, але зустрічаються проекти безоплатного передання пристроїв або надання послуг (безоплатно чи за значно зниженими тарифами). Наприклад, у США ті, хто відповідають визначеним критеріям, можуть зареєструватися на федеральну програму Lifeline, яка знижує щомісячну вартість послуг за Інтернет. Також через цю програму можна отримати смартфон. Також низка неурядових організацій (наприклад, британська мережа благодійних організацій Age UK) збирає уживані комп'ютери, очищає пам'ять пристроїв відповідно до міжнародних стандартів, налаштовує та передає особам 65+ років, які потребують їх.

Цифрові взаємодії з інститутом соціальної держави означають, що певна особа володіє необхідними ресурсами (наприклад, достатній дохід, навички, технічні засоби) для доступу до цифрових технологій [7; 22]. Хоч, звісно, є й публічні місця з вільним доступом до комп'ютерів та Інтернету, як-от бібліотеки, інноваційні відкриті громадські простори і под.

Включеність особи у сімейні мережеві відносини також впливає на використання людьми похилого віку цифрових технологій у взаємодії з інститутом соціальної держави [17]. Соціальне оточення людини може суттєво впливати на цифрові взаємодії осіб похилого віку [23].

Особи похилого віку у своїй більшості зіткнулися з інформаційно-комунікаційним прогресом відносно пізно на своєму життєвому шляху. Далеко не всі мають доступ до Інтернету, відповідні технічні пристрої. Навіть у найрозвиненіших державах це характерно передусім для самотніх, тих, хто проживає на малозаселених віддалених територіях. Також є труднощі з цифровою грамотністю тих громадян, які порівняно давно завершили трудову діяльність. Індивідуальні зусилля та особисті характеристики (звички, почуття довіри, страхи тощо) також впливають на цифрову активність літніх людей або ж відмови від неї. У цілому цифрове залучення є складним процесом, який поєднує особистісну участь та контекстуальні обставини.

Для онлайн-взаємодії щодо соціальних прав має значення те, що нині цифрові державні служби використовують системи онлайн-банкінгу та їхні безпечні облікові дані для завершення ідентифікації в Інтернеті. Однак доволі значна кількість осіб похилого віку взагалі не користуються дистанційними системами банківського обслуговування.

В усіх розвинених державах соціального типу нині громадянам доступна низка соціальних послуг через онлайн-звернення. Цифровізація вже показала себе як конструктивний фактор соціальних змін передусім у країнах Північної Європи. Тут сконцентровані найрозвиненіші соціальні держави, найвищим є відсоток покриття Інтернетом (97%, 2021 р.) [16]. Тут поступово входить обіг поняття «e-Elderly», тобто «електронні літні люди». В рамках ЄС також ведеться мова про реалізацію програми e-Seniors.

Одним із найбільших новаторів у цифровізації соціальної держави є Естонія. У межах системи електронних послуг e-Estonia, яка еволюціонує вже три десятиліття, функціонує серія сервісів. Вони корисні усім соціальним групам, але особливо – людям похилого віку, людям з інвалідністю та под. Приклади: загальнонаціональна система електронна медична картка (e-Health Record); електронна швидка допомога (відповідає до 30 секунд і може швидко скерувати за потреби швидку допомогу); централізована безпаперова система видачі та обробки медичних рецептів (e-Receipt), коли призначення відбувається через онлайн-форми, а в аптеці пацієнт лише пред'являє ID-картку. Це лише кілька електронних сервісів, пов'язаних з функціонуванням соціальної держави.

Для того, щоб нині 99% державних послуг надавати через онлайн-звернення, Естонія доклала зусиль та фінансів. Зокрема, наприкінці 1990-х – на початку 2000-х років були реалізовані програми навчання для громадян як користувачів комп'ютерів з набуттям навичок використання перших впроваджених онлайн-сервісів. Тоді монтувалися пересувні циркові намети, заповнені комп'ютеризованими робочими місцями, які виконували роль навчальних класів. Надалі й до нині можна зареєструватися на повністю фінансовані державою комп'ютерні курси у місцевих професійно-технічних училищах. Освоєння базового рівня гарантувало, що кожен охочий може освоювати навички користувача. Від 2014 року в Естонії реалізується стратегія навчання упродовж усього життя, яка спрямована на розвиток цифрових умінь громадян. Наприклад, у державному бюджеті на 2017–2020 роки було закладено 7,2 млн євро [25] на підвищення цифрової грамотності.

Та навіть попри згадані зусилля та невелику чисельність населення, в Естонії цифровий розрив між віковими групами зберігається. Зокрема, за результатами репрезентативного національного опитування 62% опитаних віком 60-74 років користуються Інтернетом, однак у групі 75 років і старші – лише 25% осіб [19]. Така ситуація мала одним зі своїх наслідків те, що осіб похилого віку не завше навіть позиціювали як аудиторію, охоплену Інтернетом. Прикладом може слугувати той факт, що естонський Департамент статистики при проведенні моніторингових опитувань щодо картування використання Інтернету домогосподарствами анкетував лише респондентів до 74 років. Цей дискримінаційний факт отримав належну реакцію естонського канцлера юстиції; групи 75+ років відтак почали позиціюватися як Інтернет-користувачі [26].

Попри технологічну успішність Естонії, потрібно враховувати, що тут одні з найгірших показників бідності людей похилого віку в ЄС. Європейська комісія неодноразово звертала увагу, що близько 40% естонців віком від 65 років знаходяться під загрозою бідності [9]. Відтак придбання комп'ютера, підключення до Інтернету для частини громадян є фінансово проблематичним. До того ж, далеко не усі літні естонці захоплено сприймають технологічний прогрес, використовують електронну комунікацію; натомість вони схильні до традиційної комунікації віч-на-віч.

Ще однією державою, де уже два десятиліття відбувається цифровізація інституту соціальної держави, є Данія. У 2012 році був запущений новий канал Digital Post. Це офіційна електронна пошта, яка від 01.11.2014 р. стала обов'язковою як для юридичних, так і для більшості фізичних осіб від 15 років. Доступ до цієї пошти і підписання документів здійснюється шляхом накладення цифрового підпису. Електронна пошта від державних органів включає листи з закладів охорони

здоров'я, соціальних служб, навчальних закладів та ін. 91% фізичних осіб і 100% юридичних осіб отримують цифрову пошту від державних органів. 82% громадян задоволені або дуже задоволені Digital Post. Розгляд більшості звернень через цифрову пошту займає 1-2 дні, а через портал <https://www.borger.dk/> уможливується доступ до близько двох тисяч державних послуг. Про те, наскільки успішно застосовуються цифрові послуги у функціонуванні соціальної держави свідчить те, що онлайн надходять 100% звернень за допомогою у зв'язку з вагітністю та пологами, 97% реєстрацій для здобуття дітьми початкової та неповної середньої освіти, 95% звернень щодо державних пенсій [27] і т. д. Тут йдеться не лише про велетенську фінансову економію, надійні антикорупційні механізми, а й про те, наскільки «поверненим обличчям до громадянина» став інститут соціальної держави в Данії. Водночас було враховано, що є невелика група громадян (люди з інвалідністю, особи без доступу до Інтернету за місцем проживання і под.), які не можуть використовувати цифрові технології.

У тих осіб похилого віку, хто має доступ до Інтернету, діапазон його використання найчастіше обмежений найпростішими завданнями: обмін повідомленнями та відеодзвінками, перегляд відео на YouTube, читання новин і под. Тобто цифрові навички у більшості осіб похилого віку, які мають доступ до Інтернету, є мінімальні, а отримання державних послуг у цифровому форматі розглядається ними як завдання, надскладне для розуміння і практичного застосування. Наразі все ж спостерігаємо ситуацію, за якої цифровізація передусім уможливує людям похилого віку підтримувати соціальні контакти, але не для взаємодії з державними інституціями.

На жаль, інформація про можливість отримувати певні державні соціальні послуги для більшості людей похилого віку супроводжується негативними емоціями (стрес, тривога), хоча за задумом цифрова держава навпаки спрямована на спрощення у реалізації людьми своїх соціальних прав. Вони в ці моменти відчують себе відчуженими від сучасного суспільства, з його динамікою. Навіть для тих людей похилого віку, хто використовує якоюсь мірою цифрові технології, проблему становить також те, технології розвивається дуже стрімко, вимагаючи реакції користувачів.

Осіб похилого віку зазвичай не є схильні самотужки опанувати цифрові сервіси, важливі в контексті реалізації соціальних прав. Однак значна їх частина охоче реагує на роз'яснення близьких, друзів, а також готові долучатися до організованих для них спеціальних заходів. Відтак, на нашу думку, в межах національних інститутів соціальної держави має бути мотивація проводити заходи, спрямовані на формування у людей похилого віку необхідного рівня цифрових навичок, достатніх для взаємодії з державою.

Люди похилого віку схильні більше до живого спілкування, якого їм часто не вистачає. Свої проблеми щодо цифрової грамотності вони пояснюють «старомодністю», консерватизмом, довірою до конкретного фахівця, а не до технічного пристрою, роботизованого консультанта. Існує побоювання зробити «щось не так», помилитися у внесенні даних, не відправити файл і под.

Також вікові особливості користувачів похилого віку можуть бути проблемою для використання цифрових сервісів. Наприклад, тремтіння рук впливає на здатність правильно навести курсор; аневризма позначається на здатності сконцентруватися. Це лише кілька прикладів, які підводять до думки, що функціональні здібності літніх людей повинні враховуватися набагато серйозніше при розробці технічних засобів та програмного забезпечення, ніж зараз. І просуванням цієї ідеї теж міг би займатися інститут соціальної держави.

Отже, констатуємо наявність багаторівневого бар'єра для осіб похилого віку в їх використанні цифрових сервісів, у впровадженні яких зацікавлений інститут соціальної держави. Для використання цифрових технологій у взаємодіях з інститутом соціальної держави особи похилого віку потребують доступних навчальних програм для розвитку навичок користувача, можливості консультуватися щодо використання цифрових сервісів, легкого доступу до гарячих ліній. Нездатність практично застосовувати наявні технології призводить до відчуття відчуження у людей похилого віку, при тому, що більшість з них і так перебувають в уразливому становищі.

Припускаємо, що чимало людей похилого віку охоче відвідували б організовані з ініціативи інституцій держави чи неурядових акторів курси, якби знали про них, отримали запрошення доєднатися і под. Таким освітнім проектам приділяється увага у більшості держав соціального типу, однак мережа охоплених ними наразі є недостатньою навіть у високорозвинених державах.

Висновки. Цифровізація є перспективним вектором еволюції моделей соціальної держави з огляду на висхідні витрати на догляд, пенсійне забезпечення населення, яке старіє [3]. Цифрові технології пропонують більш ефективні способи організації соціальних послуг, низку інструментів для самообслуговування [6; 28]. Уважаємо, що виправдано модернізувати класичні моделі соціальної

держави у напрямку побудови саме цифрової соціальної держави (digital welfare state). Відтак цифровізація наділена потенціалом стати економічно ефективною відповіддю на старіння населення. Однак, щоб здешевити соціальну державу завдяки технологіям для людей похилого віку, потрібно спершу докласти зусиль щодо навчання комп'ютерній грамотності цієї вікової групи, подолання стереотипів щодо різноманітних е-взаємодій, формування у людей похилого віку потрібної мотивації та ін. В іншому випадку можливе звуження обмеження прав людини та громадянина, зокрема осіб похилого віку.

Відтак інститут соціальної держави мав би лобіювати перед іншими державними, а також недержавними інституціями питання доступності соціальних послуг у цифровому форматі громадянам похилого віку, найперше – самотнім, тим, хто проживає у віддаленій місцевості, людей з інвалідністю і под. Інститут соціальної держави для своєї модернізації повинен не лише очікувати росту цифрової культури людей похилого віку, а сам має ініціювати реалізовувати для цієї вікової групи якнайширші освітні та інші програми формування цифрових навичок.

Цифровізація інституту соціальної держави (й держави загалом) позитивно вплине на широку перспективу соціальної держави в умовах старіння населення лише, якщо буде реалізовуватися модель активного старіння. Йдеться про те, що особи літнього віку мають залишатися активними в усіх питаннях життєдіяльності суспільства та держави. Не випадково саме активне старіння нині позиціюється як найкраща модель демографічного переходу. З одного боку, різноманітні технологічні новації власне спрямовувалися б на уможливлення такого типу старіння, а з іншого – лише за домінування активного старіння можливий корисний ефект від технологічного поступу для людей похилого віку. У підсумку, в ширшій перспективі, це мало б наслідком зниження навантаження на соціальну державу, державні фінанси.

Отже, цифровізація нині стає важливим чинником функціонування соціальної держави. Саме для осіб похилого віку цифрове виключення, ускладнений доступ до інформації, труднощі з використанням онлайн-сервісів може спричинити проблеми в доступі до соціальних послуг, реалізації гарантованих соціальних прав, посилити їх незахищеність. Важливо, щоб наявні цифрові інструменти та рішення були повністю доступними максимальній кількості громадян похилого віку та реально сприяли забезпеченню їх потреб. Тоді модель соціальної держави може вийти на новий організаційний рівень. Однак подолання цифрового розриву між різними соціальними групами залишається політичним викликом для сучасних держав.

Бібліографічний список / References:

1. Androusoyopoulou A., Karacapilidis N., Loukis E., Charalabidis Y. Transforming the communication between citizens and government through AI-guided chatbots. *Government Information Quarterly*. 2019. № 36 (2). P. 358-367.
2. Batut L. Opinion of the European Economic and Social Committee on the digital pillar of growth: E-seniors, a potential 25 per cent of the European population. URL: <https://www.eesc.europa.eu/en/our-work/opinions-information-reports/opinions/digital-pillar-growth-e-seniors-potential-25-european-population> (дата звернення: 21.09.2021).
3. Bloom D. E., Chatterji S., Kowal P. et. al. Macroeconomic implications of population ageing and selected policy responses. *Lancet*. 2015. № 385 (9968). P. 649-657.
4. Chopik W.J. The benefits of social technology use among older adults are mediated by reduced loneliness. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*. 2016. № 19 (9). P. 551-555.
5. Czaja S. J. The role of Technology in Supporting Social Engagement among Older Adults. *Public Policy & Aging Report*. 2017. № 27 (4). P. 145-148.
6. Delaney S., Somerville C. Home telehealth. Industry enthusiasm, health system resistance and community expectations. In D. Prendergast, C. Grattini (Eds.), *Ageing and the Digital Lifecourse*. New York: Berghahn Books, 2015. P. 165-178.
7. Dutton W.H., Shepherd A., Di Gennaro C. Digital divides and choices reconfiguring access: national and cross-national patterns of Internet diffusion and use. In B. Anderson et al. (Eds.), *Information and Communication Technologies in Society: E-Living in a Digital Europe*. London: Routledge, 2006. P. 31-45.
8. Eubanks V. *Automating Inequality. How High-Tech Tools Profile, Police, and Punish the Poor*. New York: St. Martin's Press, 2018.
9. European Commission. People at risk of poverty or social exclusion. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/People_at_risk_of_poverty_or_social_exclusion (дата звернення: 24.09.2021)
10. Fang M.L., Canham S.L., Battersby L. et al. Exploring privilege in the digital divide: implications for theory, policy, and practice. *Gerontology*. 2019. № 59 (1).
11. Friemel T.N. The digital divide has grown old: Determinants of a digital divide among seniors. *New Media & Society*. 2016. № 18. P. 313-331.

12. Haight M., Quan-Haase A., Corbett B.A. Revisiting the digital divide in Canada: the impact of demographic factors on access to the internet, level of online activity, and social networking site usage. *Information, Communication & Society*. 2014. № 17 (4). P. 503-519.
13. Hansen H.T., Lundberg K., Syltevik L.J. Digitalization, street-level bureaucracy and welfare users' experiences. *Social Policy & Administration*. 2018. № 52 (1). P. 67-90.
14. Ihm J., Hsieh Y. P. The implications of information and communication technology use for the social well-being of older adults. *Information, Communication & Society*. 2015. № 18 (10). P. 1123-1138.
15. Ishiguro N. Care robots in Japanese elderly care: cultural values in focus. In K. Christensen, D. Pilling (Eds.), *The Routledge Handbook of Social Care Work Around the World*. New York: Routledge, 2018. P. 256-270.
16. Johnson J. Internet usage worldwide – statistics & facts. *Statista*. URL: <https://www.statista.com/topics/1145/internet-usage-worldwide/#dossierKeyfigures> (дата звернення: 24.12.2021).
17. Katz V.S., Moran M.B., Ognyanova K. Contextualizing connectivity: how internet connection type and parental factors influence technology use among lower-income children. *Information, Communication & Society*. 2019. № 22 (3). P. 313-335.
18. Khoma N., Vdovychyn I. Deconstruction of the Welfare State: The Impact of Globalization and Technological Factors. *Revija za socijalnu politiku*. 2020. № 27 (3). P. 269-285.
19. Nationwide representative survey in Estonia. Tallinn: Turu-uuringute AS, 2019.
20. Khvorostianov N., Elias N. Nimrod G. "Without it I am nothing": the internet in the lives of older immigrants. *New Media & Society*. 2012. № 14 (4). P. 583-599.
21. Scheerder A., van Deursen A. van Dijk J. Determinants of Internet skills, uses and outcomes. A systematic review of the second- and third-level digital divide. *Telematics and Informatics*. 2017. № 34 (8). P. 1607-1624.
22. Seale J., Dutton W. Empowering the digitally excluded: learning initiatives for (in)visible groups. *Research in Learning Technology*. 2012. № 20 (4). P. 313-321.
23. Selwyn N. Digital division or digital decision? A study of non-users and low-users of computers. *Poetics*. 2006. № 34 (4-5). P. 273-292.
24. Siegel C., Dorner T. E. Information technologies for active and assisted living – Influences to the quality of life of an ageing society. *International Journal of Medical Informatics*. 2017. № 100. P. 32-45.
25. State Budget Strategy 2017-2020. URL: www.rahandusministeerium.ee (дата звернення: 21.07.2021).
26. Statistics Estonia should collect data on Internet usage by the elderly. URL: <https://www.oiguskantsler.ee/en/statistics-estonia-should-collect-data-internet-usage-elderly> (дата звернення: 29.09.2021).
27. Uptake on Digital Services. *Digital Denmark*. <https://digitaldenmark.dk/digital-timeline/> (дата звернення: 14.10.2021).
28. Vandemeulebroucke T., de Casterle B.D., Gastmans C. The use of care robots in aged care: a systematic review of argument-based ethics literature. *Archives of Gerontology and Geriatrics*. 2018. № 74. P. 15-25.
29. Walsh K., Scharf T., Van Regenmortel S., Wanka A. (eds.). *Social Exclusion in Later Life. International Perspectives on Aging*. Cham: Springer, 2021. P. 409-419.
30. Yoon H., Jang Y., Vaughan P.W., Garcia M. Older adults' internet use for health information: digital divide by race/ethnicity and socioeconomic status. *Journal of Applied Gerontology*. 2020. № 39 (1). P. 105-110.
31. Yoon J.W. Huang H., Kim S. Trends in health information-seeking behaviour in the U.S. Foreign-born population based on the health information National Trends Survey, 2005-2014. *International Electronic Journal*. 2017. № 22 (3).
32. Yu R. P., Ellison N. B., McCammon R. J., Lange K. M. Mapping the two levels of digital divide: Internet access and social network site adoption among older adults in the USA. *Information, Communication & Society*. 2016. № 19 (10). P. 1445-1464.

Khlivniuk T. P. Modernization of the Welfare State through Digitalization for an Aging Population

The paper aims to study the modernization of the welfare state through digitalization in the aging population. The tasks are: to find out the advantages of the digital model of the welfare state; outline the range of problems that arise in relation to the digitalization of the welfare state in view of the aging population; to analyze what steps at the level of state and society are appropriate so that the aging population does not become an obstacle to strengthening the stability of the welfare state. The research methodology is new institutionalism and axiological analysis. The author argues that digitalization is an economically viable response to the aging population. At the same time, it was emphasized that even in the most developed welfare states, there is a lack of readiness of the elderly to digitize the social sphere. At the same time, building a digital welfare state is possible only with a high level of digital literacy of all age groups. Emphasis is placed on the numerous advantages of the digital welfare state for the elderly: the possibility of receiving various social services regardless of physical mobility; increasing personal independence; opportunity to constantly learn, to remain active members of the community; make social contacts; prevention of segregation, etc. Reasons impeding the transition to digitized access to welfare state

comprise: lack or insufficient experience of technical skills; lack of interest in digital technologies; adherence to established habits, conservatism; concerns about privacy; lack of Internet access, technical devices; financial problems; exclusion of a person from the network of family relations; health problems, etc. It has been argued that the rejection of digital technologies by the elderly and the lack of skills in using them threaten to create new social barriers for them. It is proved that the institution of the welfare state for its modernization should not only expect growth of digital cognizance in the elderly, but should lobby and implement programs for them to develop digital skills. It is proved that the digitalization of the institution of the welfare state will have a positive impact on the broad perspective of the welfare state in the aging population only if the model of active aging is implemented.

Keywords: *digitalization of the state, welfare state, digital welfare state, elderly people, aging population, model of active aging.*

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

DOI 10.31558/2519-2949.2022.2.13

УДК 321:316.3:061.2-055.2(477.83./86)“18/19”

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5502-8367>

Павлюх М. В., Національний університет «Львівська політехніка»

ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ УКРАЇНСЬКОГО ЖІНОЦТВА НА ШПАЛЬТАХ КОЛОМИЙСЬКИХ ЧАСОПИСІВ «ЖІНОЧА ВОЛЯ» І «СВІТ МОЛОДІ»

У статті проаналізовано тематичне тло жіночих додатків коломийського впливового часопису «Жіноча доля», які згодом стали самостійними виданнями. Подано головні тематичні блоки, представлені у часописах. З'ясовано, що часопис «Жіноча воля» був присвячений сільському жіноцтву для того, щоб розбудити національну свідомість та вести просвітництво і науку. Центральною темою часопису «Жіноча воля» була роль жінки-селянки у національному визвольному русі за незалежність української держави та свободи української нації. Політичні публікації «Жіночої волі» переважали серед інших журналістських жанрів, тому видання мало політичний характер і переслідувалося владою. Вивчено головні відділи, тематичні рубрики часопису. З'ясовано, що велика кількість публікацій була присвячена веденню домашнього господарства для сільського жіноцтва.

Однією із головних тематик видання «Жіноча воля» була особиста гігієна та гігієна нації. Виокремлено головні політичні програмні статті, які характеризують видання як патріотичне та націоналістичне. Серед програмних статей переважають ті, які мали на меті формувати чітку активну громадянську позицію сільського жіноцтва у боротьбі за свої права та за права власного народу. Метою видання було збільшити активність серед селянок. Інший часопис «Світ молоді», який теж був додатком «Жіночої волі», перетворившись у самостійне видання, також мав на меті – виховати свідоме та патріотичне молоде покоління, яке плекатиме народні звичаї та традиції. Зазначено, що видання «Світ молоді» було призначене українській дівчині, для формування національної та громадянської свідомості. Виокремлено головні тематичні розділи, рубрики, відділи редакції. З'ясовано, що коломийські часописи були політичною жіночою періодикою, яка формувала політичну свідомість серед сільського жіноцтва.

Ключові слова: жіноча періодика, сільське жіноцтво, активна українська молодь, національна свідомість.

Вступ. Політична жіноча періодика, яка виходила у Коломиї у I половині ХХ століття мала на меті не тільки жіночий саморозвиток, а й також формування політичної свідомості для сільського жіноцтва, активної ролі селянок у політичних процесах краю, зокрема національно-визвольній боротьбі української нації за свою свободу. З певністю можна назвати коломийські жіночі часописи політичною періодикою, яка заклала розвиток сучасних політичних видань.

Політичний часопис «Жіноча доля» (1925–1939) у Коломиї вирішив видавати для сільських читачок окремий додаток у 1932 році, який отримав назву «Жіноча воля». Редагувала додаток Олена Кисілевська. Спочатку це було дуже скромне видання, яке торкалося лише вибіркового тем, що могли зацікавити, обтяжену роботою, сільську жінку. Редакція часопису бачила своє завдання в тому, щоб «помогти бідному сільському жіноцтву стати тим, чим є жіноцтво інших народів, а саме: добрими господинями, добрими матерями, свідомими громадянками свого народу» [14, с. 49].

Постановка проблеми. Жіноча політична періодика I половини ХХ століття («Жіноча доля», «Жіноча воля», «Світ молоді») заклала основу розвитку сучасної політичної періодики. Тому важливо дослідити загальні тенденції розвитку цієї періодики, політичне тло видань та їхню роль у житті краю і національно-визвольних змаганнях українського народу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про часописи-додатки «Жіночої долі»: «Світ молоді» та «Жіноча воля» написано небагато. Цим науковим часописам присвячені: стаття В. Глаголюка про громадсько-політичний жіночий рух у Коломиї, історико-бібліографічне дослідження М. Романюка та М. Галушка про часописи Коломиї, праці В. Передирій, присвячені «Жіночій долі» та іншим жіночим виданням, які виходили у Східній Галичині першої половини ХХ століття. Головною проблемою у вивченні цього часопису є загальна тенденція розвитку жіночої політичної періодики початку ХХ століття.

Мета статті – дослідити тематичні відділи редакції часописів-додатків «Жіноча воля» та «Світ молоді», простежити як часописи формували політичну та національну свідомість українського жіноцтва на шпальтах видання.

Виклад основного матеріалу та результати дослідження. Відкривався журнал «Жіноча воля» редакційною статтею «Слово до наших шановних громадян згід з сільської стріхи» (М. П. – мовою оригіналу) [10], в якій редакція пояснює своє завдання і потребу у виданні окремого часопису для сільських жінок, проголошуючи просвітництво серед селянок своїм головним завданням: «Чому ж ми приступаємо до видання такої окремої для вас газетки? Тому, що на жіноцтво села спадають нині дуже важні і важкі обов'язки – і кожна *жінка-громадянка* (курсив, мовою оригіналу – М.П.), яка хоче ці обов'язки сповнити, як слід, повинна безнастанно вчитися, читати, просвічуватися, як то робить жіноцтво всіх культурних народів» [3, с. 1]. Просвітництво проголошується головною метою у формуванні *жінки-громадянки, громадянки-селянки*.

У першому числі редакція друкує традиційні відділи та фейлетон під назвою «Що розкаже кума Явдоха» [3]. З журналом співпрацювала відомий акушер Софія Парфанович, яка вела спеціальну лікарську рубрику про здоров'я жінки. З шостого номера з'являється бібліографічний відділ «Читайте та радьте» [7], а також відділ коротких рецензій на твори сучасної літератури. У програмних статтях ледь не кожного номеру зустрічаємо заклики: «Жінки, ставайте до роботи!», «Зверніть більшу увагу на свої діточки», «Більше часу нашим дітям!» [5].

Протягом 1933 року «Жіноча воля» велику увагу приділила висвітленню теми Голодомору на Великій Україні. Цій темі присвячувався окремий відділ редакції «Що діється в світі» [1, с. 254]. Було надруковано кілька статей, в яких подавалися правдиві факти про голод в «совітах»: «Жахливі вістки з Великої України», «Піднесімо голос одчайдушного протесту», «Голод в Совітах» [9, с. 132]. Редакція друкувала фото голодних, безпритульних дітей у *совітському раю*. Не обминала редакція часопису політичні події, жваво повідомляла про міжнародну політику держав. Жахливі картини голодного люду постають у статтях протягом 1934 року, редакція критикує політику більшовиків, висловлює жаль за невинними жертвами кривавого терору [8, с. 29].

У перших числах 1934 року з'являється спеціальна сторінка, присвячена сільській молоді «Сторінка дівчат» [14, с. 124], де обговорювалися проблеми моралі, проблеми гігієни. Найчастіше редакція друкувала статті про етикет та культуру поведінки. Ця сторінка згодом перетвориться в окремий часопис «Світ молоді». Про зміну дизайну редакція повідомляла у першому числі 1935 року, подавши новий відділ «Ручні роботи»: «Оце посилаємо вам, шановні читачки, «Жіночу Волю» у новому вигляді. Гадаємо, що всі зрадієте, побачивши свою газетку так побільшену, без дрібненького письма, яке деяким нашим читачкам трудно було читати» [3, с. 11]. Активно проводилася пропаганда серед сільської молоді вступати в кружки Союзу українок [6].

Протягом 1934–1938 років «Жіноча воля» проводить активну протиалкогольну кампанію для молоді. Статті пропагандивного характеру про шкідливість алкогольних напоїв друкуються на «Сторінці дівчат». Цікаво, що редакція неодноразово розсилала анкети серед молоді, ставлячи важливі питання: якої я хочу жінки? якого я хочу чоловіка? [4, с. 7]. Редакція ставить проблему перед читачками – проблему формування національної свідомості серед сільського жіноцтва, намагається піднести добробут та господарське життя своїми порадами. Провідною думкою газети є така мета – «широко відчинити нашій сестрі селянці очі на світ, освідомити її, хто її народ, збудити в її серці любов і мертвенність до того народу» [2, с. 1].

Редакція друкує 1938 року «Волинську сторінку» [7] – підбірку матеріалів про волинське жіноцтво, яке було зацікавлене жіночим рухом у Львові і хотіло приєднатися до активної діяльності. З сумом редакція у восьмому числі повідомляла про припинення діяльності Союзу українок. За патріотичний дух увесь дев'ятий номер часопису був конфіскованим. У центрі журналу знаходилася селянка, сільська дівчина, яка покликана до активної праці у боротьбі народу за свої права. Формування національної та політичної свідомості, *образу селянки-громадянки* стає головним завданням цього часопису.

У 30-х роках ХХ століття у свідомості українського жіноцтва відбулися зміни. Центральною темою стає обговорення потреби виховання нового типу характеру жінки. Про їхній характер дають уявлення публікації коломийського журналу «Світ молоді», призначеного для наймолодшої частини жіноцтва. З 1932 року редакція жіночого журналу «Жіноча воля» почала видавати цей додаток для українських дівчат [14, с. 175], який невдовзі стає місячником. У першому числі видання головна редакторка Олена Кисилевська у статті «Від редакції» писала: «Сам факт, що держити в руках взір дівочого журналу, хоч який він є маленький наразі, повинен Вам говорити про себе таке: можемо мати свій журнал! Видаючи журнал, виповнюємо ту прогалину, про яку нам частенько пишуть наші прихильниці. Прогалина є такого рода, що українська дівчина, не маючи свого журналу, заспокоює свої зовсім духові інтереси в чужій пресі» [10, с. 1].

Спершу як додаток «Жіночої волі» «Світ молоді» публікував матеріали феміністичного характеру. Як окреме видання часопис змінив свої завдання і основну увагу приділяв національно-патріотичному вихованню та «становленню» українки нового типу. «Світ молоді» виходив недовго, проте залишив значний слід у свідомості молодих українок. «Новий тип українки», за визначенням редакції, повинен бути іншим, аніж безтурботні молоді дівчата, які кохаються у моді, одязі та думають про кавалерів. На думку видання, потрібно виховувати молодих дівчат, щоб вони стали палкими українськими патріотками, добрими матерями своїм дітям і дружинами чоловіку, щоб вони шанували українські традиції [13]. За редакцію «Світу молоді» відповідала письменниця Ірина Вільде.

Головна редакторка намагалася зробити із видання не тільки черговий часопис, яких у Галичині було багато, а видання, яке б приносило користь українському суспільству. На сторінках друкувалися твори, які повинні виховувати молоду українку у патріотичному дусі, закликати її любити свою батьківщину, вчити, шанувати і берегти звичаї. Традиційні рубрики такі: «Вчіться жити», «З дівочого життя», «Новинки» [10–13], в яких українські патріотки давали настанови своїм донькам і закликали їх до активної громадської діяльності.

Програмною статтею часопису можна вважати матеріал, надрукований у другому числі під назвою «Обов'язок супроти Нації» [13] Слави Гаращак, в якій йшлося про прагнення бути корисними народу: «Коли хочемо бути хосенним членом нашого народу, мусимо частенько підпорядковувати свої нерідко відмінні погляди чи хотіння тій загальній думці чи збірній волі народу, які ведуть до його добра. Вміння бути корисним членом свого народу і сповнювати свої обов'язки супроти нього, а врешті вміння приєднатися якраз до тої частини народу, якої зусилля під кличем «для добра народу» є найдоцільніші, а не є маскою шкідливої роботи руйників – це справді велике вміння [13, с. 1]. Редакція закликає дбати про *гігієну нації*.

Політична позиція «Світу молоді» втілена в обов'язках українки: не сумніватися у перемозі українського народу, не розмовляти чужою мовою, формувати національну свідомість. Проте громадськість не цілком розуміла суть, значення, можливості жіночого руху. Жіноча емансипація ототожнювалася із прагненням сексуальної свободи, вільної любові, зводилася до того, що місце жінки у сім'ї, яка занепадає. Але пропри труднощі часопис «Світ молоді» можна назвати першим національно-виховним, патріотичним та політичним виданням, де формувалася майбутня українка, активна, запальна, патріотка та чудова мати і дружина, що береже свої традиції і передає їх наступним поколінням.

У програмній статті «На ідеологічні теми» перераховувалися обов'язки українки, серед яких важливими названі такі: «не висловлювати сумніву щодо перемоги українського народу над його теперішнім політичним положенням», не розмовляти чужою мовою, поширювати національну свідомість серед селянок і містечкового жіноцтва [11, с. 1]. «*Національною ідеологією*» журнал проголошував національну самоосвіту молоді.

Відома рубрика «З галереї великих жінок» друкувала статті на актуальні теми самовиховання, популяризація таких рис характеру як рішучість, діловитість, вимогливість до себе. Це питання розглядалося у кореспонденціях Л. Сухой «Самоосвіта», О. Кисилевської «Потреба нам характерів», замітках Л. Мусович «На мармнезі деяких дописів до «Світу молоді», «Наказ хвилі» [12]. У місячнику висвітлювалися зміни, що відбулися у поглядах молоді на призначення жінки, її становище у сім'ї та суспільстві. Ці зміни оцінювала громадськість неоднозначно, наприклад, у кореспонденціях І. Вільде та М. Брилинської, опублікованих під назвами: «За природне право жінки», «Самостійна, незалежна жінка», «Ідемо назад чи вперед» [12]. Особливо заслуговує на увагу кореспонденція «Родинне життя через призму поколінь» [13], в якій на прикладі образів жінок різних поколінь розвивається думка про знецінення у сім'ї ролі жінки як матері й господині.

Тема взаємовідносин між молоддю і старшим поколінням була постійно у центрі уваги журналу. Матеріали дискусії, що друкувалися під заголовком «Ми і наші матері» [10] свідчать про пошуки молоддю порозуміння із старшим поколінням. Проблеми пошуку молоді свого місця у житті піднімалася у рубриках «Як працюють наші дівчата» [12], де обговорювалися професійні знання, ділові якості, особливості характеру, необхідні дівчині для роботи у редакції, адвокатури, лікарні, магазині, школі, перукарні. Автори журналу нерідко писали про те, що молодь часто нехтує значенням професійної освіти, що нерідко стає перешкодою у реалізації її можливостей, здобутті матеріальної незалежності. Привертає увагу зміна орієнтації жіночого журналу, його перехід від суто феміністичних завдань до питань загальнонаціонального значення. На цю тему дискутували читачі у журналі напередодні скликання Українського Жіночого конгресу у Станіславі та обговорювали його рішення. Наприклад, у замітці «Фемінізм як засіб, а не ціль» [12] прозвучала теза, що жіночі гуртки повинні працювати над розвитком національної свідомості.

З 1933 року подана рубрика «Література і мистецтво». Зміст рубрики складала замітки про творчість популярних авторів, повідомлення про новини кіно, музичного життя і нові видання. Були надруковані повісті А. Чайковського, огляди творчості переможців літературного конкурсу 1934 року, стаття І. Вільде «Мистецький світогляд Лесі Українки». На початку 1939 року культура й мистецтво стають основною темою видання. Редакція пояснила своє рішення недоцільністю існування окремого журналу для дівчат, коли виходить багато молодіжних видань. Місячник запропонував читачкам відділ «Рецензії», в якому читачі могли ознайомитись з рецензіями на твори: В. Ткачука, М. Остромири, А. Чекманівського, рубрику «Розмови з письменникам» про відомих поетів та митців.

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків. «Жіноча воля» та «Світ молоді» – перші патріотичні видання виховного характеру, які виховували свідому патріотку-селянку, сільську дівчину, моральну та духовну, а поряд з тим їхню політичну і національну свідомість. Самоосвіта – стала головним закликem редакцій для просвіти молоді та сільського жіноцтва. Вдосконалення молодої особистості та сільського жіноцтва шляхом самоосвіти і постійної праці над собою – центральна ідея багатьох матеріалів цих журналів. Зіткнення молодого і старшого покоління, формування цінностей у молодих людей – головні проблеми, які порушували ці часописи. Ця тематика буде досліджена у наступних наукових статтях.

Бібліографічний список:

1. Глаголюк В. П. Громадсько-політичний жіночий рух на сторінках часописів для жінок Коломиї міжвоєнного періоду. *Збірник праць Науково-дослідного центру періодики*. 1999. Вип. 6. С. 242–257.
2. *Жіноча воля*. Ч. 1. 1932.
3. *Жіноча воля*. Ч. 1. 1935.
4. *Жіноча воля*. Ч. 1. 1937.
5. *Жіноча воля*. Ч. 15–16. 1935.
6. *Жіноча воля*. Ч. 2. 1937.
7. *Жіноча воля*. Ч. 8. 1938.
8. Передирій В. А. Часопис «Жіноча доля» як джерело дослідження жіночого руху. *Зб. праць Науково-дослідного центру періодики*. 1996. Вип. 1. С. 27–31.
9. Романюк М. М., Галушко М. В. Українські часописи Коломиї (1865–1994): Історико-бібліографічне дослідження. Львів, 1996. 238 с.
10. *Світ молоді*. Ч. 1. 1932.
11. *Світ молоді*. Ч. 1. 1934.
12. *Світ молоді*. Ч. 11–12. 1937.
13. *Світ молоді*. Ч. 2. 1932.
14. Українські періодичні видання для жінок в Галичині (1853–1939 рр.): Анотований каталог / Укл. В.А.Передирій. Львів, 1996. 191 с.

References:

1. Hlaholiuk, V. P. (1999). Hromadsko-politychnyi zhinochyi rukh na storinkakh chasopysiv dlia zhinok Kolomyi mizhvoiennoho periodu. [Socio-political women's movement in the pages of women's magazines Kolomyia interwar period]. *Zbirnyk prats Naukovo-doslidnoho tsentru periodyky*. Vyp. 6. S. 242–257. (in Ukraine).
2. *Zhinocha volia*. (1932). Ch. 1. [Zhinocha volia] (in Ukraine).
3. *Zhinocha volia*. (1935). Ch. 1. [Zhinocha volia] (in Ukraine).
4. *Zhinocha volia*. (1937). Ch. 1. [Zhinocha volia] (in Ukraine).
5. *Zhinocha volia*. (1935). Ch. 15–16. [Zhinocha volia] (in Ukraine).
6. *Zhinocha volia*. (1937). Ch. 2. [Zhinocha volia] (in Ukraine).
7. *Zhinocha volia*. (1938). Ch. 8. [Zhinocha volia] (in Ukraine).

8. Peredyrii, V. A. (1996). Chasopys «Zhinocha dolia» yak dzherelo doslidzhennia zhinochoho rukhu. [Magazine «Zhinocha dolia» as a source of research on the women's movement] *Zb. prats Naukovo-doslidnoho tsentru periodyky*. Vyp. 1. S. 27–31. (in Ukraine).
9. Romaniuk M., M., Halushko M., V. (1999). Ukrainski chasopysy Kolomyi (1865–1994): Istoryko-bibliografichne doslidzhennia. [Ukrainian journals of Kolomyia (1865–1994): Historical and bibliographic research]. Lviv, 238 s. (in Ukraine).
10. *Svit molodi*. (1932). Ch. 1. [Svit molodi] (in Ukraine).
11. *Svit molodi*. (1934). Ch. 1. [Svit molodi] (in Ukraine).
12. *Svit molodi*. (1937). Ch. 11–12. [Svit molodi] (in Ukraine).
13. *Svit molodi*. (1932). Ch. 2. [Svit molodi] (in Ukraine).
14. Ukrainski periodychni vydannia dlia zhinok v Halychyni (1853–1939 rr.): Anotovanyi kataloh [Ukrainian periodicals for women in Galicia (1853–1939): Annotated catalog] / Ukl. Peredyrii, V. A. (1996). Lviv, 191 s.

Pavlyuh M. V. Formation of Political Consciousness of Ukrainian Women in the Columns of Kolomy Magazines «Zhinocha Volia» and «Svit Molodi»

The scientific article analyzes the thematic background of women's supplements of the influential Kolomyia magazine «Zhinocha volia», which later became independent publications. The main thematic blocks presented in magazines are given. It was found that the magazine «Zhinocha volia» was dedicated to rural women in order to awaken the national consciousness and to conduct education and science. The central theme of the magazine «Zhinocha volia» was the role of a peasant woman in the national liberation movement for the independence of the Ukrainian state and the freedom of the Ukrainian nation. «Zhinocha volia» political publications predominated among other journalistic genres, so the publication was political in nature and persecuted by the authorities. Studied the main departments, thematic sections of the magazine. It was found that a large number of publications were devoted to housekeeping for rural women. One of the main topics of the publication «Zhinocha volia» was personal hygiene and hygiene of the nation. The main program articles that characterize the publication as patriotic and nationalist are singled out. Among the program articles, those aimed at forming a clear active civil position of rural women in the struggle for their rights and for the rights of their own people predominate. The purpose of the publication was to increase activity among peasant women. Another magazine, «Svit molodi», which was also an appendix to «Zhinocha dolia», became an independent publication and also aimed to educate a conscious and patriotic young generation that would cherish folk customs and traditions. It is noted that the publication «Svit molodi» was intended for Ukrainian girls, to form a national and civic consciousness. The main thematic sections, headings, editorial departments are singled out. Kolomyia magazines were found to be political women's periodicals that shaped the political consciousness of rural women.

Keywords: *women's periodicals, rural women, active Ukrainian youth, national consciousness.*

ІНСТРУМЕНТАРІЙ АГІТАЦІЇ В СОЦІАЛЬНИХ МЕДІА (З ДОСВІДУ КАМПАНІЙ УКРАЇНИ ТА ПОЛЬЩІ У 2019 Р.)

Суттєвий вплив на політичні процеси соціальних медіа в багатьох країнах є очевидним. Реалії сьогодення все частіше переконують у цьому. В оглядовій статті проаналізовано та узагальнено інструментарій, за допомогою якого здійснювалась агітація у соціальних медіа політичними силами Польщі та України. Прикладами слугували публікації та інші активності на їх сторінках та каналах в соціальних медіа українських партій (представники яких увійшли до складу Верховної Ради України) і польських політичних сил (ті, які отримали представництво у нижній палаті Національної Асамблеї Республіки Польща – Сеймі Республіки Польща) в ході передвиборчих кампаній 2019 р. З'ясовано, що представниками політичних сил обох держав використовувались ті ж самі (в більшості випадків) різновиди соціальних медіа: Facebook, Instagram, Twitter, YouTube. Проте в Україні додатково ще експериментувалось застосування Telegram. Натомість у Польщі спостерігалась більша популярність (ніж в нашій країні) Twitter.

Визначено, що інструментарій агітації у соціальних медіа складають: опитування, «вірусне» поширення інформації (контенту), функціонування ботів, реклама, створення подій та встановлення рамки на основну світліну (аватарку) у Facebook. Показниками ефективності їх застосування може слугувати динаміка даних охоплення аудиторії, реакції користувачів, що проявляється у вподобаннях («лайках»), коментарях, поширеннях, переглядах відео, підписці на сторінку або канал партії. У процесі дослідження використовувались емпіричний і порівняльний методи.

Подальші наукові розвідки можуть стосуватись застосування даного інструментарію агітації (а можливо і його розширення) в інших країнах, визначення особливостей, характерних лише для певної держави чи регіону.

Ключові слова: соціальні медіа; Facebook; Instagram; Twitter; YouTube; Telegram; вибори; політичні партії; політична агітація; передвиборча кампанія; Верховна Рада України; Сейм Республіки Польща.

Соціальні медіа стали вже звичною складовою в роботі органів державного управління та місцевого самоврядування, політичних партій, проведенні агітаційних кампаній.

Мета даної статті полягає у дослідженні та узагальненні інструментів, за допомогою яких здійснюється агітація в соціальних медіа (на прикладі передвиборчих кампаній в Україні та Польщі у 2019 р.), а також окресленні перспективи їх застосування у майбутньому.

Проблематика застосування соціальних медіа у передвиборчих процесах тією чи іншою мірою досліджується багатьма науковцями, експертами, журналістами. Тематика охоплює наступне: вплив фейків (дезінформації) на вибори [6], потенціал послуговування соціальних мереж в політиці [20, с. 195-201], соціальні мережі як чинник політичного впливу [9] та ін. Результати досліджень деяких аспектів використання соціальних медіа (залучення соціальних мереж у діяльність органів державної влади [5, с. 7-13], Азовська криза та українська передвиборча кампанія у Твіттері [19, с. 14-20]).

В іноземних країнах не менш активно досліджуються соціальні медіа в політиці. Досить свіжі розвідки польських дослідників: Ж. Велни (аналізувалась представленість та активність політичних діячів Польщі в ході виборів 2019 р.) [31, р. 188-202], В. Магуш (Twitter розглядався в якості інструменту діалогу між політичними лідерами та їх оточенням) [27, р. 63-94] та ін.

Вибори до парламентів обох країн (Верховної Ради України та нижньої палати Національної Асамблеї Республіки Польща – Сейму Республіки Польща) відбулись в один і той самий рік – 2019. Політичні сили вищезазначених держав (бралась до уваги ті, які отримали представництво у законодавчих органах своїх країн за результатами виборів) в більшості випадків представлені

у таких соціальних медіа: Facebook, Instagram, Twitter, YouTube. В Україні кількома партіями вже активно практикувалось використання месенджера Telegram. Матеріалом для дослідження обрано публікації у соціальних медіа на сторінках політичних сил, які здобули перемогу на парламентських виборах в Україні та Польщі.

Соціальні медіа мають достатньо можливостей, які можуть бути застосовані політичною силою для залучення користувачів до кола своїх прихильників. Тож доречно виділити наступний інструментарій для агітаційної кампанії в соціальних медіа:

1. Опитування – може застосовуватись для залучення нових підписників. Як правило, обирається одна з актуальних проблем, що хвилює суспільство і від імені політичної сили формується питання. Користувачі мають можливість обрати один з запропонованих варіантів або у коментарях написати як короткі відповіді, так і розгорнуті. Це може сприяти зростанню уваги до акаунта чи сторінки, стимулювати до приєднання. Також опитування надає змогу отримати додаткову інформацію (напр., реакцію громадян на пропозицію до програмних положень або ставлення до кандидата (кандидатів)). Це можна побачити, наприклад, у партії «Голос» [4]. Під публікацією наявні понад 4000 вподобань («лайків») та більше 400 коментарів (хоча зі змісту випливає, що не всі є прихильниками даної політичної сили).

2. «Вірусне» поширення інформації – використовується за допомогою прибічників, що «репостять» (поширюють) контент (текстовий матеріал, відео або фото, часто меми). За прихильності користувачької аудиторії – поширення відбувається також потенційними симпатиками. В Instagram цьому також можуть сприяти хештеги. Серед польських та українських політичних сил спостерігались такі: #PiS, #KonwencjaPiS, #instaPiS, #Lewica, #KONFEDERACJA, #зробимоїхщераз, #СімПричинЗаГолос, #ЄвропейськоїСолідарності, #girlpower та ін.

Доцільно погодитись з Ш. Прімбсом, який зазначав, що «вірусний» контент не можна напевно створити заздалегідь, проте продукувати оптимальні умови для цього цілком реально [12, с. 74].

3. Пряме спілкування з прихильниками. Навіть коли кандидат не веде свій профіль або сторінку особисто, адміністратори ресурсу спілкуванням, реагуванням на коментарі або проблеми, поздоровленнями або особистими повідомленнями, написаними від першої особи, зміцнюють переконання серед своїх прихильників, а також здобувають нових симпатиків. Проте як у Польщі, так і в Україні це швидше поодинокі випадки, ніж повсякденна практика для рейтингових політичних сил. Значно частіше практикуються відповіді на питання користувачів в ході прямих включень, трансляція яких може відбуватись на сторінці політичної сили (напр., «Слуги народу» [13]) або її лідера.

4. Одним з поширених інструментів є боти. Однозначного визначення цієї дефініції немає. В одному випадку – це автоматизована програма, що імітує поведінку людини в соціальних медіа. За іншим розумінням бот може бути фальшивим профілем/акаунтом у соціальних медіа (серед ознак: часті «репости» (поширення) чужих «постів», невірні фото, неправдиві імена та інші персональні дані) [14, с. 506].

Тому варто взяти до уваги думку німецьких дослідників Крістіан Грімме та Хайке Траутмана, які вважають, що використовувати єдиний параметр навряд чи було б доцільно. Можливо це могли бути кілька елементів, які б аналізували «активності» ботів [22].

Досить часто боти вживаються в негативному контексті. Періодично з'являються новини про видалення сторінок, акаунтів, груп не через зміст інформації, яка публікувалась чи поширювалась за їх допомогою, а внаслідок поведінкового аналізу. Facebook робить це у різних країнах. Наприклад, у 2019 р. представник вищезазначеної компанії Натаніель Глейхер повідомив про видалення 168 облікових записів, 149 сторінок та 79 груп у Facebook, робота яких була зосереджена в Україні. Загалом за ними стежили орієнтовно 4,2 мільйона облікових записів [23]. Певним підтвердженням функціонування таких ботів є й журналістське розслідування ГО «СЛІДСТВО.ІНФО» [16]. За допомогою фальшивих облікових записів продукувались тисячі позитивних коментарів на користь певних політиків або ж критичних, спрямованих проти їх опонентів. Це не обов'язково свідчить про особисту причетність саме цих політиків до такої діяльності (хоча не можна виключати, що замовлення могло йти від учасників їх передвиборних штабів чи супротивників для дискредитації). Але напевно складає вагому проблему для якісного і зручного функціонування соціальних медіа. Також за допомогою ботів поширюються фейки (dezінформація). Схоже розслідування було проведено у Польщі, де теж було виявлено компанію, яка займалась створенням фальшивих акаунтів та продукуванням за їх допомогою коментарів. Згідно поданої інформації, серед клієнтів були і політики [21]. Тож проблема актуальна й для поляків.

Проте варто не забувати і про те, що боти можуть застосовуватись і з корисною метою. Командою партії «Голос» введено в дію Telegram-бот («Golos_OK») для спостерігачів на позачергових парламентських виборах, що мав інформувати про випадки порушення агітації. В цьому ж месенджері функціонували боти партії «Слуга народу»: «Слуга Народу! Бот» (спрощував пошук: офіційної партійної програми, кандидатів політсили по мажоритарних округах й у списку, офіційні сторінки в соціальних мережах, а також давав можливість поставити питання та ін.) і «Zeopark – Бот» (протидія «двійникам» – громадськими організаціями зі схожими назвами, використанням кольорів партійної символіки і т.д.) [14, с. 506-507].

5. Реклама у соціальному медіа – дає змогу більш точно адресувати свої публікації, а саме: окреслити регіон, вікові параметри охоплення партійним контентом. Компанія Facebook дещо обмежила зловживання цим інструментом. У Бібліотеці реклами Facebook [2] за назвами сторінок можна віднайти перелік політичних публікацій в одноіменному соціальному медіа та Instagram. В таких випадках має бути зазначено джерело фінансування. Тут можна знайти рекламні публікації українських партій: «Голос» [3], «Європейська солідарність» [7], «Слуга народу» [18]. Натомість спостерігати їх відсутність у «Батьківщини» [1] та «Опозиційної платформи – За життя» [10] (це зовсім не свідчить, що вони не використовували даний інструмент, адже реклама здійснювалась через інші сторінки). Дещо подібна ситуація у польських політичних сил. Тут «Prawo i Sprawiedliwość» («Право і справедливість») [30], «Konfederacja Wolność i Niepodległość» («Конфедерація свободи і незалежності») [25] та «Polskie Stronnictwo Ludowe» («Польська селянська партія») [29] витрачали кошти на рекламу публікацій, розміщених на сторінках партій. Проте стосовно «Sojusz Lewicy Demokratycznej» («Союз демократичних лівих сил») [26] й «Koalicja Obywatelska PO N IPL Zieloni» («Громадянська коаліція», яка складається з партій: «Громадянська платформа») [24] дані за таким параметром відсутні, натомість є інформація про сплату за рекламу інших акаунтів їхніх кандидатів.

6. Також в Facebook присутня опція створення подій. Для інших видів соціальних медіа це не є актуальним. До даної функції вдавались політичні сили: «Батьківщина» [17], «Голос» [8], «Європейська солідарність» [11], «Konfederacja Wolność i Niepodległość» («Конфедерація свободи і незалежності») [28]. Судячи з кількості подій, не всі учасники виборів активно використовували дану можливість.

7. Доречно виокремити в Facebook опцію встановлення рамки на основну світлину (аватарку) [15], де може бути зазначено назву політичної сили, її номер у бюлетені, коротке гасло тощо. Використовуватись може як для агітації інших користувачів, так і мобілізації своїх прихильників.

Таким чином, як в Україні, так і у Польщі застосовувались різні можливості соціальних медіа для проведення агітаційних кампаній 2019 року в ході парламентських виборів. Виділено наступні інструменти: опитування, «вірусне» поширення інформації (контенту), функціонування ботів, реклама, створення подій та встановлення рамки на основну світлину (аватарку) у Facebook. Висока ймовірність того, що даний інструментарій агітації в соціальних медіа будуть продовжувати застосовувати у передвиборних кампаніях найближчими роками.

Бібліографічний список:

1. Батьківщина. *Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/Batkivshchyna/> (9.03.21).
2. Бібліотека реклами. *Facebook*. URL: https://www.facebook.com/ads/library/?active_status=all&ad_type=political_and_issue_ads&country=UA (9.03.21).
3. Голос. *Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/GolosZmin/> (9.03.21).
4. Голос. Скільки нас? *Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/GolosZmin/posts/324482438219933> (9.03.21).
5. Дорош Л., Копей Ю. Особливості залучення соціальних мереж у діяльність органів державної влади (на прикладі США та України). *Humanitarian Vision*, 2020, 6 (1), с. 7–13. <https://doi.org/10.23939/shv2020.01.007> (9.03.21).
6. Дубов Д., Корецька І., Баровська А. та ін. Фейки як інструмент впливу на вибори. Київ: Національний інститут стратегічних досліджень, 2020. 201 с.
7. Європейська Солідарність. *Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/EuropeanSolidarity.official/> (9.03.21).
8. Київ. Тур Змін. Святослав Вакарчук та команда «Голосу». *Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/events/3655803851158098> (9.03.21).
9. Кокарча Ю. Соціальні мережі як чинник політичного впливу в умовах розвитку демократичної політичної культури. Дис... кандидата політ. наук (доктора філософії): 23.00.03. Київ: Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, 2020. 240 с.

10. ОПОЗИЦИОННАЯ ПЛАТФОРМА – ЗА ЖИЗНЬ. *Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/OppositionPlatformForLife/> (9.03.21).
11. Пишаюь українським паспортом! *Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/events/628938074183301/> (9.03.21).
12. Прімбс Ш. Соціальні медіа для журналістів. Редакційна робота з Facebook, Twitter & Co / За заг. ред. В. Ф. Іванова, Пер. з нім. В. Климченко. Київ : Академія української преси, Центр вільної преси, 2018. 198 с.
13. Пряме включення з Олександром Корнієнком. *Facebook*. URL: https://www.facebook.com/watch/live/?v=626250201205003&ref=watch_permalink (9.03.21).
14. Радіо М. Боти в соціальних медіа: досвід передвиборної кампанії до парламенту 2019 р. *Сучасний менеджмент: моделі, стратегії, технології*. Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2020, с. 506-507. (9.03.21).
15. Редагуйте свою основну світліну *Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/profilepicframes> (9.03.21).
16. Реплянчук Д., Моторевська Є. «Я-бот». Ботоіндустрія зсередини: хто користується та скільки коштує. *Слідство.Інфо*. URL: <https://www.slidstvo.info/articles/botoindustrialiya-zserediny-hto-korystuyetsya-ta-skilky-koshtuye/> (9.03.21).
17. Розгортання найбільшого прапора України у світі *Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/events/721336964992470> (9.03.21).
18. Слуга Народу. *Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/slugararodu.official/> (9.03.21).
19. Стеблина Н. Азовська криза та українська передвиборча кампанія у твіттері: формальний аналіз політичного тексту (на прикладі облікового запису Петра Порошенка). *Humanitarian Vision*, 2020, 6 (1), с. 14–20. <https://doi.org/10.23939/shv2020.01.014> (9.03.21).
20. Глушта, А. Вплив соціальних мереж на політичну стабільність держави. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*, 2011, 101(1), с. 195-201.
21. Davies C. Undercover reporter reveals life in a Polish troll farm. *The Guardian*. URL: <https://www.theguardian.com/world/2019/nov/01/undercover-reporter-reveals-life-in-a-polish-troll-farm> (9.03.21).
22. Facts or Fakes? Social Bots, Fake News and Social Media. *Future. Customer*. URL: <https://www.future-customer.com/facts-or-fakes-social-bots-fake-news-and-social-media/> (9.03.21).
23. Gleicher, N. Removing Coordinated Inauthentic Behavior From Iraq and Ukraine. FACEBOOK. URL: <https://about.fb.com/news/2019/09/removing-coordinated-inauthentic-behavior-from-iraq-and-ukraine/> (9.03.21).
24. Koalicja Obywatelska. *Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/KoalicjaObywatelska2019/> (9.03.21).
25. Konfederacja. *Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/KONFEDERACJA2019/> (9.03.21).
26. Lewica. *Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/KomitetLewicy/> (9.03.21).
27. Maguś, W. Twitter jako narzędzie dialogu liderów politycznych z otoczeniem. *Zeszyty Prasoznawcze*, 2019, 62 (4 (240)), p. 63–94.
28. Piknik Konfederacji w Łodzi. *Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/events/377916906493620/> (9.03.21).
29. Polskie Stronnictwo Ludowe. *Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/nowePSL> (9.03.21).
30. Prawo i Sprawiedliwość. *Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/pisorgpl> (9.03.21).
31. Wełna, Ż. Polityk aktywny – polityk interaktywny. Obecność liderów politycznych w mediach społecznościowych na przykładzie polskiej kampanii parlamentarnej 2019. *Media i Społeczeństwo. Medioznawstwo – komunikologia – semiologia – socjologia mediów – media a pedagogika*, 2020, 12/2020, p. 188-202.

References:

1. Batkivshchyna. *Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/Batkivshchyna/> (9.03.21).
2. Biblioteka reklamy. *Facebook*. URL: https://www.facebook.com/ads/library/?active_status=all&ad_type=political_and_issue_ads&country=UA (9.03.21).
3. Golos. *Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/GolosZmin/> (9.03.21).
4. Golos. Skilky nas? *Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/GolosZmin/posts/324482438219933> (9.03.21).
5. Dorosh L., Kopey Y. Osoblyvosti zaluchennya socialnyx merezh u diyalnist organiv derzhavnoyi vlady (na prykladi SSHA ta Ukrayiny). *Humanitarian Vision*, 2020, 6 (1), p. 7–13. <https://doi.org/10.23939/shv2020.01.007>
6. Dubov, D., Koretska, I., Barovska, A. and others. Fejky yak instrument vplyvu na vybory. Kyiv: Nacionalnyj instytut strategichnykh doslidzhen, 2020, 201 p.
7. Yevropeiska Solidarnist. *Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/EuropeanSolidarity.official/> (9.03.21).
8. Kyiv. Tur Zmin. Svyatoslav Vakarchuk ta komanda «Golosu». *Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/events/3655803851158098> (9.03.21).
9. Kokarcha, Y. (Socialni merezhi yak chynnyk politychnogo vplyvu v umovax rozvytku demokratychnoyi politychnoyi kultury. Dys. kandydata polit. nauk (doktora filosofiyi): 23.00.03. Kyiv: Nacionalnyj pedagogichnyj universytet imeni M. P. Dragomanova, Kyiv, 2020, 240 p.
10. ОПОЗЫТСЫОННАІА ПЛАТФОРМА – ЗА З�ЫЗН. *Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/OppositionPlatformForLife/> (9.03.21).

11. Pyshayus ukrayinskym pasportom! *Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/events/628938074183301/> (9.03.21).
12. Primbs, Sh. Socialni media dlya zhurnalistiv. Redakcyjna robota z Facebook, Twitter & Co. Za zag. red. V. F. Ivanova, Per. z nim. V. Klymchenko. Kyiv : Akademiya ukrayinskoyi presy, Centr vilnoyi presy, 2018. 198 p.
13. Pryame vklyuchennya z Oleksandrom Korniyenkom. *Facebook*. URL: https://www.facebook.com/watch/live/?v=626250201205003&ref=watch_permalink (9.03.21).
14. Radio M. Boty v socialnyx media: dosvid peredyvornoyi kampaniyi do parlamentu 2019 r. *Suchasnyj menezhment: modeli, strategiyi, texnologiyi*. Odesa : ORIDU NADU, 2020, p. 506-507.
15. Redagujte svoyu osnovnu svitlynu. *Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/profilepicframes> (9.03.21).
16. Replyanchuk, D., Motorevska, Ye. «Ya-bot». Botoindustriya zseredyny: khto korystuyetsya ta skilky koshtuye. *Slidstvo.Info*. URL: <https://www.slidstvo.info/articles/botoindustriya-zseredyny-hto-korystuyetsya-ta-skilky-koshtuye/> (9.03.21).
17. Rozgortannya najbilshogo prapora Ukrayiny u sviti. *Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/events/721336964992470> (9.03.21).
18. Sluga Narodu. *Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/sluganarodu.official/> (9.03.21).
19. Steblyna, N. Azovska kryza ta ukrayinska peredyvborcha kampaniya u Twitteri: formalnyj analiz politychnogo tekstu (na prykladi oblikovogo zapysu Petra Poroshenka). *Humanitarian Vision*, 2020, 6 (1), p. 14–20. <https://doi.org/10.23939/shv2020.01.014>
20. Tlusta A. Vplyv socialnykh mrezh na politychnu stabilnist derzhavy. *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn*, 2011, 101(1), p. 195-201.
21. Davies C. Undercover reporter reveals life in a Polish troll farm. *The Guardian*. URL: <https://www.theguardian.com/world/2019/nov/01/undercover-reporter-reveals-life-in-a-polish-troll-farm>
22. Facts or Fakes? Social Bots, Fake News and Social Media. *Future. Customer*. URL: <https://www.future-customer.com/facts-or-fakes-social-bots-fake-news-and-social-media/> (9.03.21).
23. Gleicher N. Removing Coordinated Inauthentic Behavior From Iraq and Ukraine. *FACEBOOK*. URL: <https://about.fb.com/news/2019/09/removing-coordinated-inauthentic-behavior-from-iraq-and-ukraine/> (9.03.21).
24. Koalicja Obywatelska. *Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/KoalicjaObywatelska2019/> (9.03.21).
25. Konfederacja. *Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/KONFEDERACJA2019/> (9.03.21).
26. Lewica. *Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/KomitetLewicy/> (9.03.21).
27. Maguś W. Twitter jako narzędzie dialogu liderów politycznych z otoczeniem. *Zeszyty Prasoznawcze*, 2019, 62 (4 (240)), p. 63–94.
28. Piknik Konfederacji w Łodzi. *Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/events/377916906493620/> (9.03.21).
29. Polskie Stronnictwo Ludowe. *Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/nowePSL> (9.03.21).
30. Prawo i Sprawiedliwość. *Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/pisorgpl> (9.03.21).
31. Wełna Ż. Polityk aktywny – polityk interaktywny. Obecność liderów politycznych w mediach społecznościowych na przykładzie polskiej kampanii parlamentarnej 2019. *Media i Społeczeństwo. Medioznawstwo – komunikologia – semiologia – socjologia mediów – media a pedagogika*, 2020, 12/2020, p. 188-202.

Radio M. V. The Agitation Tools in Social Media (Ukrainian and Polish Campaigns Experience in 2019)

In many countries the significant influence of social media on the political processes is really obvious, as evidenced by the modern realities. This review article analyzes and summarizes the tools used to carry out campaigning in social media by the political forces of Poland and Ukraine. Publications and other activities on social media pages and channels of Ukrainian parties (whose representatives became members of the Verkhovna Rada of Ukraine) and Polish political forces (those who received representation in the lower house of the National Assembly of the Republic of Poland – the Sejm of the Republic of Poland) during the 2019 election campaigns were taken as examples. It was found out that representatives of the political forces of both states used (in most cases) the same types of social media: Facebook, Instagram, Twitter and YouTube. However, in Ukraine, Telegram was additionally being experimented with. At the same time in Poland Twitter was more popular than in our country. It is defined, that advertising on social media allows to more accurately address narratives, namely: to outline the region, the age parameters of coverage of party content. Facebook has somewhat curbed the abuse of this tool.

The next agitation tools have been defined: polls, «viral» dissemination of information (content), using bots, advertising, creating events and adding a frame to page's picture photo on Facebook. The dynamics of audience coverage data, user reactions, likes, comments, reposts, video views, subscriptions to the party page or channel can be used as indicators of the effectiveness. Empirical and comparative methods were used in the research process.

Further scientific research may be related to the use of this agitations toolkit (and possibly it's extension) in other countries, to the definition of the particular features for the specific country or region.

Keywords: *social media; Facebook; Instagram; Twitter; YouTube; Telegram; elections; political parties; political agitation; election campaign; Verkhovna Rada of Ukraine; Sejm of the Republic of Poland.*

ВИМОГИ ДО АВТОРСЬКИХ ОРИГІНАЛІВ СТАТЕЙ

Редакційна колегія приймає до друку статті виключно за умови їх відповідності вимогам МОН України.

Стаття повинна містити в явному чи неявному вигляді такі елементи, як:

- постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- формулювання мети статті (постановка завдання);
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор;
- виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття;
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів;
- висновки до даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

До публікації в журналі приймаються наукові праці, які раніше не були опубліковані. За точність цитування та наведених у статтях наукових фактів, цифр, інших відомостей відповідають автори. Редколегія може не поділяти світоглядних переконань та концептуальних позицій авторів. У разі необхідності редакційна колегія може відправити статтю автору на доопрацювання. Редколегія залишає за собою право редагування текстів статей.

Статті, автори яких не мають наукового ступеня, супроводжуються *рецензією* доктора наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри про рекомендацію до друку.

Усі статті, які подаються до журналу, піддаються сліпому рецензуванню.

Публікація статей в межах черги надходження та зареєстрованого обсягу журналу є **безкоштовною**. В першу чергу розглядаються з метою публікації статті англійською мовою.

Орієнтовний обсяг статті, включаючи ілюстрації та таблиці – 16-20 тис. друкованих знаків разом із пробілами.

Вимоги для оформлення тексту: текст набирається в редакторі Microsoft Word for Windows; береги: верхній, нижній – 20 мм, правий – 10 мм, лівий – 30 мм; шрифт Times New Roman, кегель 12 пт, інтервал – 1; абзацний відступ – 10 мм. Вирівнювання тексту: по ширині (переноси слів не допускаються, між словами допускається тільки один пробіл, табуляцію не застосовувати).

Важливо звернути увагу на наступне: необхідно використовувати **кутові лапки** «Текст»; розрізняти символи **defіс і тире** (тире відокремлюється з обох боків пропусками і довше дефіса); виставляти **нерозривні пробіли** між ініціалами та прізвищем, сторінкою і відповідним номером у посиланнях та списку використаних джерел, між датою і роком тощо (напр. В. С. Стуса; с. 22–28; 27 березня 2016 р.; м. Київ); по тексту **уніфікувати скорочення** (напр. зупинитися на одному з варіантів – 2014 р. або 2014 рік); розшифровувати **абрєвіатури** при першому згадуванні і лише відтак вживати надалі; між словами залишати по одному пробілові (прибрати *зайві пробіли*).

Рисунки і таблиці оформляються згідно чинного держстандарту. Схеми, графіки, діаграми, формули і таблиці повинні бути складені безпосередньо в текстовому редакторі і розміщені строго в межах зазначених вище розмірів сторінки. Таблиці формуються в редакторі за допомогою пункту меню «Таблиця». Формат таблиць лише книжковий.

Рукопис статті подається в електронному вигляді, виконаний у текстовому процесорі MS Word for Windows (збережений у форматі doc або rtf), який надсилається на електронну адресу: **politlifejournal@gmail.com** із зазначенням латиницею прізвища автора/авторів (наприклад: Nagornyak).

Перелік літературних джерел розташовується або за алфавітом, або в порядку їх використання після тексту статті з підзаголовком **«Бібліографічний список:»** та оформлюється згідно з вимогами ДСТУ 8302:2015 і виконується мовою оригіналу. Бажано, за наявності, надавати DOI-адресу цитованого матеріалу. Джерела в переліку посилань **нумеруються вручну** (без використання функції меню Word **«Формат – Список – Нумерований»**). Посилання на літературу в тексті подаються за таким зразком: [5, с. 87], де 5 – порядковий номер джерела за списком літератури, 87 – сторінка. Посилання на декілька джерел одночасно подаються таким чином: [3, с. 5- 6] або [3, с. 145; 5, с. 25; 7, с. 348]. Якщо в Бібліографічному списку є хоча б одне видання кирилицею, після нього вміщується References – бібліографічний список у «латинізованому» вигляді: в ньому всі кириличні літери транслітеруються латиницею. Для автоматичної транслітерації кирилических джерел можна скористатися сайтами <http://www.translit.ru> – для російськомовних джерел, та <https://slovyuk.ua/translit.php> – для українських джерел.

Структура статті: УДК, ORCID-ідентифікатор автора, прізвище та ініціали автора, назва статті, анотація та ключові слова українською мовою, текст статті, бібліографічний список, бібліографічний список (References) латиницею; прізвище та ініціали автора, назва статті, анотація та ключові слова англійською мовою. Обсяг кожної з анотацій – українською та англійською мовою – не менше 1800 знаків, враховуючи ключові слова та пробіли.

Реєстрацію в системі ORCID можна здійснити за адресою: <https://orcid.org/>

Зразок оформлення статті:

УДК

ORCID-ідентифікатор автора

Прізвище та ініціали автора, назва організації

НАЗВА СТАТТІ

Анотація та ключові слова українською мовою (не менше 1800 знаків)

Текст статті

Бібліографічний список:

References:

ПІБ, Назва статті, анотація та ключові слова англ. мовою (не менше 1800 знаків)

Приклад оформлення Бібліографічного списку:

1. Аакер Д. Создание сильных брендов. Москва: Издательский дом Гребенникова, 2003. 440 с.
2. Австралия – лучшая для жизни страна. Записки эмигранта. URL: <http://proau.info/avstraliya-luchshaya-dlya-zhizni-strana/> (дата звернення: 16.07.2018).
3. Агентство Bloomberg представило рейтинг стран мира, жители которых больше всего страдают от стресса и депрессии. URL: <http://gtmarket.ru/news/2013/07/19/6112> (дата звернення: 01.12.2018).
4. Адилов В. А. Образ России в Казахстане : опыт проектирования бренда страны во внешней среде : дис. ... канд. полит. наук : 23.00.02. Москва, 2009. 198 с.
5. Актуальные проблемы мировой политики в XXI веке. Ежегодный альманах. URL: <http://worldpol.ru/index.html> (дата звернення: 24.10.2018).
6. Безуглий П. Г. Чинники та наслідки міграційного руху в Україні. *Політичне життя*. Вінниця, 2018. № 3. С. 4-9. DOI: 10.31558/2519-2949.2018.3.1.
7. Люстрація в Україні як засіб легітимації нового політичного режиму / Бондаренко С. В., Зайченко І. А., Нагорняк Т. Л. [та ін.]. *Політичне життя*. Вінниця, 2018. № 2. С. 14-18. DOI: 10.31558/2519-2949.2018.2.2.
8. Польовий М. А. Політичні процеси: теорія та практика моделювання : монографія. Одеса: Фенікс, 2011. 288 с.
9. Потенціал взаємодії Уряду і суспільства потрібно використати для модернізації країни : Інтерв'ю Голови Держінформнауки Володимира Семиноженка. *Міжнародний діловий журнал Image.ua*. 2012. № 3. URL: http://crimea-portal.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?art_id=245664253&cat_id=244276512 (дата звернення: 06.01.2018).
10. Sassen S. Borders, Walls, and Crumbling Sovereignty. *Political Theory*. 2012. № 40 (1). P. 116–122. URL: <http://www.saskiasassen.com/PDFs/publications/Borders-Walls-and-Crumbling-Sovereignty.pdf> (дата звернення: 11.08.2018).
11. Scammell M. Political marketing: Lessons for political science. *Political studies*. 1999. № 47 (4). P. 718–739.
12. Zhang L. City branding and Olympic effect: A case study of Beijing. *Cities*. 2009. Vol. 26. No. 5. P. 245–254.

Приклад оформлення розділу References для поданого вище бібліографічного списку:

1. Aaker D. Sozdanie sil'nyh brendov (Creation of strong brands). Moskva: Izdatel'skij dom Grebennikova, 2003. 440 p.
2. Avstralija – luchshaja dlja zhizni strana. Zapiski emigranta (Australia – the best country for life. Memoirs of emigrant. URL: <http://proau.info/avstraliya-luchshaya-dlya-zhizni-strana/> (Access date: 16.07.2018).
3. Agentstvo Bloomberg predstavilo rejting stran mira, zhiteli kotoryh bol'she vsego stradajut ot stressa i depressii (Bloomberg Agency ranked countries in the world whose residents are most affected by stress and depression). URL: <http://gtmarket.ru/news/2013/07/19/6112> (Access date: 01.12.2018).
4. Adilov V. A. Obraz Rossii v Kazahstane : opyt proektirovanija brenda strany vo vneshnej srede (The image of Russia in Kazakhstan: the experience of designing a country's brand in the external environment) : dis. ... kand. polit. nauk : 23.00.02. Moskva, 2009. 198 p.
5. Aktual'nye problemy mirovoj politiki v XXI veke. Ezhegodnyj al'manah (Actual problems of world politics in the 21st century. Annual almanac). URL: <http://worldpol.ru/index.html> (Access date: 24.10.2018).
6. Bezuglyi P. G. Chynnyky ta naslidky` migracijnogo ruxu v Ukrajini (Factors and effects of migrations in Ukraine). *Politychne zhyttja (Political life)*. Vinnytsya, 2018. # 3. S. 4-9. DOI: 10.31558/2519-2949.2018.3.1.
7. Lyustraciya v Ukrajini yak zasib legitymaciyi novogo politychnogo rezhymu (Lustration in Ukraine as the mean of new political order legitimation) / Bondarenko S. V., Zajchenko I. A., Nagornyak T. L. [ta in.]. *Politychne zhyttja (Political life)*. Vinnytsya, 2018. # 2. P. 14-18. DOI: 10.31558/2519-2949.2018.2.2
8. Polovyi M. A. Politychni procesy: teoriya ta prakty`ka modelyuvannya (Political processes: theory and practice) : monograph. Odesa: Feniks, 2011. 288 p.
9. Potencial vzayemodiyi Uryadu i suspilstva potribno vykorystaty dlya modernizaciyi krayiny : Interv'yu Golovy Derzhinformnauky Volody`my`ra Semy`nozhenka (Government-society interaction potential should be used to modernize country: Interview of the Head of the State Agency of Science). *Mizhnarodnyj dilovyj zhurnal Image.ua*. 2012. № 3. URL: http://crimea-portal.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?art_id=245664253&cat_id=244276512 (Access date: 06.01.2018).
10. Sassen S. Borders, Walls, and Crumbling Sovereignty. *Political Theory*. 2012. № 40 (1). P. 116–122. URL: <http://www.saskiasassen.com/PDFs/publications/Borders-Walls-and-Crumbling-Sovereignty.pdf> (Access date: 11.08.2018).
11. Scammell M. Political marketing: Lessons for political science. *Political studies*. 1999. № 47 (4). P. 718–739.
12. Zhang L. City branding and Olympic effect: A case study of Beijing. *Cities*. 2009. Vol. 26. No. 5. P. 245–254.

Стаття обов'язково супроводжується **авторською довідкою** із зазначенням прізвища, імені, по-батькові (повністю); ORCID-ідентифікатора, наукового ступеня, вченого звання, посади, місця роботи, а також робочої, домашньої адреси і телефонів, адреси електронної пошти; назви статті.

Рукописи статей та диски авторам не повертаються.

Тел. для довідок: (098) 68-52-788

E-mail: politlifejournal@gmail.com

politzhyttja@i.ua

Примірники журналу можна придбати в редакції.

Науковий журнал
ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ

Виходить чотири рази на рік

№ 2, 2022 р.

Свідоцтво KB 22504-12404ПР від 27.01.2017
Тираж 300 прим. Замовлення №PL-22-2

Адреса редакції:

21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21, к.614.

Тел.: гол. ред.: (0432) 508-779;

відп.секр.: (098) 68-52-788;

e-mail: politlifejournal@gmail.com

polit-period.div@donnu.edu.ua

Адреса видавця:

Донецький національний університет імені Василя Стуса

21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21

тел.: +380 432 50 89 37

e-mail: res.pro-rector@donnu.edu.ua

Свідоцтво ДК №5945 від 15.01.2018

Дизайн обкладинки: І. О. Мельничук
Переддрукарська підготовка видання: М. А. Польовий
Технічний редактор: М. А. Польовий

Підписано до друку 30.05.2022. Формат 60x84/8. Папір офсетний.
Друк різнографічний. Ум. друк. арк. 8,6. Обл. видавн. арк. 10,6.
